

HOLMI

XXII. évfolyam 6. szám

2010. június

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

Kőrís Imre: Karaoke • 691
Bálnák nyomában • 692

Radnóti Miklós versfordító-pályázat

Conrad Ferdinand Meyer: Léthe • 694
Georg Trakl: Derűs tavasz
(*Tatár Sándor fordításai*) • 695

Rába György: A csomag • 696
Falfirka • 697

Csordás Gábor: Én, ő és az (Montaigne és a reneszánsz
individuum) • 697

Bagi Zsolt: Klasszicizmus és modernitás • 717
Tenigl-Takács László: Barokk • 727

Szvoren Edina: Lelenc • 733

Hegedűs Lajos Hunor: Tékozló • 737

Reichert Gábor: „Mintha négykezest zongoráznánk”
(Déry Tibor és Örkény István
„négykezes regény”-éről) • 744

Rózsa T. Endre: Honszeretet, politika, erkölcs • 760

Ayhan Gökhan: Megyek • 765

Azóta más • 765

Tóth Imre: Harmadnap • 766

Méhes Károly: Isten szeme • 767

Magyar László András: Első tíz évem • 796

FIGYELŐ

Nagy Bernadett: Ének (Pollágh Péter: Vörösróka) • 812
Csengery Kristóf: „Mint a húsleves vagy a hegymászókötel”
(Verses öröknaptár) • 814

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Kőríz Imre

KARAOKE

Gyűlölök és gyűlölök:
 ez forr körülöttem bugyogva a hétköznapi hideg vizében,
 ahogy szakemberek langyosan haboztatják
 az űrben nagy szilárdságúra a fémet,
 hogy a nehézipar utána méregdrágán adhassa el a levegőt,
 ahogy a vegyipar a vizet.

A többi metaforát megspórolom.

Történeti távlatban: kit nem gyűlöltem az utóbbi háromezer évben?
 Megutáltam, sőt megöltem a múzsát is,
 mind a kilencet, már a nevükre sem emlékeznek,
 ha nem vágtam volna be:
 ClioMeTerThal, EuErUrPoKal.
 (Engem meg személy szerint
 egy halott irodalomtudós akart megölni.)
 De téged nem gyűlöllek, olvasó, akárki vagy is,
 és megölni sincs hatalmamban vagy szándékomban,
 igaz, a kegyeidet sem keresem.

Furcsa dolog az irodalom, előveszel egy könyvet,
 olyan, mintha az első oldalon kilépne egy ismeretlen az ajtón
 (mi az, hogy az ajtón? egy ajtón),
 a másodikon már belenyugszol, hogy a keresztnévvel gondoldj rá,
 a gerincen mérve két milliméterrel később
 pedig szomorú vagy, ha kiestében egy erkélyről agyas pacallá loccsan.

Vagy ott a vers, amelyből kiderül,
 hogy micsoda keze, nyelve, szeme, füle
 és egyéb testrészei vannak a költőnek a világ dolgaira,
 és hogy te, olvasó, ezeket mind annyira, de annyira tudod értékelni,
 hogy igazán méltó saját magatoktól nemesen meghatódnotok.
 (Ó, a hírneves katarzis!)

De én nem akarlak jobbá, nyugodtabbá,
 elégedettebbé vagy bajszosabbá tenni,
 moss gyakrabban hajad, ez többet ér a legtöbb versnél.

Ne kutasd, hogy én ki vagyok, te sem érdekelsz engem.
Talán szebb vagy nálam, fiatalabb, szeretetre méltóbb, vagy több a pénzed,
vagy csak kocogtál egy jót, épp lezuhanyoztál,
miközben nekem még most, este fél kilenckor is
a rossz és sok déli pizzától puffad a gyomrom.
Mi közöm hozzád?

Nem neked írom ezt, gondolom, ez nyilvánvaló,
akár abba is hagyhatod.

De mindenki nem hagyja abba,
mindig marad egy egyetemista lány, magyartanár,
talán mert lelkiismeretes vagy, kíváncsi, dacos vagy derűs,
vagy valami félreértés következtében
tetszik ez itt, és érdekel a vége,
amit még én sem tudok.
Ez utóbbi esetben ugorj,
és olvasd nyugodtan csak a végét,
mint céges vacsorán az étlap árait.

Különben pedig az a vége, hogy megeszek egy joghurtot,
az ugrók sose tudják meg,
annyi bajuk legyen.

Nem akarok tőled semmit,
pedig ez egy olyan világ, ahol az akaróké a karaoke,
de ha mégis kezembe veszem a mikrofont,
már nem kívánok beleénekelni,
legfeljebb gyorsan elhelyezni rajta
még egy ujjlenyomatot, az eddigiek alá.

BÁLNÁK NYOMÁBAN

Tandori Dezsőnek

De mégis gyerekek a hang, a hang!
Nem a saját beénekelte orgánus sikkés modulálása,
hanem az, amelyen már Petőfi (a kövér, kopasz kis venusiait nem is mondom)
fecsegtette Haranglábát, harmincnégy sorban serkentve a légyszívű kántort,
pontosan abban a szellemben, amely tömörebben így szól:

Radnóti Miklós versfordító-pályázat

Conrad Ferdinand Meyer

LÉTHE

Álmomban a folyón úszni láttam
Egy csónakot, magától haladt;
Előttem az ég s az ár parázsban,
Mint ha kél vagy nyugszik épp a nap.

Benne lótuszkoszorúzott ifjak,
S lányok, testük hajlékony, sudár –
Láttam, sorban egy kehelyből ittak,
Amely ott közöttük körbejárt.

Fájón édes dal zendült a csendben,
És az ifjak felől erre szállt –
Nyakad hajlatára ráismertem,
És hangod a kórusból kivált.

A habokba szálltam. Csontig járt át
A hűvös, már utam kezdetén;
Elértem a csöndben úszó bárkát,
S beültem a szentelt körbe én.

Ekkor te kerültél inni sorra,
Csillant a fény teli kelyhedén;
Szád és cinkos pillantásod mondta:
„A felejtésünkre, kedvesem!”

Vad szerelmem kezedből kitépte
A kelyhet, s a folyóba vetém;
S vér-szín vegyült, lám, arcod színébe,
Hogy a mélyben eltűnt az edény.

Esdő, vad csókokkal rád hajoltam,
Kéjt adott a szád s alázatot –
Mosollyal foszlottál szét karomban,
S ismét tudtam, az vagy már: halott.

Georg Trakl

DERÚS TAVASZ

2. változat

1

Hol átszeli az ugart a patak,
Szárazon zizeg még a régi nád.
Csodás hangok a szürkéségen át;
Úszik a széllel meleg trágyaszag.

A fűzág barkát himbál bolyhosan,
Szomorú dalt dúdol egy katona.
Halk a szélben a rét-sáv sóhaja;
S egy gyermek áll, lágy körvonala van.

Sötét túskebozót s nyírfák amott,
Illan a füstben foszló árnyalak.
Friss zöld virul, a régi elrohad,
A zsenge hagyma közt varangy aludt.

2

Vad mosónő, szeretlek én hiven.
A habokon az ég arany-teher.
Halacska villan föl, majd tűnik el;
Égerek közt viasz-arc a vizen.

A kertekben halk harangszó hal el;
Egy kismadár trillázó mámore.
Ujjongva sarjad a friss gabona,
Méhet vendégel még virágkehely.

Jöjj, szerelem, vár fáradt földműves!
Egy langy sugár kunyhójába talál.
Az est-ölelt erdő fakóra vált
S pattannak néha halkán zöld rügyek.

3

Mily betegforma minden születő!
Lázfuvalom jár a tanya körül;
Ám szelíd szellem int ágak közül
És kinyitja félénk lelkünket ő.

Szirom-habzást nyel lassan el a mély,
Nyugalmában a meg nem született.
Csillaguk nyílik szeretők felett,
Lélegzetüktől édesebb az éj.

Ily fájdalmas-jó s igaz, mi csak él;
S egy régi kő hozzád ér szeliden:
Örökre veletek leszek, igen!
Ó száj! ki a fűzben rándul s beszél.

Tatár Sándor fordításai

Rába György

A CSOMAG

Leraktak engem mint egy csomagot
irányítószámot címet se kapott
a forgalomból kiesően
kallódik a címkeresőben

Az igazságosság bírāja
a verdiktet kimondta rája
maholnap
mindkét oldala behorpad

Csak csoszogás hallatszik
valaki az útját járja
világgá

FALFIRKA

Ti száműzött szavak
 csóvás eszmény hordozói
 férfias öröm melldöngetői
 dacos jelenlét hírlelői
 itt tengtek számkivetésben
 házfalak malter sivatagában
 a függőleges pokolszigeten
 ti szépek kifejezők beszédek
 téves ítélet áldozatai
 kifogatva a jól szabott
 öltözék a beleillő testből
 kiszabadítani titeket
 jöjjetek seregeljétek
 ártatlanság perújítói

Csordás Gábor

ÉN, Ő ÉS AZ

Montaigne és a reneszánsz individuum

„A barátságról” szóló fejezet közepe táján¹ elhangzik a kérdés, miért szerette Montaigne olyan nagyon egyetlen barátját, Étienne de La Boétie-t. Elhangzik, de nem Montaigne teszi fel magának. Mi sem áll távolabb személyiségétől és gondolkodásától, mint az a meggyőződés, hogy a világ jelenségeinek, mások személyiségének vagy az ő hozzájuk való viszonyának ezernyi változata és aspektusa egyetlen ítéletben összefoglalható lenne. Mindezekre a kérdésekre a választ az ESSZÉK egész hatalmas szövegéptménye adja meg. Úgy látszik azonban, hogy valamiért ennek a kérdésnek mégiscsak el kell itt hangzania, és ha már tőle magától annyira idegen egy ilyen kérdés, hát úgy teszi fel, hogy nem teszi fel, és hangsúlyozza, hogy nem könnyen szánná rá magát megválaszolására: „*Ha mindenképpen meg kellene mondanom, miért szerettem őt*” – és itt következik a válasz.

A válasz pedig először így hangzott: „*úgy érzem, hogy ez kifejezhetetlen, úgy tűnik, túl elmélkedésem és mindazon, amit erről mondhatnék, van ennek az egyesülésnek valamiféle isteni és végzetes közvetítő ereje.*” („*Si on me presse de dire pourquoy ie l'aymois, ie sens que cela ne se peut exprimer, il y a ce semble au dela de tout mon discours & de ce que i'en puis dire, ne sçay quelle force divine et fatale mediatrice de cette union.*”)² Az el sem hangzó kérdés tehát retorikai kérdés, szerepe annyi, hogy kiderüljön megválaszolhatatlansága. Ez megfelel a szerző gyakorlatának: az ESSZÉK-ben elhangzanak még kérdések – például a nevezetes

„Mit tudok én?” –, amelyeket Montaigne azért tesz fel, hogy bebizonyítsa, lehetetlen rájuk válaszolni. Csakhogy ezekben az esetekben a kérdés nyitottsága a válasz maga, megválaszolásának lehetőségét pedig azért veti el Montaigne, mert a kérdés jelentésgazdagsága több tudást hordoz, mint bármely lehetséges válasz.³

Itt azonban nyilvánvalóan nem erről van szó, és ezért aligha véletlen, hogy Montaigne valamikor 1588 után az ESSZÉK egy példányának⁴ margójára följegyzi a választ. Először így: „*Par ce que c'estoit luy.*” Egyidejűleg a folytatást is módosítja: kimarad az „*úgy tűnik*”, és új mondatot kezd,⁵ amelyben az „*isten*” jelzőt „*megmagyarázhatatlan*”-ra cseréli. Aztán más kézírással, feltehetően egy későbbi időpontban, hozzátoldja a margón: „*par ce que c'estoit moy*”.

Nem sok olyan értekezés született a barátságról az utóbbi kétszáz esztendőben, amelyik ne hivatkozott volna az ESSZÉK e szállóigévé vált, nevezetes válaszára: „*Par ce que c'estoit luy, par ce que c'estoit moy.*”

De mitől vált megválaszolhatóvá a kérdés, kifejezhetővé a kifejezhetetlen? És egyáltalán, mit fejez ki a válasz?

Azok, akik Montaigne-t 2001 előtt magyarul olvasták, így ismerik ezt a mondatot: „*Mert ő – ő volt, mert én – én voltam.*” Ez azonban inkább illik az ESSZÉK problematikus és elégtelen magyar recepciójához, mint magához a műhöz, amelynek hatalmas építményéből – egy ma már hozzáférhetetlen XIX. századi kiadástól eltekintve⁶ – csak három zanzaváltozat készült (mindháromban ez a megoldás olvasható).⁷ Az André Gide által 1939-ban készített zsugorváltozat⁸ magyar kiadásában⁹ mindössze hárombekezdésnyi szöveg olvasható ebből a fejezetből, és az Oláh Tibor által szerkesztett bővebb válogatás is ugyanezt a töredéket közli.¹⁰ Az első bekezdés úgy „foglalja össze” a nők iránti vonzalmat és a barátságot összehasonlító szakaszokat (1.28.242–243.), hogy csak a bevezető általános és „pozitív” gondolatokat közli; eltűnik a szerző személyes érintettségéről szóló közbevetés, a barátság és a szerelem összeegyeztethetlenségéről szóló fél bekezdés és a házassági kapcsolat kritikája. Amellett van benne egy mulatságos félrefordítás: a szerelem tüze, írja Montaigne, „*csak egy zugban melegít minket*” („*qui ne nous tient qu'à un coin*”). Ezt Kürti így adja vissza: „*csak a subánk csücskénél tart*”. Montaigne nyelvének említett jellegzetességei miatt fordítóira ezernyi csapda leselkedik, a félreértés lehetősége szüntelenül fennáll, és emiatt méltányos némi megértéssel kezelni tévedéseiket.¹¹ Ráadásul a zsugorítás nemegyszer olyan, az eredetitől eltérő kontextusokat teremt, amelyekben igen könnyű eltévedni. Különösen áll ez Kürtire, aki Gide zsugorváltozatát fordítja, tehát nem is a saját értelmezésének esik áldozatul. Említett félreértése azért érdemel mégis figyelmet, mert a Montaigne-recepció egyik jellegzetes vonására hívja fel a figyelmet: arra a szüntelen igyekezetre ugyanis, hogy az ESSZÉK-et értekező (diszkurzív) műként értelmezzék, és eltekintsenek a jelentés szerveződésének azoktól a formáitól, irányaitól és szintjeitől, amelyek az egyeditől az általános felé haladó, kauzális-dialektikus kifejtés (dispositio) menetét „megzavarják”. Ez esetben a metaforikus jelentésszerveződés elnyomása bosszulta meg magát: a fordító nem vette észre, hogy e szakasz mögött a kandallótűz metaforája lappang. A barátság és a szerelem összehasonlítása így azzal a hellyel kerül váratlan, ám sokatmondó kapcsolatba, ahol Montaigne a francia kandallófűtést a németek cserépkályháival, illetve az antik padlófűtéssel hasonlítja össze, az utóbbiak javára (3.13.365.).

A Bajcsa András által fordított válogatásban¹² is csak a fejezet szövegének kb. a fele olvasható. Tanulságos szemügyre venni, mi az, ami kimaradt. Hiányzik a fejezet eleje, ahol Montaigne saját módszerét a kép körül üresen maradt helyeket furcsaságokkal,

szeszélyes ábrákkal kitöltő festő tevékenységéhez hasonlítja, mintegy előre figyelmeztetvén olvasóját, miképpen értendő és értelmezendő, ami következik. Ez a figyelmeztetés persze joggal marad ki, hiszen okafogyottá válik: mint látni fogjuk, furcsaságokat és szeszélyes ábrákat hiába is keresnénk ebben a változatban. Itt és a fejezet végén cenzúra alá esnek a fejezet megírásának ürügyeül avagy eredeti indítékául szolgáló mű, az ÉRTEKEZÉS AZ ÖNKÉNTES SZOLGASÁGRÓL keletkezésére és utóéletére vonatkozó közlések; eltűnik minden nyoma annak, hogy Montaigne nehezményezte a mű hugenották általi politikai felhasználását, de annak is, hogy megírását La Boétie éretlen korának tulajdonította; ugyanebbe az irányba mutat, hogy a fordítás nemhogy nem közli a mű eredeti címét, de a hugenották által adott címet (CONTR'UN – EGY ELLEN) is a még egyértelműbb politikai jelentés irányában mozdítja el (A ZSARNOK ELLEN). Ahol arról van szó, hogy apa és fiú között nem lehetséges barátság, csak azokat az általánosság szintjén maradó okfejtéseket olvashatjuk, amelyek az apa iránti kötelező tisztelettel és a rokoni kapcsolat nem választott mivoltával indokolják az ilyen barátság lehetetlenségét; hiányzik az apa-, illetve gyermekvilkosság szokásának felemlegetése, a rokoni kapcsolatot megvető görög filozófusok vélekedése, az apák és fiak versengő anyagi érdekeire való hivatkozás (241.). Ahol a fordító ismét felveszi a fonalat, ott az értelmezés cenzúrázó működését tapasztalhatjuk, mely szükségképpen mulatságos félrefordításba torkollik. Montaigne itt ezt írja: „*minél inkább törvény és természetes kötelesség által előírt barátságról van szó, annál kevesebb része van benne választásunknak és szabad akaratunknak. Márpedig szabad akaratunknak semmi sem sajátabb folyománya, mint a baráti ragaszkodás*” („à mesure que ce sont amitez que la loy et l'obligation naturelle nous commande, il y a d'autant moins de nostre choix et liberté volontaire: Et nostre liberté volontaire n'a point de production qui soit plus proprement sienne, que celle de l'affection et amitié”).¹³ Az első mondat, a törvényt és a természetes kötelezettséget szembeállítva a választásban megnyilvánuló szabad akarat, az utóbbit kivonja az előbbieket hatálya alól. Bajcsánál azáltal, hogy eltűnik a szabad akarat szembeállítása a természetes kötelezettséggel, sőt maga a szabad akarat is, a mondat a tautológia felé hanyatlik, filozófiai kontextusa megsemmisül: „*Minél erősebb a törvény s jog kötése, annál kisebb a szabad választás s az egyéni akarat jelentősége.*” (86.) A második mondat Montaignenél nem az előbbi gondolatok banális összefoglalása (ilyesmit az ESSZÉK-ben hasztalan keresnénk), hanem újabb, az eddigieket új kontextusba helyezve átértelmező reflexió.¹⁴ Itt már nem a választás szabadságáról és a barát megválasztásáról van szó, hanem arról, hogy a barátság maga az előző mondatban játékba hozott szabad akarat folyománya. Bajcsánál ezzel szemben a második mondat tartalmazza – részben – azt, amit az eredetiben az előző: „*szabad akaratunknak legsajátosabb ügye a jó barát megválasztása*”, miáltal mind a szabad akarat, mind a barátság fogalma kívül marad azon a nyugtalanító filozófiai dimenzió, amelybe Montaigne szövegében került. Hogy a szerző nagyon is pontosan érezte, mit vetett papírra, az a folytatásból nyilvánvaló: anélkül, hogy cáfolná vagy visszavonná, megpróbálja tompítani a személyes élet annak, amit mondott: „*Nem mint-ha nem tapasztaltam volna e téren minden lehető, a legjobb és késő öregkoráig legelnezőbb atyát mondhatván magaménak.*” Ennek a korrekciónak a Bajcsa-féle változatban nem sok értelme lenne, nem véletlen tehát, hogy az előzményektől elszakítva, új bekezdésbe tördelve, a képtelenségek sorozatát olvashatjuk: „*Mindent megtettem családomért, én voltam az elképzelhető legjobb apa, a gyengédségig elnéző és megbocsátó, késő öregségemig.*”

Ezután következik a szerelem és a barátság összehasonlítása. Innen hiányzik a célzás a szerző és barátja csapodár vonzalmaira (243. OC, 184.) Eltűnik az a szerző által cáfolt, mindazonáltal előbb fölvetett lehetőség, hogy a baráti kapcsolat teljesebb lehetne, ha

nem csupán a lelkek, hanem a testek is szövetségre lépnének benne; és hiányzik természetesen az egész hosszú bevezetés az antik fiúszerelemről, megannyi egymást cáfoló, módosító és kiegészítő exemplumával együtt (243–245. OC, 185–186.) – minden, ami a Montaigne-re olyannyira nem jellemző eszményítő általánosság szintjét alásná vagy meghaladná. A továbbiakban kimarad a Cicerótól és Plutarkhosztól származó exemplum Caius Bosius és Gracchus barátságáról, mely azt példázza, milyen veszélyes tettekre ragadtathatná az embert a barátság azáltal, hogy akarata összeolvad barátja akaratával, *ha* nem volna eleve a barátság feltétele mindkettőjük ragaszkodása az erényhez (246–247. OC, 187–188.). Az ezt követő, Bajcsánál is olvasható szakasz – mint az ESSZÉK szövegében oly sokszor – az exemplum ki nem mondott átértelmezését tartalmazza: a most már Montaigne saját személyére vonatkoztatott okfejtésben az erény helyett a barát szándékainak és ítéleteinek tökéletes ismerete szerepel biztosítékként. Ő ugyanis nem tartja olyan szilárd biztosítéknak az erényt, mint Cicero,¹⁵ ezért másfelé fordítja érvelését. Az erény biztosítékának elhagyása persze a barátság veszedelmes mélységeit nyitja meg; Bajcsánál azonban, az erényről szóló szakasz híján, ezt a részt pusztán retorikus túlzásként olvashatjuk. A felsorolásból, hogy a barátoknak mi mindenük közös, nyilván a túlzottan gyanakvó prűderia húzhatja ki, hogy a barátoknak „*asszonyaik és gyermekeik*” is közösek (248. OC, 189.). Végül egy hosszú kihagyás (248–251. OC, 189–192.) előbb megközmetikázza azt a szakaszt, ahol arról van szó, hogy barátok közt a jótevő tesz szívességet a jótétemény élvezőjének (kimarad mindaz, ami ezt az összefüggést a pénzkölcsönzés meg a végrendelkezés földhözragadt exemplumaival igazolja), majd az igazi barátság kizárólagosságáról és ritkaságáról szóló exemplumokat és reflexiókat tünteti el. A szöveg ezáltal spirituálisabbnak, lehetségesebbnek és problémamentesebbnek mutatja a barátságot, mint amennyire Montaigne szerint lehetséges.

Az ESSZÉK-et szinte kezdettől kísérő sajátos értetlenség és az azt orvosolni igyekvő didaktikus gátlástalanság utóbb a múlttal szembeni indokolatlan fölényességgel párosul. Már az első hiteles posztumusz kiadással egy évben, 1595-ben megjelent egy „megtisztított” változata,¹⁶ 1676-os indexre tételeit követően pedig 1679-ben jelent meg egy „*kellemes rövid*” változat.¹⁷ A műtét névtelenségbe burkolózó végrehajtója ezt írja az előszóban: „*Jóllehet Montaigne úrnak igen jó okai voltak védelmébe venni azokat a helyeket, amelyek miatt támadták, elhagyhatónak véltem könyvéből mindazt, ami szemrehányásra adhat okot, anélkül, hogy megsértettem volna érdekeit, és anélkül, hogy cenzorai pártjára álltam volna: Ezért vettem magamnak a szabadságot, hogy a nyomában munkálkodjam, nem azért, hogy megváltoztassam, hanem hogy egy kellemes rövid változatot hozzak létre, amelyben kétségtelenül megnyilvánul szellemének ereje és elevensége. Ugyanakkor csak azt tartottam meg, amit erre a legméltóbbnak tartottam: vagyis a történeti és szórakoztató dolgokat, amelyeket, amennyire csak lehetett, megszabadítottam fölösleges díszektől. Egyébiránt megtartottam a könyvek és fejezetek rendjét, tiszteletben tartottam a szerző stílusát és kifejezőmódját, olyan szigorúan, hogy csak azt változtattam meg, ami teljességgel idegen szokásainktól. Nem vétettem e szabály ellen azzal, hogy némely fejezeteket teljességgel eltávolítottam, másokat pedig, amelyeket ugyancsak nehéz felfogni és amelyekkel nem esett nehezemre boldogulni, felszaporítottam. Anélkül, hogy szükségesnek tartanám belemenni ezekbe a részletekbe, merem azzal kecsegtetni magam, hogy Montaigne úrnak nem szolgál kevesebb meglepéssel, hírral és haszonnal ez a mérsékelten rövidített változat, mint amelyet a korábbi kiadásoktól remélni látszott.*” Brrr! Ebben a kiadásban A BARÁTSÁGRÓL szóló fejezet hét oldalra zsugorodik, és a kihagyások meglepő egyezéseket mutatnak a Gide által elvégzett műtét beavatkozásokkal. A XIX. században a színháztörténész és Molière-kutató Alphonse Leveaux adott ki egy kompilációt, mely hangzatos címe ellenére¹⁸ nem

egyéb, mint takarékos válogatás az ESSZÉK értekező okfejtésként olvasható szakaszaiból, a fejezetek rendjében csoportosítva és a jeles szerző semmitmondó rezüméivel összefűzve. A BARÁTSÁGRÓL szülő fejezetből három csonka bekezdés marad, és persze semmi abból, amit Bajcsa vagy az ESPRIT kompilátora is fölöslegesnek ítél. A kihagyott részeket Leveaux a következőképpen foglalja össze: „*Mindez finom érzésre vall, és én semmit sem teszek hozzá ezekhez az idézetekhez. Nem mintha nem találhatnánk ebben a huszonhetedik fejezetben igen helytálló megfigyeléseket a barátságról házastársak, apa és fiú, továbbá fivérek között, és arról a számos akadályról, melyek [az ilyen barátság] kiteljesedését korlátozzák. De nem időzöm el ezeknél, és nem akarom gyengíteni azt a fenséges benyomást, amelyet az előző oldalak ébreszthettek az olvasóban.*” (93–94.)

Mindez arra utal, hogy az ESSZÉK olvasóit újra és újra ugyanazok a vonásai provokálják. Sajátos ambivalencia figyelhető meg: egyfelől nagyra értékeli és magasztalják a művet, másfelől oly sok kivetnivalót találnak benne, hogy érthetlenné válik, mitől vannak úgy oda. Általában tetszéssel fogadják és idézik azokat a részeket, amelyek összefüggéseiből kiragadva a klasszikus antik hagyomány – az úgynevezett örök igazságok – újrafogalmazásaként olvashatók, de kihozza őket a sodrúkból, hogy ezek nem állnak össze valamiféle tetszetős gondolatmenetté, mert minduntalan végeérhetetlen digressziók,¹⁹ semmiféle logikai rendbe nem illeszkedő témaváltások, minuciózus és a tárgyhoz nem illő önfigyelések szakítják meg őket. Szeretnék, ha az ESSZÉK nem ilyen lenne. És akiknek – válogatóknak, fordítóknak, értelmezőknek – módjukban áll, azok többnyire tesznek is róla. Ám ami így eltűnik, az éppen az ESSZÉK legfontosabb vonása, Montaigne vállalkozásának igazi tétje: az individuum egyszeriségének megragadása. Mondhatnám úgy is, a személyesség. Ne tévessze meg az olvasót, hogy például Montaigne és La Boétie első találkozásának bensőséges hangú leírása – jöllehet az ESPRIT-ben La Boétie minden nyomát eltüntette a szorgalmas és névtelen rövidítő – mind Gide, mind Bajcsa ollóját elkerülte. Ez a bensőséges hang irodalmi mintákat követ, és ha nem ezt tenné, akkor sem tehetne mást, mint hogy a nyelv sematizáló általánosságában próbálja megragadni ennek az eseménynek az egyediségét – ami lehetetlen. Valódi személyességgel²⁰ az ilyen részletek csak addig rendelkeznek, amíg ki nem szakítjuk őket abból a szakadatlan reflexiós mozgásból, amely az individuális tudat szingularitását létrehozza a szövegben. A személyesség mint *esemény* egyszeriségét csak ez a reflexiós mozgás adhatja vissza vagy ragadhatja meg. Semmiféle diszkurzív okfejtés nem képes kikövetkeztetni, mi volt az oka Montaigne és La Boétie barátságának. Ez az ok nem más, mint Montaigne maga, és semmiféle diszkurzív okfejtés nem képes megmondani, kicsoda Montaigne. Erre a kérdésre az ESSZÉK ad folyton változó választ: Montaigne az, aki ítélőerejét szüntelen próbának alávetvén erről és amarról a tárgyról ilyen és ilyen vélekedést formál. És valamikor nem sokkal halála előtt, amikor már tudja, hogy ez a szüntelen „*essay de mes facultez naturelles*” (OC, 387.) a vége felé közeledik, nyugodtan odaírhatja a Bordeaux-i példány margójára: „*parce que c'estoit moy*”.

Az önanonosság, az „*identité de soi*” gondolata, amit ez a „*mert én – én voltam*” belecsempész az ESSZÉK szövegébe, végtelenül messze áll Montaigne-től.²¹ Oka van persze annak, miért éppen ez szalad ki a magyar fordítók tolla alól. Ha az énről van szó, nem tudunk megszabadulni, még Montaigne kedvéért sem, az önanonosság gondolatától. A tárgyalt helyet megelőző mondat Kürtinél így hangzik: „*A barátság, amire gondolok, olyan egymásba illeszkedés, hogy elmosódnak még a varratok is, amivel összeöltötték.*” Bajcsánál pedig így: „*A barátságban – amire én gondolok – a lelkek egymásba olvadnak, összegyűlnek, úgy, hogy e kapcsolat illesztő szálai is elmosódnak benne.*” Holott inkább erről van szó: „*Abban*

a barátságban, amelyről beszélek, a lelkek összevegyülnek és összeolvadnak egymással, olyan egyetemesen, hogy eltörlik és nem találják többé az őket egyesítő varratokat.” A különbség az „egymásba illeszkedés” és az „összevegyülés és összeolvadás” („elles se meslent et confondent l'une en l'autre”), az „elmosódás” és az „eltörlés” („effacent”), az „illesztő szálak” és az „egyesítő varratok” („la couture qui les a jointes”) között, no meg a „nem találják többé” („ne retrouvent plus”) hiánya mindkét fordításban, azt hiszem, világosan jelzi, mire gondolok. A kifejezések erejének visszavételében önkéntelen ellenézés munkálkodik. A fejezet további részletei természetesen újabb bizonyítékokkal szolgálnak arra, hogy ez a barátság nem az „én – én voltam” önazonosságán nyugodott, hanem, mondhatni, éppen ellenkezőleg: „Nem egy sajátos megfontolás, nem is kettő, nem három, nem négy és nem ezer: hanem ennek az egész vegyületeknek ki tudja miféle párlata volt az, mely egész akaratomat magával ragadta, elmerítette és elveszítette az övében; mely egész akarátát magával ragadta, elmerítette és elveszítette az enyémben, ugyanazon mohósággal és igyekezettel. Azt mondom, elveszítette, és így igaz, semmit nem kímélt, ami a sajátunk volt, az övé vagy az enyém.” (246. A Gide-féle változatban nincs benne.) „Az egyetlen és legfőbb barátság felold minden más kötelem alól. Ha megesküdtem, hogy egy titkot nem árulok el másnak, esküszegés nélkül közölhetem azzal, aki nem más: hanem én magam.” (249. Egyik változatban sem olvasható.) Albert Thibaudet szerint Montaigne akár ezt is írhatta volna: „mert ő – én volt; mert én – ő voltam”.²²

Megnéztem, hogyan fordították ezt a mondatot mások más nyelvekre és más korokban, és azt találtam, hogy négy kivételével mindegyik fordító azt fordította, ami előtte volt: a konkrét 'én'-t nem az általános énnel, hanem egy meghatározatlan 'az'-zal azonosították ('ce', 'it', 'es', 'to', 'eto'):

- „Because it was he, because it was my selfe.” (John Florio, 1603.)²³
 „Perche egli era lui, perche io era io.” (Marco Ginammi, 1633.)²⁴
 „because it was he, because it was I.” (Charles Cotton, 1685.)²⁵
 „Weil's er war; weil Ich's war.” (J. J. Ch. Bode, 1793.)²⁶
 „weil er eben er und ich eben ich sei.” (Wilhelm Wollgraff, 1908.)²⁷
 „Bo to był on; bo to byłem ja.” (Tadeusz Żeleński, 1914.)²⁸
 „Weil er er war; weil ich ich war” (Herbert Lüthy, 1953.)²⁹
 „Потому, что это был он, и потому, что это был я.” (A. Sz. Bobovics, 1954.)³⁰
 „pentru că era el, pentru că eram eu.” (Mariela Seulescu, 1966.)³¹
 „Because it was him; because it was me.” (M. A. Screech, 1991.)³²
 „Weil er er war, weil ich ich war.” (Hans Stilett, 1998.)³³

Bár nem így járt el, a tautologikus azonosítást a román fordító is elkerülte, kihasználva a román nyelvnek azt a sajátosságát, hogy a teljes konjugációt megőrizte, és ezért a személyes névmás elhagyható.³⁴ Az, hogy mindhárom modern német fordító az 'én – én' változatot választotta, talán arra utal, hogy ők már egy szállóigeként rögzült megfogalmazáshoz igazodtak. Mindenesetre Bode még pontosan fordította ezt a helyet.³⁵ Marco Ginammi olasz fordítása mindössze egy nemzedékkel követte az ESSZÉK francia kiadását, ezért az ő esete a legérdekesebb. Lehetséges, hogy az északi (transzalpin) és a déli (itáliai) reneszánsz individualitásfelfogásának az a különbsége fejeződik ki benne, amiről mindjárt szó lesz. Nagy kár, hogy Girolamo Naselli teljesen egykorú olasz fordítása, amint a címe is mutatja,³⁶ csak a morális, politikai és hadtudományi értekezésként félreérthető fejezeteket tartalmazza, így ellenpróba hiányában feltevésem meglehetősen gyenge lábakon áll.

A fordító munkája elvben két értelmezési horizontot egyesít: az egyiket saját korának és kultúrájának műveltsége alkotja, a másikat az eredeti szöveg korának és kultúrájának műveltsége. Nem lehet azonban eltekinteni attól, hogy az utóbbi nagyjából és szükségképpen az előbbin belül kialakuló rekonstrukció. Az, hogy Montaigne válaszát hogyan fordítjuk le, egyrészt attól függ, mit gondolunk az individuumról ma, másrészt attól, mit gondolunk arról, hogy mit gondoltak róla Montaigne korában.

A XV. században az európai ember számára térben és időben hatalmasan kitágult a világ. A jóformán egyetlen emberöltő alatt lejátszódó változások, az új földrészek felfedezése, az új csillagászat, a könyvnyomtatás és a lőfegyver feltalálása és elterjedése,³⁷ az antik görög-római kultúra újrafelfedezése, a politikai hatalom e világi architektúrájának és mechanikájának megtapasztalása a gazdag és független itáliai városok „kísérleti laboratóriumaiban”³⁸ – mindez az egyén számára átélhető időskálán zajlott le, és azt a meggyőződést ültette el a század emberében, hogy képességei és lehetőségei korlátlanok. Gyakorlatilag megvalósítható programnak tekinthette azt a bibliai kinyilatkoztatást, hogy az Úr az ő gondjaira bízta a teremtett világot.³⁹ Az élet minden területén hatalmas és összhangzó változások zajlottak le; ez egyrészt a világ általános megújulásának lényegében helytálló felismeréséhez vezetett,⁴⁰ másrészt viszont ahhoz a – már kevésbé helytálló – meggyőződéshez, hogy az emberi lét különböző aspektusai barátságos szövetségben állnak egymással, és mint ilyenek, a továbbiakban is egymással összhangban alakíthatók.⁴¹ Az egyéni életpályák nyitottá válása, a determináló társadalmi függések fellazulása – legalábbis az arisztokráciához és a jobb módú polgársághoz tartozó vagy a tehetségük révén oda felemelkedő férfiak esetében – nagyrészt az egyén feladatává tette egyre nyilvánvalóbb különbözőségének értelmezését. Ez a különbözőség annyiban új jelenség a középkorhoz képest, amennyiben az individuum szingularitása korábban fedésben maradt, a társadalmi észlelés küszöbét nem lépte át, vagy ha nagy ritkán igen, akkor is csak mint kriminalitás és patológia juthatott érvényre. Nem véletlen, hogy Jeanne d’Arcot, akinek individualitása a rendi társadalom jóformán valamennyi határvonalát keresztezte (nő/férfi, paraszt/kardforgató, laikus/felkent), eretnekként égették meg, és az ellene felhozott vádak között az is szerepelt, hogy démonok sugallatára hallgatott, ami a boszorkányság „tényállásába” tartozik. De még jellemzőbb közvetlen fegyvertársa, az „igazi” Kékszakállú, az 1404-ben született és 1440-ben Nantes-ban megégetett Gilles de Rais élettörténete. Szimptomatikusan, hogy a hasonló esetek vagy legalábbis a róluk szóló feljegyzések megszaporoznak a középkor vége felé. Az egyedi különbözőségi mentális feldolgozásának kényszere eleinte szimbolikusan, a monstrum, a szörnyeteg képében jelenik meg⁴² (és ne feledjük, az elfogadott mértéket meghaladó individualitás még a mi kultúránkban is hasonló képzeteket kelt).

A reneszánsz individualitása először kulturális mintákban ismer magára, illetve talál formát magának. A két nagy minta Krisztus, illetve az erényes embernek az antikvitás irodalmából merített eszménye. A „devotio moderna”, vagyis a felismerés, hogy az egyén üdvössége nem az egyházi előírások (a „*zsidó ceremóniák és szabályok*”, ahogy Szent Pál nyomán Erasmus emlegeti ezeket)⁴³ betartásán múlik, hanem azon, mennyire képes saját egyedi mivoltában a Megváltó tanításából és élettörténetéből kirajzolódó eszményi személyiséget megközelíteni, a Kempis Tamásnak (Thomas a Kempis, 1390–1471) tulajdonított *IMITATIO CHRISTI* című mű nyomán terjedt el az egész reneszánsz Európában, de a legmélyebb befolyást nem Itáliában, hanem a transzalpin országokban fejtette ki. Az antik irodalmi minták nyomán kialakított személyiségeszmény közismerten Petrarca, Dante és Boccaccio Itáliájában született meg, és miközben befolyása szintén kiterjedt

az egész akkori ismert világra, elsősorban az itáliai reneszánsz humanizmusra nyomta rá bélyegét. Az imitatio mindkét esetben ambiguus fogalom. Egyrészt az egyén egy mintával azonosul, ez a minta azonban éppannyira lehet preformált, mint amennyire projiciált. Az imitatio ezért mindig ingamozgás és csúszkálás az individualizáció és az identifikáció két végpontja között. Másrészt olyan lehetőséget nyit meg és tesz elfogadhatóvá a kor embere számára, amellyel ezektől a mintáktól elszakadva is élhet: az önformálás lehetőségét.⁴⁴ Ennek a mintáktól elszakadó önformálásnak a terméke az az öntudatos, extrovertált és egoista individuum, amelyet például Benvenuto Cellini önéletréséből ismerünk.⁴⁵ De ennek az önformálásnak a termékei Castiglione *udvari emberei* és a Marlowe-drámák hősei is. Ezek az esetek azonban már a reneszánsz önformálás – és talán mindenféle önformálás – belső dinamikájának elkerülhetetlen következményeit példázzák. Az önformálás ugyanis az énésség szakadatlan kiterjesztését feltételezi: az ének a belső és külső élet egyre újabb területeit kell ellenőrzése alá vonnia, hogy végtelen processzusban egyre közelebb kerülhessen eszményi megvalósulásához. Az udvari ember esetében ezt a törekvést nyilvánvaló külső erők térítik el, az önformálás eredménye a szerep lesz, mely magába olvasztja a személyiséget: az individuum felszámolja magát az azonosulásban. Marlowe olyan hősei, mint A NAGY TAMERLÁN, A MÁLTAI ZSIDÓ vagy a DOCTOR FAUSTUS címszereplői, idegenek egy idegen világban, az individualizáció-identifikáció tengelyének ellenkező végpontja felé haladnak. Amibe beleütköznek, az az ismétlés elkerülhetlensége;⁴⁶ és ha (mivel) az ismétlésben felhalmozódó különbözőségről képtelenek tudomást venni, individualitásuk tautológiába vész.

Az ismétlésben felhalmozódó különbözőzés is, az énről szerepként leváló mása is csak a reflexió mozgásterében tud megmutatkozni. Mármost úgy tűnik, hogy éppen a reflektív érzékenység tekintetében különbözik egymástól leginkább a reneszánsz itáliai és északi változata. Miközben a transzalpin területek festőit Van Eycktől kezdve nem szűnik meg izgatni a tükör és általában a fényes felületeken megjelenő tükörképek problémája, addig az itáliai festészet nem sok érdeklődést mutat a reflexjelenségek iránt. Az olaszok számára a töretlenül szétáradó fény a tér szervezőeleme, szoláris erő, nem több, és persze nem is kevesebb.⁴⁷ Az önarckép ugyanebben a korban megjelenő műfaja világos genealógiai összefüggést mutat a tükrözésproblémával. A művészettörténet első önálló önarcképét a francia Jean Fouquet egy medalion zománcán megjelenő tükörképként festette meg.⁴⁸ Az önreflexió és az önarckép közötti összefüggések végiggondolása nagyon messze vezetne; mindenesetre kevésbé szimmetrikus, mint gondolnánk. Például, ha a tükör a képben van – mint Fouquet esetében –, akkor a festő nyilvánvalóan nem önmagát, hanem a tükörképét festi, és a néző is csak úgy tudja látni őt, ahogy ő látja magát a tükörben. Amint azonban a kép van a tükörben (a tükör kerete meghaladja a kép keretét), a festőnek választania kell: vagy úgy festi le önmagát, ahogy ő látja (a tükörben), vagy úgy, ahogy mi látjuk (tükör nélkül). Az, akit a kép mutat, vagy az ő számára lesz valaki más, vagy a mi számunkra. A félalakos portrék esetében tovább bonyolódik a helyzet: a saját arcát megfestheti úgy, ahogyan a tükörben látja (valószínűleg többnyire ezt tették) – a jobbkezesével és egyáltalán a test aszimmetriájával azonban már kezdenie kell valamit. A törzset fordítva kell megfestenie. Az eredmény: monstrem, a sajátból és a másból összeillesztett kentaurszerű lény. Egyetlen reflektív mozzanat, és az én önazonosságának naiv tudata semmivé foszlik. Ez a reflektív mozzanat a jelek szerint kezdettől jelen volt az északi reneszánsz világerzékelésében.

A francia reneszánsz kialakulását szokás az ötödik itáliai hadjárat kezdetétől (1515) számítani, mert ekkortól szaporodik meg az olasz minták átvétele és utánzása. Hogy ez

nem egészen pontos, azt nem csupán a már említett Jean Fouquet (1420–1481) festészetének, hanem egyebek mellett François Villon költészetének számos, a középkorból jócskán kifelé mutató jellegzetessége is bizonyítja. Tárgyunkhoz illő példája ennek az APRÓ KÉPEK BALLADÁJA, ahol nem csupán a szokások, tanok, közmondásos bölcsességek relativizáló, anaforikus sorolása tükröz jellegzetesen reneszánsz életérzést és tapasztalatot, hanem az önmeghatározás igénye is a felsorolásokra ráüto refrénben, és kiváltképpen az, ahogyan ez a kettő, szinte az ESSZÉK-et idéző módon, összekapcsolódik: „*Tudom, mit higgyek a szememnek, / Tudom, Róma mit alkotott, / Tudom, hogy a cseh mért eretnek, / Csak azt nem tudom, ki vagyok.*”⁴⁹ Közelebb áll tehát az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy Franciaországban, akárcsak a transzalpin térség más területein, Németországban, Angliában és főképpen Németalföldön, a reneszánsz életérzés és kultúra lényeges elemei már a XV. században jelen vannak, habár az is igaz, hogy Franciaország ezekhez a területekhez képest is némi késésben van a százéves háború elhúzódása miatt (ez 1451-ben ért véget). Ezt az északi típusú reneszánsz kezdeményt aztán valósággal elsodorja – mint utóbb kiderül, inkább maga alá temeti – az itáliai reneszánsz 1515 után kialakuló masszív befolyása. „*Itália felfedezése valósággal fejbe kólintotta a mieinket; nem volt erejük ellenállni a varázsnak. A felfedezés itt a helyes kifejezés. VIII. Károly embereit nem érte kisebb megrázkódtatás, mint Kolumbusz Kristóf tengeréseit*” – írja már az első itáliai hadjárat (1494–1497) kapcsán a történész Jules Michelet.⁵⁰ Az itáliai humanizmus divatja I. Ferenc uralkodásának idején és az ő hathatós támogatásával éri el tetőpontját: tudósok és művészek tucatjait hívja Franciaországba, többek közt Benvenuto Cellinit, sőt 1516-ban Leonardo da Vincit is (aki aztán ott is hal meg 1519-ben, egy legenda szerint egyenesen a király karjában lehel ki a lelkét).

Míndeközben a reneszánsz már túl van a fordulóponton. A hanyatlás kezdetét Chastel 1520 körülre teszi,⁵¹ Roger Stéphane Erasmus és Luther szakításának évére, 1525-re,⁵² Burckhardt művében pedig számos nyoma van annak, hogy a fordulópont szerinte a „sacco di Roma”, Róma kifosztásának éve (1527), amikortól a spanyol Habsburg befolyás megszilárdul Itáliában. A naiv, reflektálatlan reneszánsz individualitás ideje lejárt. Miután „*túl sokáig hitt kéznél levőnek olyan megoldásokat, amelyeknek tartalmát homályban hagyta*”,⁵³ létfeltételeit visszavonta a történelem. Helye és feladata a világban, lehetőségei és képességei, hirtelen minden kérdéssé válik. „*Semmi nem üresebb és ínségesebb nálad, aki átfogod a mindenséget; ismeret nélküli fürkésző, bíróság nélküli felsőbbség vagy, és mindezek után a bohóc a bohózatban*” – foglalja össze a reneszánsz individuuum narcisztikus traumáját Montaigne A HIÚSÁGRÓL szóló fejezet végén (3.9.269.). A traumatizált, patológikus szélsőségek között hanyódó, alapját veszített individuális öntudat maradó példája és dokumentuma Girolamo Cardano önéletrajza.⁵⁴ Montaigne erőteljes metaforákkal adja tudtunkra, hogy a reflexió hiánya tesz védtelenné az identifikációs nyomással szemben: „*Nem tudjuk a bőrt megkülönböztetni az ingtől. Elég, ha belisztezzük az arcunkat, a keblünket nem kell beliszteznünk. Láttam olyanokat, akik annyi újabb alakká és lényvé változtak és lényegültek át, ahány tisztséget vállaltak, és akik a májukig és belükig megfőpaposodtak, és tisztességüket az öltözőszobájukba is magukkal vitték.*” (3.10.281.) A reflexióhoz szükséges távolsgártartást azonban azok sem engedhetik meg maguknak, akik nem egzisztenciális kényszerből cselekszenek. Az identifikációs nyomás nem csupán kényszerekből áll. Az élesedő vallási konfliktusok nyomán elszabaduló indulatoknak hatalmas kohéziós erejük van. A történelem folyamán először a reformáció alakít ki (a saját oldalán) vagy provokál ki (a másik oldalon) olyan, tudatos azonosuláson alapuló kollektív identitásokat, amelyek képesek a társadalmi kohéziót biztosítani a feudális kölcsönszolgálatok finom-

szerkezetének szétbomlása után. Az egyén egyszerűségének és kivételességének tudata persze nem oltható ki, ha egyszer kialakult. Így lép színre az „önazonos” individuum, amelyik a modernitás háromszáz éven át⁵⁵ egymást váltó, új és új identifikációs mintákat kínáló korszakainak uralkodó típusa lesz. Ez az individualitás önmagára mint „identitások” (azonosulások) egyedül halmazára reflektál. Ez a reflexió lehetetlenné teszi saját szingularitásának megragadását, vagyis a voltaképpen önreflexiót, s ezáltal azt is, hogy felismerje saját korlátait – amelyeket persze különben sem feszeget, hiszen jól elvan saját „önazonossága” látszólagos centrumában. Az erős vonzalomnak és viszolygásnak, amellyel az elmúlt három évszázad oly sok elméje Montaigne-hez viszonyult, talán éppen az az egyik oka, hogy műve ennek a XVI. század végéig nagyjából lezajlott visszarendeződésnek a nyugtalanító alternatíváját képviseli.

De Franciaországnak akkoriban, 1525 táján, még volt három évtizede az első vallás-háborúig (1562–1563), és ez a korszak az európai reneszánsz nagy, kései felvirágzását hozta, még ha az élesedő vallási konfliktusok árnyékában is. Montaigne ennek a korszaknak a gyermeke volt. Születése előtt egy évvel jelent meg Rabelais PANTAGRUEL-je (1532), egyéves korában a GARGANTUA. Kétéves volt, amikor a király (I. Ferenc) először fellépett a hugenották ellen; Jean Calvin ekkor menekült el Párizsból, majd egy évre rá Franciaországból is. Egy évvel a vallásháborút kiobbantó wassyi vérengzés után,⁵⁶ 1563-ban, Étienne de La Boétie halálával zárult le a felkészülés és nevelődés szakasza életében, s még ugyanebben az évben megírta első irodalmi művét, egy hosszú levelet, amelyben beszámolt apjának barátja haláláról.⁵⁷

Minden jel arra vall, hogy Montaigne és La Boétie individualitásuk mintáját keresve lettek egymásra. Mint említettem, az itáliai humanisták tették az individuális önformálás elvévé a lélek nemesítésének a sztoikus, epikureus és peripatetikus görög filozófiában egyaránt megtalálható, jellegzetesen antik elgondolását, amely mint „*cultura animi*”⁵⁸ főként Cicero és Seneca közvetítésével jutott el hozzájuk. Az antik elgondolás persze a hagyományozódás folyamatában többször is átalakul (egészen addig, míg végül a „Bildung” német fogalmában köszön vissza). A reneszánsz humanistái úgy modellálják individualitásukat, ahogyan a szobrász munkálja meg az agyagot vagy a viaszt. Az eredmény nem szerepjátszás vagy alakoskodás, de annyiban mégis külső forma, amennyiben a mások tekintetére érzékeny narcisztikus tudat vezérli. Nárcisz egy forrás tükrében nézegette magát, és ebben a banális értelemben itt is reflexióról van szó. Az öntudatos (és nem ön-tudatos) individuum azonban nem arra kíváncsi, hogy kicsoda és milyen ő maga voltaképpen, hanem arra, hogy mások szemében olyanok látszik-e, amilyenek önmagát tudja vagy tudni szeretné; vagyis hogy látszása megfelel-e az önmaga elé állított mintának, mely utóbbi értelemszerűen reflexió előtti, reflektálatlan marad.

A bordeaux-i törvényhatóság (parlement) csúnya⁵⁹ és fiatal (Montaigne-nél két évvel és négy hónappal idősebb)⁶⁰ tanácsosa DISCOURS DE LA SERVITUDE VOLONTAIRE (ÉRTEKEZÉS AZ ÖNKÉNTES SZOLGASÁGRÓL) című munkájával hívta föl magára a figyelmét, még azelőtt, hogy személyesen találkoztak volna.⁶¹ Maga Montaigne írja erről a műről A BARÁTSÁGRÓL szóló fejezet elején, hogy „*próbálkozás gyanánt írta kora ifjúságában*”, és „*nem a legjobb, ami teltt tőle*” (239.), majd a fejezet végén megismétli, hogy „*gyermekfővel nyúlt ehhez a tárgyhöz, pusztá gyakorlásképpen, mint olyanhoz, mely szétszórtan és mindközönségesen megannyi könyvben feltalálható*”. (253.) „*Valójában minden antik benne: a forma, az ihlet, a gondolatok*” – írja ezzel egybehangzóan Bonnefon a hasonmás kiadás előszavában,⁶² Friedrich „*irodalmi közhelyekből álló deklamáció*”-nak minősíti,⁶³ Sainte-Beuve szerint pedig „*ha jól olvassuk, valójában nem egyéb, mint klasszikus deklamáció, remekmű a második retorikai osztály-*

ból... az ezernyi klasszikus gazság egyike, amelyeket Titus Liviusztól vagy Plutarkhosztól elrugaszkodva elkövetni szoktak, mielőtt a modern világgal megismerkedtek vagy akár az antik társadalomban elmélyedtek volna”.⁶⁴ Mi az oka hát, hogy Montaigne-t így megragadta La Boétie értekezése? Ne feledjük, egy huszonhárom-huszonnégy éves fiatalemberről van szó, aki az önmeghatározás kényszerével és szabadságával viaskodik, a színhely azonban nem egy észak-itáliai hercegi vagy fejedelmi udvar, hanem egy francia vidéki törvényhatóság, ahol ugyancsak hiányoznak a fentebb említett formáló tekintetek. És egy olyan írást mutat neki valaki, amelyik az önmeghatározás szabadsága és a barátság összefüggéséről beszél. Sajnos a magyar olvasó nem hallhatja ki azt a szoros szemantikai összefüggést, amely a szabad akarat és a mű címe között a franciában azonnal nyilvánvaló. A *'servitude volontaire'* éppúgy fordítható akart szolgálásnak, mint szolga akaratnak, a *'liberté volontaire'* éppúgy szabad akaratnak, mint akart szabadságnak. Egy harminckét évvel korábbi esemény, mely a kor francia humanistái számára ugyanennyire nyilvánvaló lehetett, ezt a szemantikai keresztpárhuzamot, mondhatni, világtörténelmi dimenziókba helyezi. Amikor Erasmus, részint a pápai kúria nyomásának engedve, részint Luther erőszakosságát megsokallva, hosszas hallgatás után először hangot adott ellenvéleményének a német reformátor nézeteivel szemben, akkor a számára legelfogadhatatlanabb lutheri hitcikkelyt, a szabad akarat kétségbevonását támadta meg 1524 szeptemberében megjelent *DE LIBERO ARBITRIO DIATRIBE* (ELMÉLKEDÉS A SZABAD AKARATRÓL) című írásában. A támadásra Luther *DE SERVO ARBITRIO* (A SZOLGA AKARATRÓL) címen válaszolt. Luther természetesen nem az e világi zsarnokságot vette védelmébe, a reneszánsz humanizmus szempontjából azonban, amelynek szellemében La Boétie értekezése fogant, ez majdhogynem mindegy, hiszen az antikvitásból örökölt gondolkodás számára, amely a társadalmi folyamatokat a közvetlen, személyes érintkezés fogalmaiban próbálja megragadni,⁶⁵ a jó kormányzás nem annyira az igazságosság, mint inkább a barátság eszméjén alapul, az igazságosság ugyanis nem elegendő hozzá, a barátság ellenben eleve magában foglalja az igazságosságot.⁶⁶ Minthogy pedig a barátság feltétele a személyes integritás, nem a trónon ülő, hanem az emberek lelkébe telepedett zsarnok a társadalmi bajok gyökere. Étienne de La Boétie értekezése is ezt a nyomvonalat követi. Zsarnokság és barátság kizárják egymást, hiszen a zsarnoknak nem lehet barátja,⁶⁷ és a zsarnokságban nem lehetséges a barátság.⁶⁸ A barátság a szabad akaraton alapul, a szolga akarat zsarnokságot szül. A barátság a zsarnokság természetes ellentéte. Ahol van szabad akarat, ott van barátság – és értelemszerűen nincs zsarnokság, viszont ahol nincs szabad akarat, ott zsarnokság van.

Montaigne-nek, aki szerint „szabad akaratunknak semmi sem sajátabb folyománya, mint a baráti ragaszkodás” (1.28.241.), igen nagy szüksége van egy barátira. Egy olyan barátira, „akinek tekintetét magán érezve egy kissé antik leplekbe burkolózik” – jegyzi meg Gide epésen, de találóan.⁶⁹ Egy barátira, aki még a halálos ágyán is ezekkel a szavakkal fordul hozzá: „Fivérem, akit oly forrón szeretek, és akit oly sok ember közül választottam magamnak, hogy megújítsam önnel azt az erényes és őszinte barátságot, amelynek szokása a bűnök miatt oly régóta távozott körülünkől, hogy csak néhány évült nyoma maradt fenn a régiség emlékezetében.”⁷⁰

La Boétie-nak pedig, aki szintén nincs még harmincéves, akit apja korai halála után klerikus nagybátyja nevelt a görög és római antikvitás bűvöletében, az olasz reneszánsz eszméivel áthatott Sarlat-ban, amelyből bíborosa, a művelt itáliai humanista, Niccolò Gaddi „Périgord Athénját”, a művészetek és a filozófia otthonát remélte létrehozni,⁷¹ olyan barát kell, akinek nevét az övével együtt a híres barátok sorában fogják számon tartani az unokaöcsök;⁷² aki majd halála után húsz évvel is azt írja róla, hogy ha tovább

él, „számos párvát ritkító dolgot láttunk volna, amelyek igen közel vinnének minket a régiek dicsőségéhez” (240.), és hogy „szelleme más századok öntómintájában készült” (254.).

Azt, hogy Montaigne személyisége La Boétie, a barát tekintetének tükrében formálódott, természetesen nem csak Gide vette észre. Jean Starobinski szerint „*La Boétie halála egyetlen tükrétől fosztotta meg Montaigne-t: a barát elvesztésével örökre eltöröltött az általa őrzött kép. [...] A belső reflexiónak kell majd, lassacskán, a helyébe állnia.*” (73) Kissé túldramatizált hipotézisével Starobinski azoknak az értelmezőknek a taborát gyarapítja, akik valamiféle válságból vezetik le az ESSZÉK létrejöttét. La Boétie mint *alter ego* elvesztése, akárcsak a depresszió tapasztalata, a totális és közvetlen, intuitív éntudat mögött feltárja az ürességet, amelyet aztán Montaigne szerencsés önterápiával, a kitartó és fáradtságos önmegfigyelés folyamatában tölt meg új tartalommal. Ezek a válságot inszcenizáló lélektani magyarázatok azért nem veszik észre, hogy az ESSZÉK-ben nem az önazonos individualitás felépítése, hanem éppen lebontása zajlik, mert maguk is annak az individuális identitásnak a keretei között mozognak, amely a középkori, születéstől adott, reflektál(hat)atlan meghatározottságok semmibe foszlásának az alapján, azok fantomatikus pótlékeként jött létre. Ez az identitásfogalom, akárcsak másutt, Starobinski könyvében is vírusként működik: a mű és a szerző logikáját kiszorítva saját logikáját kezdi működtetni. És olyan állításokat generál például, hogy az ESSZÉK tanúsága szerint „*az identitás szabálya*” ez: „*nem hagyni veszni semmit, meg nem változtatni semmit, visszavítani a haláltól és az időtől a feledésbe és homályba hulló képeket*” (32.). Ez homlokegyenest ellenkezik Montaigne véleményével,⁷⁴ és inkább a nosztalgikus tudatnak arra a sivár életképtelenségére emlékeztet, amelyet Samuel Beckett mutatott meg nekünk Az UTOLSÓ TEKERCSEK-ben. Alighanem az identitás logikája működik abban is, hogy a szerző túlságosan nagy szerepet szán Montaigne és La Boétie barátságának a mű értelmezésében. Nem veszi észre, hogy mindaz, amit Montaigne *erről* a barátságról mond és gondol, úgy áll ki az ESSZÉK szövegeből, mint egy szilánk.

Merleau-Ponty szerint – mondhatni éppen ellenkezőleg – ez a barátság pontosan az a fajta kapcsolat volt, „*mely mások rabszolgájává [...] tesz*”,⁷⁵ és hasonló értelmű kérdéseket tesz fel Gide is: „*Bármilyen szép volt ez a barátság, felmerülhet bennünk a kétség, nem korlátozta-e egy kissé Montaigne-t; eltűnődhetünk azon, milyen lett volna ő, ha nem találkozik La Boétie-val; és hogy milyen volna az Esszéik, ha La Boétie nem hal meg olyan fiatalon; ha tovább uralkodik barátja szellemén.*”⁷⁶ És óhatatlanul eszünkbe jut egy másik híres eset, Rotterdami Erasmus és novíciustársa, Servatius Rotger barátsága. „*Minden reménységemet beléd helyeztem; olyan egészen a tiéd lettem, hogy te semmit sem hagytál meg nekem magamból. Ismered kicsinyhitűségemet (pusillanimitatem); ha nincs valakije, akire támaszkodhat és akinél megpihenhet, akkor olyan reményvesztetté tesz, hogy az élet teherré válik számomra*” – írta Erasmus ennek a barátjának egyik levelében.⁷⁷ Ha tekintetbe vesszük, hogy az ESSZÉK tanúsága szerint La Boétie volt az egyetlen, akivel szemben Michel de Montaigne nemhogy nem védelmezte féltékenyen az individuális függetlenségét, hanem akinek éppenséggel maradéktalanul átadta magát, akkor ezek az észrevételek megfontolandók. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az ESSZÉK tanúsága *erről* a barátságtól *utólagos* tanúság.

Rendelkezésünkre áll Montaigne és La Boétie barátságának más kéztől származó minősítése is, amelyet – mindkettőjük halála után – a „fogadott leány”, Marie de Gournay nyelhe fogalmazási zavara tesz igazán találóvá: „*A barátságokba az erény kapuján keresztül vezet az út, mely igen biztos akar lenni abban, hogy csak a halál kapuján keresztül lehet távozni belőlük.*”⁷⁸ Ebbe a barátságba tehát eleve, jóval a barát halála előtt beleíródik a halál. „*Nem szerettem a barátságot anélkül, hogy lendületét túl ne vinném a halál horizontján. [...] Nem szerettem a barátságot anélkül, hogy el ne kötelezném magam, ne érezném eleve elkö-*

telezve magam, hogy a másikat a halálon túl is szeretni fogom. [...] Csak annyiban élhetem túl, annyiban lehet és kell túlélnem barátomat, amennyiben már ő is hordozza és utolsó túlélőként öröklí az én halálomat. Ő hordozza az én saját halálomat, és bizonyos értelemben ő hordozza egyedül ezt a saját halálomat, amelyet ezáltal eleve kisajátított. [...] A gyász szorongató sejtelve [...] a priori, még a gyász előtti odatelepszik, elővételeződik, kísérti és gyászba borítja a barátot” – írja Jacques Derrida A BARÁTSÁGRÓL SZÓLÓ fejezetet értelmezve,⁷⁹ s egyúttal felhívja figyelmünket a barátság és a gyászmunka összekapcsolásának antik előzményére. Azért méltók a dicséretre – idézi az EUDÉMOZSI ETIKÁ-ból⁸⁰ –, akik nem szűnnek meg szeretni egy halottat, mert ismernek, anélkül, hogy ők maguk ismertek volnának. Azaz: ismerik a halottat, tehát fenntartják, ismétlik a nevét (re-nom), miközben a halott (mert halott) nem ismeri őket, következésképpen nem járulhat hozzá nevük fennmaradásához.

Amikor Montaigne 1570-ben eladja tanácsosi címét Florimond de Raemond-nak, először Párizsba utazik, és nyomdába adja a La Boétie műveit tartalmazó könyvecskét, majd 1571 februárjában visszavonul birtokára, és ezt írhatja fel könyvtárszobája falára latin nyelven: „*Elveszítvén legdrágább, legkedvesebb, legbensőségesebb barátját, akimél századunk nem látott jobbat, műveltebbet, kellemesebbet és tökéletesebbet, Michel de Montaigne ismeretségük egyedülálló tanúságtételével kívánta megszentelni e kölcsönös vonzalom [amour] emlékét, és ennek kinyilvánítására jobb módot nem találván, az ő emlékezetének szentelte vizsgálódásai eme környezetét, mely nagy gyönyörűségére szolgál.*” Nem ez az egyetlen jele annak, hogy az ESSZÉK megírásával az ekkor már kilenc éve halott barátnak akart emléket állítani. A BARÁTSÁGRÓL SZÓLÓ fejezet az első kötet közepére esik, és eredetileg bevezetésnek készült La Boétie ugyanitt elhelyezendő ÉRTEKEZÉS-e elé. Többen is úgy értelmezték ezt a szándékot, hogy az ESSZÉK, szerzője eredeti elgondolása szerint, a halott barát sírmeleke lett volna.⁸¹ „*De halljuk ezt a tizenhat éves ifjút*” – írja Montaigne, és itt következne az ÉRTEKEZÉS, ám a következő bekezdésben ehelyett azt olvassuk, hogy a szerző, miután megtudta, hogy barátja művét megcsonkítva és más címmel közreadták egy hugenotta pamfletben, lemondott erről a tervéről.⁸² Pierre Leschemelle úgy véli, hogy a fejezet ezért „*meglehetősen gacsosra*” („*passablement bancale*”) sikerült, hiszen egy olyan fődarab köré szerveződik, amelyik végül is nem szerepel benne – ráadásul a szerző sem tett semmit azért, hogy eredeti tervének megghiúsulását elleplezze.⁸³ Leschemelle szerint Montaigne „*mindent összevetve*” arra az elhatározásra jutott, hogy az ESSZÉK középpontjába egy CONTR’UN helyett egy „*Pour Moi*”-t helyez. La Boétie masszív, provokatív jelenlétével palástolja el. (171.) Csakhogy amiképpen egy áthúzott név sem törölt név, és egy ki nem mondott következtetés is következtetés, ugyanúgy az ESSZÉK középpontja sem üres. Hiány tölti ki (éppen mint egy kenotáfiumot). A középpont akkor volna üres, ha Montaigne eltüntette volna ezt a hiányt.⁸⁴

A BARÁTSÁGRÓL SZÓLÓ fejezet elején azt olvassuk, hogy a mű CONTR’UN – EGY ELLEN – címen „*egy ideje okos emberek kezén forog*”. Ha Montaigne itt nem a hugenotta pamfletgyűjtemény olvasóit nevezi okos embereknek, akkor a mű címét valaki már korábban megváltoztatta. Mindenesetre Paul Bonnefon találóan jegyzi meg, hogy az ÉRTEKEZÉS ugyanarra a sorsra jutott, mint maga a reneszánsz: nem sokáig maradt elvont elmélkedés, hamarosan megpróbálták átültetni a gyakorlatba.⁸⁵ A cím megváltoztatása, ami a szabadság hiánya helyett a trónon ülő zsarnokot helyezi előtérbe, ugyancsak gyakorlatias indítékokra utal. (Másképpen pedig a hugenották aligha használhattak volna ideológiai fegyverként olyan írásművet, amelynek a címe – lásd fentebb – *kínosan* emlékeztet a predestináció tanára.)

Ám nem a címváltozás az egyetlen homályos pont az ÉRTEKEZÉS történetében. Montaigne az 1580-as kiadásban azt állítja, hogy a művet La Boétie tizennyolc éves korában írta,⁸⁶ majd ezt az 1588-as kiadásban tizenhat évre módosítja. Eszerint az ÉRTEKEZÉS 1546-ban, legkésőbb 1548-ban íródott. Igen ám, de La Boétie dicsérőleg emlegeti benne a Pléiade költőit, Joachim du Bellayt, Pierre Ronsard-t, Jean-Antoine de Baifot,⁸⁷ holott ők akkoriban még teljesen ismeretlenek voltak. Ráadásul megemlíti Ronsard félbemaradt eposzát, a FRANCIADE-ot is,⁸⁸ amelynek legelső változata 1572-ben, jóval La Boétie halála után jelent meg. A szöveget tehát valaki utólag megváltoztatta. A gyanú Montaigne-re terelődött, hiszen neki lehetett birtokában az eredeti szöveg (La Boétie minden kéziratát ráhagyta); amellet Ronsard-ról és Du Bellayról ő maga is elismerően nyilatkozik az ESSZÉK-ben.⁸⁹ Baif emlegetése viszont inkább oszlathatta volna a gyanút, hiszen Montaigne-nek a nyelvről és a költészetéről vallott nézeteit ismerve biztosra vehetjük, hogy lesújtó véleménye volt erről a modoros és mesterkéltségek költőiről. Arthur Armaingaud, az amatőr Montaigne-kutató, akinek egyébként sokat köszönhetünk, nem utolsósorban Montaigne összes művének pazar tizenkét kötetes kiadását,⁹⁰ 1910-ben azzal a kalandos hipotézissel állt elő, hogy az ÉRTEKEZÉS végső formája és megfogalmazásainak jó része Montaigne-től származik, aki valójában titokban a protestánsokhoz húzott, és személyesen adta át nekik a szöveget abból a célból, hogy a király és a katolikusok ellen felhasználhassák.⁹¹ Akárcsak Montaigne zsidó felmenőinek kérdése, ez az elgondolás is újra meg újra felbukkan a Montaigne-irodalomban, annak ellenére, hogy már Paul Bonnefon meggyőző magyarázattal szolgált az ÉRTEKEZÉS datálásával kapcsolatos ellentmondásokra. Eszerint – Montaigne állításával ellentétben – La Boétie ezt a művét nem tizenhat és nem is tizennyolc, hanem huszonkét-huszonnégy éves korában írhatta, amikor jogi tanulmányait folytatta az orléans-i egyetemen, ahol az akkor még nem protestáns Anne du Bourg⁹² tanítványa volt, a később ugyancsak a reformációhoz csatlakozó Lambert Daneau-val és Jean-Antoine de Baiffal együtt. Lambert Daneau lehetett az, akinek révén La Boétie kézírata a hugenották kezébe jutott.⁹³ Baif révén pedig megismerkedhetett a Pléiade költőivel, akik rendszeresen összejöttek Jean Dorat házában. Valószínűleg ott találkozott Pierre Ronsard-ral is,⁹⁴ és ebben a körben olvashatta a FRANCIADE kéziratát. Bonnefon szerint Montaigne azért fiatalította meg hat-nyolc évvel az ÉRTEKEZÉS szerzőjét, hogy az akkor már lázító pamfletként közkezen forgó művet kamaszkori zsenyének tüntesse fel, és ez hihetően hangzik. Mindazonáltal nem kevésbé hihető az a feltételezés sem, hogy egyúttal azt az *önmagát* is távolabb tolta az időben, akit lenyűgöztek az ÉRTEKEZÉS-ben kifejtett gondolatok, azt az önmagát, aki individualitásának külső formáját szerzője tekintetének tükrében találta meg.

„Ezekben a morál közhelyeit tárgyaló fejezetekben [...] *La Boétie-ra, a barátára ismerünk*” – írja Pierre Villey az ESSZÉK korai fejezeteiről.⁹⁵ És valóban, Montaigne ekkor még, a klasszikus latin értekező próza, Cicero és Seneca hatása alatt, a diskurzus rendjét véli követni. André Tournon már idézett könyvében igen meggyőzően és részletesen bizonyítja, hogy az ESSZÉK-ben szigorú, de sajátos logikai rend érvényesül. Az egymást követő szakaszok rendszeresen az őket megelőzőek kommentárjaként értelmezhetők, majd maguk válnak kommentár tárgyává. Ezáltal értelmük az utóbb mondottak fényében szüntelenül és különféleképpen módosul, szűkül, kiterjed, az ellenkezőjére fordul vagy áthelyeződik. Mindez a kauzális-dialektikus okfejtéstől eltérő logikai struktúrát hoz létre, amelynek mentén a gondolkodás nem egy előre kitűzött cél felé halad a szillogisztikus vagy dialektikus logika lépcsőfokain, a jelenségek egyre szélesebb körét hagyva maga után, hanem folyton az előző lépésekre függesztve tekintetét, iránytalan, kaotikus, hátráló

mozgással fogja át a jelenségek egyre szélesebb körét.⁹⁶ Mármost Tournon szerint ez a reflektív logika nem csupán az utólagos betoldásokban mutatható ki, hanem az ESSZÉK legelső fejezeteinek legkorábbra datálható részeiben is. Montaigne már akkor Montaigne volt, amikor még nem tudott róla.

Az ESSZÉK-ben újra és újra felidézi halott barátja emlékét. *„Egy bölcs szinte ugyanúgy maga előtt látja haldokló barátját huszonöt év múltán, mint az első évben”* – írta még 1588 után is, majd szinte reménykedve hozzátette: *„De annyi más gondolat keresztezi ezt, hogy ellankad és felenged végül.”* (3.4.61.). *„Ugyanaznap reggel, miközben d'Ossat úrnak írtam, hirtelen olyan fájdalmasan gondoltam La Boétie úrra, és olyan sokáig nem tudtam ettől megszabadulni, hogy igen rosszul éreztem magam”* – jegyzi fel ÚTINAPLÓ-jában 1581. május 11-én Luccában, ahol egyébként igen kellemesen érezte magát. Az ismétlődő, váratlan gyászkitörések arra vallanak, hogy elintézetlen dolga van a halottal, be nem vallott bűntudat gyötri. Említettem már első irodalmi művét, a levelet, amelyben részletesen beszámolt apjának La Boétie haldoklásáról. Ott olvashatunk egy hátborzongatóan talányos epizódról, amely szemlátomást mélyen belevésődött elméjébe, de soha többé nem tért vissza rá: *„Ekkor, többek között, arra kért, újra és újra rendkívüli megindultsággal, hogy adjak neki helyet; olyannyira, hogy már attól féltem, itélőereje megingott.”*⁹⁷ Majd kicsit tovább: *„és még erőteljesebben megismételte: »Fivérem, fivérem, hát nem ad nekem helyet?« Eladdig, míg kénytelen voltam észérvekkel meggyőzni, és azt mondani neki, hogy miután lélegzik és beszél, és miután van teste, következésképpen helye is van. »Igen, igen, van, féltte akkor, de nem az, ami nekem kell: és mindent tekintetbe véve, létem sincs már.»*⁹⁸

Montaigne élete végéig ezt a „helyet” igyekezett fenntartani barátjának az ESSZÉK-ben, amelyben ugyanakkor egyre jobban eltávolodott tőle. És minél távolabb került azoktól az eszméktől és eszményektől, amelyeken barátságuk alapult, annál makacsabban építette tovább az ESSZÉK-et mint Étienne de La Boétie síremlékét. Gyanítható, hogy ez az elvégezhetetlen gyász munka annak a humanista hagyománynak az elgyászolhatatlanságával függ össze, amely Montaigne számára Étienne de la Boétie személyében összpontosul,⁹⁹ amelyhez La Boétie – az ÉRTEKEZÉS és latin nyelvű versei tanúsága szerint – egész rövid életében hű maradt, és amelyet Montaigne próbára tesz (essai), kérdésessé tesz – és maga mögött hagy.¹⁰⁰ Találón és tömören fogalmazza meg az ESSZÉK-et író Montaigne távolságát a La Boétie által képviselt hagyománytól Reinhold Dezeimeris: *„Az általános reménykedés és a jövőbe vetett hit korszakában egyhuzamban megírt Önkéntes szolgaság egy meggyőződés terméke. A zavargások szüneteiben és a teljes illúzióvesztésben, töredékekben íródott Esszék a kételkedés könyve. La Boétie-t magával ragadta a bizakodás és a lelkesedés; Montaigne-t, aki ugyanannyira szabadelvű volt, mint barátja, de tájékozottabb az emberi becsógyakat illetően, mérsékelte tette a tapasztalat, és konzervatívóvá a bizalmatlanság.”*¹⁰¹

Minél több egymásnak ellentmondó darabra bontja saját énjét Montaigne, annál makacsabban igyekszik megmerevíteni, változatlanságában megőrizni barátja egyéniségét. *„Elveszített barátomat is ezernyi egymásnak ellentmondó alakra szaggatták volna, ha nem őriztem volna minden igyekezetemmel”* – írja. De 1588 után kihúzza az ez után következő néhány mondatot: *„Jól tudom, nem hagyhatok magam után olyan mérhetetlenül odaadó és cselekedeteimet olyannyira értő jótállót, mint amilyen én voltam az ő cselekedetei számára. Senki nincs, akire oly teljességgel rá óhajtanám bízni arcmásomat: csak ő örvendett igaz képemnek, és magával vitte. Ezért fűrkésem magamat oly tüzetesen.”*¹⁰² Villey szerint ezeket a mondatokat „fogadott leánya”, Marie Le Jars de Gournay iránti tapintatból húzta ki.¹⁰³ Meglehet. Mindazonáltal ez volt az ESSZÉK-ben az egyetlen utalás arra, hogy sikerült volna teljesítenie barátja kérését, „helyet adnia” Étienne de La Boétie-nak.

John O’Neillnek igaza van, amikor azt írja, hogy „az Esszéket a barát hiányzó jelenléte hozta létre, ahogyan a szerelmes igyekszik szenvedélyesen látni és hallani dolgokat, amelyeket majd elmesélhet kedvesének, ha találkoznak. A barátság vagy szerelem ezért az Esszék testet öltésének helye, és nem olyan hiány vagy függés, amelyből semmi nő ki”.¹⁰⁴ Ugyanakkor még sincs igaza, mert az ESSZÉK a barátság (vagy szerelem) lehetetlenségéből táplálkozik. Persze senki sem ígérte azt nekünk, hogy a barátság és az önmeghatározás teljessége egyszerre lehetséges. Sok minden más sem lehetséges számunkra egyszerre, ezért vagyunk többé-kevésbé véletlenül azok, akik vagyunk. Ez szingularitásunk alapja. Az ESSZÉK hátterbe szorít, másodrendűvé tesz, és pótol minden más személyes érintkezést – és gyökeresen átalakítja a kommunikációs teret: „Akik kiérdemelték barátságomat és elismerésem, egy percig sem vesztik el attól, hogy nincsenek többé [...] Barátságunk még mindig tart; magukat a jelen lévő dolgokat is csak képzeletünkkel ragadjuk meg.” (3.9.263. – Kiemelés tőlem.)

A reflektált öntudat, az ön-tudat létrejöttéhez „elegendő” a szabadság külső feltételeinek megszűnése, a barátságot lehetetlenné tevő zsarnokság és az identifikációs nyomásnak ellenszegülő belső szabadság; Montaigne pompás hasonlatával: a tenger feltorlad és fortyog, ha valami visszalöki önmagába.¹⁰⁵ Ahhoz azonban, hogy ez a reflektivitás soliloquium formáját öltse, kell egy barát, aki mindazonáltal nem létezik. „Az Esszék naplószerű monológ, de nem tudjuk pontosan, kit képzelt el hallgatójának, önmagán kívül a szerző; Istent semmiképpen” – írta Hugo Friedrich.¹⁰⁶ „A levelek a távollétet hidalták át; az Esszék azonban azt a másik távollétet hidalja át, ami a halál. Bármit mondjon is erről Montaigne, a levelekben nem lett volna ilyen intim a hangja, nem engedte volna olyan messzire szaladni az elszabadult csikót,¹⁰⁷ tolla vesztett volna szabadságából” – írta egyik töredékében Albert Thibaudet.¹⁰⁸

Jegyzetek

1. Michel de Montaigne: ESSZÉK. 3 kt, Pécs, Jelenkor, 2001–2003. 1. kt, 28. 245. A továbbiakban erre a kiadásra a kötet, fejezet és oldalszám megadásával hivatkozom.

2. LES ÉSSAIS DE MESSIRE MICHEL, SEIGNEUR DE MONTAIGNE. 2 kt, Bordeaux, Simon Millanges, 1580. 261r., illetve LES ÉSSAIS PAR MESSIRE MICHEL, SEIGNEUR DE MONTAIGNE. 1 kt, Párizs, Abel Langelier, 1588. 71v. A továbbiakban ezekre a kiadásokra az évszám, kötet és fóliószám megadásával hivatkozom, a szöveget pedig betűhű átiratban közlöm.

3. Ebben az értelemben nevezi Hugo Friedrich Montaigne ismeretelméleti beállítódását „szemnyitogató bölcsességnek” („blicköffnende Weisheit”) és „feltáró székszisnek” („erschließende Skepsis”): MONTAIGNE [1949], Bern, Francke, 1967. 123. és 125.

4. Ez az úgynevezett „Bordeaux-i példány”, amelynek margójára Montaigne a következő ki-

adásba szánt módosításokat és betoldásokat följegyezte. Hasonmás kiadásai: Párizs, Hachette, 1912. Párizs, Imprimerie Nationale, 1931. Genf, Champion-Slatkine, 2001.

5. A modern kiadások ezt általában új bevezetésbe is tördelik.

6. Nagy Tóth József: M. MIHÁLY KÜLÖMB-KÜLÖMBFÉLE TÁRGYAK FELŐL VALÓ GONDOLATJAI ÉS VÉLEKEDÉSEI MAGYAR KÖNTÖSBEN. Pozsony, Wéber Simon Péter költségére és betűivel, 1803. Ez a kiadás, melynek egy példányát az Egyetemi Könyvtár őrzi, Bode német fordításának ismeretében készült, és az első könyv huszonhat fejezetét tartalmazza. Erről és korabeli fogadtatásáról lásd: Lukácsy Sándor: MONTAIGNE ÉS A RÉGI MAGYAROK. Nagyvilág, 1984. 12. 1855–1858.

7. Antal László hozzákezdett egy teljes fordítás elkészítéséhez, de sajnos a halál közbeszólt, csak az első könyv tizedik fejezetéig jutott el – s amellett még a második könyv 11. és a harmadik

könyv 5. fejezetét fordította le: A KEGYETLENSÉGRŐL. Európa, 1997.

8. André Gide: LES PAGES IMMORTELLLES DE MONTAIGNE. Párizs, Corrèa, 1939.

9. MONTAIGNE LEGSZEBB LAPJAI, ANDRÉ GIDE VÁLOGATÁSÁBAN. Officina, 1941. 35. Ford. Kürti Pál. Újabb kiadása: Montaigne: ESSZÉK, ANDRÉ GIDE VÁLOGATÁSÁBAN. Kossuth, 1991.

10. Montaigne, Michel de: ESSZÉK. Bukarest, Kriterion, 1983. 91. Vál. Oláh Tibor, ford. Bajcsa András, Kürti Pál, Oláh Tibor, Réz Ádám. Újabb kiadása: Kairosz, 1996.

11. Az olvasó figyelmét bizonyára nem kerüli el, hogy ezt egy Montaigne-fordító írja. A fordításomról megjelent egyetlen érdemleges bírálát (Ádám Péter: Az ÚJ MAGYAR MONTAIGNE. *Holmi*, 2001/9.) számos hibára és félreértésre hívta fel a figyelmemet. Amióta újra behatóbban foglalkozom az ESSZÉK szövegével, még többet találtam én magam. Ezeket a hibákat egy új kiadásban fogom kijavítani. Gyakorlati okokból azonban mindaddig, amíg ez az új változat nem áll az olvasó rendelkezésére, a korrigált szövegekre is a jelenlegi kiadás oldalszámaival vagyok kénytelen hivatkozni. Egyébként már az előző közleményemben (*Holmi*, 2009/10.) is ezt tettem.

12. Montaigne, Michel de: ESSZÉK. Bibliotheca, 1957. Vál., ford. Bajcsa András, bev. Gyergyai Albert.

13. OEUVRES COMPLÈTES (a továbbiakban: OC). Szerk. A. Thibaudet és M. Rat. Párizs, Gallimard [Pléiade sorozat], 1962. 183–184.

14. André Tournon az ESSZÉK logikai struktúráit elemző könyvében, amelyről lesz még szó itt, fekvésváltásnak (*transposition*) nevezi a reflexiónak azt a típusát, amikor egy korábbi megfigyelés vagy vélemény más regiszterbe helyeződik át. Lásd MONTAIGNE, LA GLOSE ET L'ESSAI. Lyon, PUL, 1983. 24.

15. Néhány ide vonatkozó hely: „Az értelem hiánya és az ostobaság némelykor így az erény hatásait színeli: amint sokszor tapasztaltam, hogy olyasmért dicsértek valakit, amiért inkább hibáztatni kellett volna.” (2.11.114.) „A tudomány [...] túlzásai éppannyira ártalmasak, mint az erény túlzásai.” (2.12.281.) „Mulatságos elgondolni: akkor válunk erényesekké, ha a szenvedélyek kizökkentik eszünket.” (2.12.293.) „Képesek vagyunk ügyforgatni az erényt, hogy vétkessé váljon.” (1.30.257.)

16. Ehhez sajnos nem jutottam hozzá, csak másodkézből tudok róla: Pierre Villey: MONTAIGNE DEVANT LA POSTÉRITÉ. Párizs, 1933. 34.

17. L'ESPRIT DES ESSAIS DE MICHEL, SEIGNEUR DE MONTAIGNE. Párizs, Charles de Sercy, 1679.

18. ÉTUDE SUR LES ESSAIS DE MONTAIGNE. Párizs, Plon, 1870.

19. „Az idézeteknek ez a túláradása, mely az Essais pár fejezetét latin és görög szerzőkből főtt kásahegygyé emelyíti, megrendülhetné hitűnket Montaigne eredetiségében; mily eleven ez az eredetiség, ha e tömördek kacaton mégis diadalmaskodik.” André Gide: MONTAIGNE, 6. (A Kürti Pál fordította kiadás előszava.) A szerző egyébként a következő bekezdésben nagyvonalúan összetéveszti a skolasztikus Arisztotelész-kultuszt a reneszánsz humanizmussal; úgy tűnik, az egész kultúrtörténet kásahegy számára.

20. Hajlamosak vagyunk a bensőségest és a személyest összetéveszteni. A bensőséges a közlés olyan modusa, amelyet a címzett(ek) feltételezett kiténtetettsége és az őszinteség feltételezett szándéka jellemez. Ezekkel a részletekkel kapcsolatban Gide is őszinteséget emleget: ESSAI SUR MONTAIGNE. Párizs, Pleiade, 1929. Id. Roger Stéphane: AUTOUR DE MONTAIGNE. Párizs, Stock, 1986. 93–94.

21. „Csupa törmelék vagyunk, olyan formátlan és változékony szerkezet, melynek minden darabja minden pillanatban külön mozog. És éppen annyira különbözőünk önmagunktól, mint másoktól.” (2.1.13.)

22. „parce qu'il était moi, parce que j'étais lui, aurait-il pu dire” – Albert Thibaudet: MONTAIGNE. Szerk. Floyd Gray. Párizs, Gallimard, 1963. 147. Thibaudet haláláig készült egy Montaigne-monográfia megírására; ezt a könyvet hátrahagyott jegyzeteiből állították össze.

23. ESSAYS. Ford. John Florio [1603]. London, Gibbings, 1906. 2. kt, OF FRIENDSHIP, 14.

24. SAGGI DI MICHEL SIG. DI MONTAGNA, OVERO DISCORSI NATURALI, POLITICI E MORALI. Ford. Marco Ginammi. Velence, M. Ginammi, 1633. DELL'AMICITIA, 136.

25. THE ESSAYS [1685–1686]. Encyclopaedia Britannica, 1952. OF FRIENDSHIP, 85.

26. GEDANKEN UND MEINUNGEN ÜBER ALLERLEY GEGENSTÄNDE. Ford. Johann Joachim Christoph Bode. 6 kt, Bécs/Prága, Haas, 1797. [Berlin, 1793–95.] 2. kt, ÜBER DIE FREUNDSCHAFT, 16.

27. VERSUCHE. 1. kt. Ford. Wilhelm Vollgraff. Berlin, Wiegand und Grieben, 1908. ÜBER DIE FREUNDSCHAFT, 220.

28. PRÓBY. Ford. Tadeusz Żeleński. Varsó, PIW, 1985 [1914–17]. O PRZYJAŹNI. 1. kt, 296.

29. ESSAIS. Zürich, Manesse [1953], 1985. 225.

- 30.** OPÛTÛ. Ford. A. Sz. Bobovics. Moszkva/Leningrád, Izd. Akademii Nauk, 1954. О ПУЖБЕ. 1. kt, 243.
- 31.** ESEURI. Ford. Mariella Seulescu. Bukarest, Minerva, 1984. [Editura științifică, 1. kt, 1966, 2. kt, 1971.] DESPRE PRIETENIE. 1. kt, 221.
- 32.** THE COMPLETE ESSAYS. Ford. M. A. Screech. London, Penguin Books, 1991. ON AFFECTIONATE RELATIONSHIP, 212.
- 33.** ESSAIS. Ford. Hans Silett. Frankfurt, Eichborn, 1998. ÜBER DIE FREUNDSCHAFT, 101.
- 34.** Ehhez hasonlóknak tűnik a lehetséges magyar megoldás: „*Mert ő volt; mert én voltam.*” Valójában azonban ez is egy meghatározatlan „az”-t rejt magában, elliptikus névszói állítmány formájában: „*Mert ő volt [az]; mert én voltam [az].*”
- 35.** Hugo Friedrich szerint Bode munkája „számos hibája ellenére, nyelvi erő és stílusérzék tekintetében mesteri fordítás”. (321.)
- 36.** DISCORSI MORALI POLITICI E MILITARI DEL SIG. MICHEL DI MONTAGNA. Ferrara, B. Mamarello, 1590.
- 37.** Tizenöt évvel az első nyomtatott könyv után már tizenöt nyomda működött Európában (Stéphane, 26.), a XV. század végéig 30 000 címből kb. 15 millió példányt nyomtattak ki (Fritz Funke: KÖNYVISMERET. Osiris, 2004. 132.); löfegyvert az angolok használtak először 1346-ban a Crécy melletti csatában (Stéphane, 26.), de tömegesen csak a XV. század első felében terjedt el; az Oszmán Birodalom kezdeti európai hódításaiban már döntő szerepet játszottak az ostromgyúk (Khrisztobolus: HISTORY OF MEHMED THE CONQUEROR. Princeton, 1954). A két találmányt Montaigne is együtt említi, kritikus éllel: „*Ujjongunk leleményességünk olyan csodáin, mint az ágyú és a könnyönyomtatás, melyeknek mások a világ túlsó végén, Kínában, ezer éve örvendenek.*” (3.6.154.)
- 38.** Lásd Jacob Burckhardt: A RENESZÁNSZ ITÁLIÁBAN. Képzőművészeti Alap, 1978. AZ ÁLLAM MINT MŰVÉSZI ALKOTÁS című fejezet.
- 39.** GEN. 1,27–28.
- 40.** Bár a 'rinascita' szó először csak 1450-ben bukkan fel Giorgio Vasari művének előszavában, majd valószínűleg tőle függetlenül Pierre Belon OBSERVATION DE PLUSIEURS SINGULARITÉS ET CHOSES MÉMORABLES TROUVÉES EN GRÈCE, ASIE, INDES, ÉGYPTE, ARABIE ET AUTRES PAYS ESTRANGES (Párizs, 1553) című könyvének ajánlásában.
- 41.** André Chastel: LE MYTHE DE LA RENAISSANCE. Genf, Skira, 1969. 8.
- 42.** Thomas C. Heller, David E. Wellbery: INTRODUCTION. In: RECONSTRUCTING INDIVIDUALISM. AUTONOMY, INDIVIDUALITY, AND THE SELF IN WESTERN THOUGHT. Stanford, Stanford UP, 1986. 4.
- 43.** OPUS EPISTOLARUM DES. ERASMI ROTERODAMI. Szerk. P. S. Allen. Oxford, 4 kt, 1906–1926. 181. levél. Id. Johann Huizinga: ERASMUS. Ford. Werner Kaegi. Basel, Schwabe, 1928. 56.
- 44.** Itt és a továbbiakban nagy hasznát vettem Stephen Greenblatt könyvének: RENAISSANCE SELF-FASHIONING. FROM MORE TO SHAKESPEARE. Chicago/London, University of Chicago Press, 1980, továbbá John Lee Greenblatt könyvét bíráló észrevételeinek: SHAKESPEARE'S HAMLET AND THE CONTROVERSIES OF SELF. Oxford, Oxford UP, 2000.
- 45.** BENVENUTO CELLINI MESTER ÉLETE, AMIKÉPPEN Ő MAGA MEGÍRTA FIRENZÉBEN. Corvina, 1968.
- 46.** Greenblatt, 194., 201., 213., 217.
- 47.** Chastel, 120. k.
- 48.** Uo. 121.
- 49.** BALLADE DES MENUS PROPOS (1458), a Marot-féle első kiadásban AUTRE BALLADE címen (LES OEUVRES DE FRANÇOIS VILLON. Szerk. Clément Marot. Párizs, G. Du Pré, 1533). Szabó Lőrinc fordítása.
- 50.** RENAISSANCE ET RÉFORME. Párizs [Lacroix, 1876–1877], Laffont, 1982. 1. 2.
- 51.** „*A vallási ellentét hirtelen előtérbe kerülése 1520 után jelzi az átmenetet a renovatio optimizmusából a Reform tragikumába.*” Chastel, 218.
- 52.** „*Nem Luther válasza a De libero arbitrióra az, ami megpecsételi Erasmus vereségét, hanem a dolgok állása; a hidak leomlottak; minden elmébe betelepedett a háború; a nyugati kereszténység jóvátehetetlenül kettészakadt. Már nincs mit tenni.*” Stéphane, 73.
- 53.** Chastel, 218.
- 54.** Az általam ismert kiadás: DE PROPRIA VITA [Lyon, 1576]. Amszterdam, Gabriel Naudé, 1654. De létezik egy modern angol fordítása is: THE BOOK OF MY LIFE. New York [Dutton, 1930], New York Review of Books, 2002. Ford. Jean Stoner.
- 55.** Kb. 1600–1900.
- 56.** 1562. március 1-jén Wassy-sur-Blaise-ben François Guise herceg, a katolikus szélsőségek vezére katonáival megtámadott egy hugenotta istentiszteletet.
- 57.** 1572-ben jelentette meg nyomtatásban, a barátja fordításait és latin nyelvű verseit tartalmazó kis kötet (MESNAGERIE DE XENOPHON... Párizs, Federic Morel, 1572; a könyvben tisztázatlan okokból 1570-es dátum szerepel) utószavaként. Betűhí kiadása: EXTRAICT D'VNE LETTRE. In: OEUVRES COMPLÈTES D'ESTIENNE DE LA BOÉTIE. Szerk.

Paul Bonnefon. Bordeaux, G. Gounouillou/Párizs, J. Rouam & Cie, 1892. 307–321.

58. Cicero: Tusc. 2. 13. Montaigne egy helyen olyan emberekről beszél, „*akik kevés gondot fordítanak lelkiük művelésére*”. (2.17.408.)

59. „*A rúttság, mely La Boétie esetében igen szép lelket takart*.” (3.12.337.)

60. Montaigne 1533. február 28-án, La Boétie 1530. november 1-jén született.

61. „*Különösen sokat köszönhetek ennek a műnek, annál is inkább, mert megismerkedésünk alkalmával szolgált. Hiszen jóval azelőtt megmutatták nekem, hogy vele magával találkoztam volna, és ismerőssé tette a nevét számomra*.” (1.28.240.) Montaigne előbb a périgueux-i adókamáránál (cour des aides) örökölt apjától – más források szerint nagybátyjától – tanácsosi stallumot 1554-ben, és csak 1557-ben került egy testületbe La Boétie-val, amikor az adókamárát beolvasztották a bordeaux-i törvényhatóságba.

62. Id. kiadás, xli.

63. Friedrich, 186.

64. CAUSERIES DU LUNDI [1851–1862]. Párizs, Garnier Frères, 1857–1890. 9. kt, 144 és 149.

65. „*Mindenféle közösség az állami közösség egy részének tekinthető*.” Arisztotelész: NIKOMAKHOSZI ETIKA. 8. 1160a. Ford. Szabó Miklós.

66. Uo. 1155a.

67. „*Ezért bizonyos, hogy a zsarnokot sohasem szeretik és sohasem szeret. A barátság szent szó, szent dolog; mindig csak jóra való emberek között jön létre, és csak kölcsönös megbecsülésből származhat; nem annyira a jótételek tartják fenn, mint inkább a jó élet. A barátok azért lehetnek biztosak egymásban, mert tisztában vannak egymás integritásával*.” Id. kiadás, 53. 39–46. sor.

68. „*Nem lehet ott barátság, ahol kegyetlenség, hűtlenség, igaztalanság van. Ha a hitványak összeállnak, az összeesküvés, és nem társadalom. Nem szeretik, hanem félik egymást. Nem barátok, hanem cinkosok*.” Uo. 53. 47–50. és 54. 1–2. sor.

69. ESSAI SUR MONTAIGNE. Id. Stéphane, 95.

70. EXTRAICT D'UNE LETTRE. Id. kiadás, 313. 41–46. sor.

71. Pierre Leschemelle: MONTAIGNE OU LE MAL À L'ÂME. Párizs, Imago, 1991. 53.

72. „*Nec metus, in celebres ne nostrum nomen amicos / Inuideant inferre, sinant modo fata, nepotes*.” POEMATATA, XX. AD MICHAELM MONTANUM, 225. 10–11. Igaz, hogy a 'fili' nehezen illeszhető hexameterbe, de azért mégis furcsa, hogy unokaöcsöket említ. Lehet, hogy La Boétie nem szándékozott

saját gyermeket nemzeni? Házasságukba felesége hozott kettőt, egy lányt, aki Montaigne öccséhez, a hugenottává lett Thomas de Beauregard-hoz ment hozzá, és egy fiút, aki viszont Montaigne sógornőjét vette feleségül. Mindazonáltal itt megkockázatható volna egy-egy pusztán poétikai fiúgyermeket magának is és barátjának is.

73. MONTAIGNE EN MOUVEMENT. Párizs, Gallimard [1983], 1993. 85.

74. A legnevezetesebb hely e tekintetben: „*Nagy és dicső remekműveink az, ha a pillanatban élünk*.” („*Le glorieux chef-d'oeuvre de l'homme, c'est vivre à propos*.” 3.9.401.)

75. Maurice Merleau-Ponty: LECTURE DE MONTAIGNE. In: SIGNES. Párizs, Gallimard, 1960. 337. Az idézet a VERGILIUS SORAIKÓL című, a nemi kapcsolatról szóló fejezetből származik. (3.5.133.)

76. ESSAI SUR MONTAIGNE. Id. Stéphane, 94.

77. OPUS EPISTOLARUM. 8. levél, id. Huizinga, 11.

78. EPISTRE. In: LE PROUMENOIR DE MONSIEUR DE MONTAIGNE. Párizs, Abel l'Angelier, 1595. f. 3r.

79. POLITIQUES DE L'AMITIÉ. Párizs, Galilée, 1994. 29–31.

80. 1329ab.

81. Michel Butor: ESSAIS SUR LES ESSAIS. Párizs, Gallimard, 1968. 33. és 44.; Bernard Fauconnier: ETIENNE DE LA BOÉTIE, L'AMI DISPARU. Magazine Littéraire, 1992. 10. 303. sz. 44.

82. Egyébként az ÉRTEKEZÉS-t később sem közölte, ahogy barátjának a januári ediktumról írott, mára elvesztettnek tekinthető emlékiratát sem. „*Ami e két utóbbi darabot illeti, hangvételüket túlságosan érzékenynek és kényesnek tartom, hogy kitegyem őket egy ily kevésbé kellemes évszak durva és nyomasztó levegőjének*” – közli a La Boétie műveiről írt bevezetőjében. Id. kiadás, 62.

83. Leschemelle, 68.

84. 1.28.253. Az ÉRTEKEZÉS szövegének erősen megcsonkított változata megjelent 1574-ben a RÉVEILLE-MATTIN DES FRANÇOIS (A FRANCIÁK REGGELI ÉBRESZTŐJE) című hugenotta pamflet részeként, majd – CONTR'UN (EGY ELLEN) címmel – 1576-ban egy genfi protestáns lelkész, Simon Goulard által közreadott pamfletgyűjteményben (MÉMOIRES DE L'ÉTAT DE FRANCE SOUS CHARLES NEUFIESME), mely a rá következő két évben további három kiadást ért meg. A szövegből nem világos, Montaigne melyik kiadásra gondol. Pierre Villey szerint (ESSAIS. Szerk. Pierre Villey [az 1930-as második kiadás újrakiadás], 1 kt, Párizs, PUF, 1965. 183.) a másodikra.

85. La Boétie: OEUVRÉS, xli.
 86. 1. kt, 273.
 87. OEUVRÉS, 43. 42–43. sor.
 88. Uo. 44. 2.
 89. 2.17.412. Még a megfogalmazás is kísértetiesen hasonló. La Boétie: „*oly tökélyre fejlesztették nyelvünket, hogy remélni merem, hamarosan a görög és a latin sem lesz előttünk e tekintetben, hacsak nem az elsőszülöttség jogán*”; Montaigne: „*Ami a franciákat illeti, azt hiszem, nagyobb magasságokba emelték [a költészetet], mint ameddig eljuthat valaha is; és azon a téren, ahol Ronsard és Du Bellay jeleskedett, közel áll a régiek tökélyéhez.*”
 90. OEUVRÉS COMPLÈTES, 12. k. ESSAIS, 1–6. k. Párizs, Conard, 1924–28. Arthur Armaingaud orvos volt, harmincöt éves orvosi praxis után nyugdíjba vonulva lett Montaigne-kutató.
 91. MONTAIGNE PAMPHLÉTAIRE. L'ÉNIGME DU CONTR'UN. Párizs, Hachette, 1910.
 92. Anne du Bourg (1521–1559; az Anne ez esetben férfinév) az orléans-i egyetem professzora volt. 1557-ben a párizsi törvényhatóság (Parlement) tanácsosa lett. 1559-ben nyilvánosan fellépett II. Henrik valláspolitikája, a hugenottákat sújtó represszió ellen. Még ugyanabban az évben eretnekségért felakasztották Párizsban, és testét elégették. Ha egyetértünk is azokkal, akik szerint a reneszánsz világ özszeomlását a reformáció idézte elő, és ha a rovasára írjuk is, hogy egy erős érzelmi töltésű kollektív identitás felkínálásával kívülről, a zsarnokság interiorizálásával pedig belülről felszámolta a reneszánsz individuális öntudat alapjait, nem szabad megfeledkezünk arról, hogy számos hugenottára az Anne du Bourgéhoz hasonló sors várt, és hogy Szent Bertalan napjának előestéjén Párizsban, majd a rá következő néhány hónapban Franciaország-szerte több ezer hugenottát mészároltak le, többek között Pierre de la Ramée-t, a humanista pedagógia úttörőjét (Philarete Chasles: ÉTUDES SUR LE SEIZIÈME SIÈCLE EN FRANCE. Párizs, Charpentier, 1876. 175.). La Boétie, aki még az első konfliktusok kirobbanása előtt írta ERTEKEZÉS-ét, nem tudott választ adni arra a kérdésre, miért adják fel az emberek önként a szabadságukat. Montaigne már tudta a választ, amiképpen mi is.
 93. Uo. xlviii.
 94. OEUVRÉS, Bonnefon bevezetője, lxxiii.
 95. LES ESSAIS DE MICHEL DE MONTAIGNE. Párizs, Société Française d'Éditions Littéraires et Techniques, 1940. 34. Az Első könyv 14., 19., 20., 34., 39., 42. és 48. fejezetéről van szó.
 96. „*Montaigne jól tudja, mit mond; de... nem mindig tudja, mit fog mondani... A legcsékélyebb tárgy is eltéríti*” – írta igen találóan Guez de Balzac (OEUVRÉS. 1665. 2. kt, 657–661.).
 97. OEUVRÉS, 321. 48–50. sor.
 98. Uo. 53–60. sor.
 99. „*De nem adta meg a sors, hogy egy általában vett nagy emberrel találkozzam, akiben megannyi szép tulajdonság egyesül, vagy valamely kiválóságának mértéke álmélkodásra késztet, vagy elmúlt korok dicső alakjaival összevethető volna. A legnagyobb pedig, akit elevenen láttam, úgy értem, lelke természetes és vele született tulajdonságait tekintve, Étienne de La Boétie volt; egy minden értelemben szép ábrázatot mutató, valóban gazdag lélek; a régiek jegyét viselő.*” (2.17.409.)
 100. Starobinski, 128.
 101. DE LA RENAISSANCE DES LETTRES À BORDEAUX. 1864. 62.
 102. „*Le sçay bien que ie ne lairray apres moy, aucun respondant, si afectionné de bien loing, & entendu en mon faict, comme i'ay esté au sien, ny personne à qui ie vousisse pleinement compromettre de ma peinture: luyseul iouysson de ma vraye image, & l'emporta. C'est pourquoy ie me deschiffre moy-mesme, si curieusement.*” ESSAIS. 1588. 434r.
 103. ESSAIS. PUF, 983. 4j.
 104. John O'Neill: ESSAYING MONTAIGNE. A STUDY OF THE RENAISSANCE INSTITUTION OF WRITING AND READING. London, Routledge & Kegan Paul, 1982. 19.
 105. „*Az a közönséges vélekedés és szokás, hogy nem magunkra, hanem másfelé tekintünk, igen jól szolgálta ügyeinket. Igen kiábrándító tárgy az előbbi; csak nyomorúságot és hiúságot látunk. A természet igen helyénvalóan fordította kifelé a látás képességét, nehogy elkeserítsen minket. Megyünk, amerre a szemünk lát, de pályánkat visszatéríteni önmagunkhoz igen keserves mozgás számunkra; a tenger fortyog és torlad fel így, ha valami visszalöki önmagába.*” (3.9.268.)
 106. Friedrich, 206. k.
 107. Utalás erre a helyre: „*az elszabadult csikó százsor több gondot okoz önmagának, mint korábban másoknak; megannyi agyérmmel és képzelt szörnyeteggel örvendeztetett meg egyre-másra, minden rend és értelem nélkül*”. (1.8.49.)
 108. Thibaudet, 145.

Bagi Zsolt

KLASSZICIZMUS ÉS MODERNITÁS¹

A klasszicizmushoz² a legritkább esetben asszociálódik a konstruktivizmus képzelete. Már az elnevezés is valaminek (a „klasszikusnak”, ami jobbára a görög-római műveltség egy sajátos interpretációját jelenti) a megőrzését sugallja, nem pedig valaminek a létrehozását. Mégis, a klasszicizmus speciálisan *modern*³ kulturális jelenség, azaz értelmezése elválaszthatatlan attól az ellentétől, amely a modernitást az antikvitástól elválasztja. Modernitás nélkül nincs klasszicizmus: ez első pillantásra világos. De vajon létezik-e modernitás klasszicizmus nélkül? Ez a kérdés már korántsem annyira gyorsan eldönthető. Ha a modernség eredetének a klasszicizmust tartjuk (ami a művészettörténetben, el-lentétben az irodalomtörténettel, meglepően gyakori jelenség), akkor olyan kezdettel van dolgunk, amely a maga feladatát eleve ismétlésként gondolja el. Ebből a szempont-ból lényegtelen ugyan, hogy „tragédiáról vagy bohózatról” van-e szó,⁴ azaz, hogy az ismétlés autentikus konstrukcióként vagy inautentikus reprezentációként értelmezhető, mégsem lehet meglepetés számunkra, ha a klasszicizmusban mind a kettőt megtaláljuk. Éppenséggel ebben láthatjuk az első valóban modern jegyét e fogalomnak. Reprezentáció és konstrukció a modernitásban mindig bensőségesen fonódik össze. Nem mintha a békés együttélés lenne rájuk jellemző, hanem mert mindig e kettős vagy meghasonlott módon definiálják a modernitás történetiségét.

Kétségtelen tény, hogy a reprezentatív művészet – e szó minden értelmében – a legmagasabb fokra jut abban a korban, amelyet vizsgálni szándékozunk. Ennek ikonikus alakja XIV. Lajos kegyeltje, az a Charles le Brun, akire már az „udvari festő” hagyományos címe sem látszik alkalmazhatónak. Befolyása, vagyona és társasági státusa annyira túlnő azon a szerény címen, amellyel Poussint még oly nehezen és oly rövid időre sikerült hazacsábítani Rómából, valódi szellemi otthonából. Le Brun – aki Vouet műhelyéből indult, Perrier tanítványa lett, majd Poussinhez is közel került, és vele tartott, amikor az visszatért Rómába 1642-ben – számtalan pártfogót szerez, jellemző módon ezek közül a legfontosabbat, Nicolas Fouquet-t (akinek pompás vaux-le-icomte-i kastélyát ő dí-szíti) abban a pillanatban hagyja magára, mielőtt az éppen kegyvesztetté válna, vele szemben a leendő új államminisztert, Colbert-t támogatva. Colbert – aki kétségkívül a napkirály udvarának legfontosabb, legtehetségesebb és legkíméletlenebb politikusa – felismeri Le Brun valódi képességét a politikai reprezentáció megteremtésére, az ő támogatásával megszerzi az újonnan alapított festészeti és szobrászati akadémia elnöki posztját, majd lassacskán minden lényeges tisztséget és megbízást, amelyet a formáló-dó francia abszolutizmus egyáltalán nyújthat, hogy végül létrehozza a gobleins-i manu-faktúrát, amellyel valóban ipari szintre emeli a műalkotások újratermelését. Le Brun személyében reprezentálja illúzió és hatalom, reprezentáció és reprodukció klasszikus összefonódását. Nem mondanánk, hogy ő a barokk hatalom legfontosabb képviselője – éppen mert az ő hatalmi szerepe túlságosan is *átlátszó* –, de tökéletes szimbóluma; noha stílusában többnyire jellemzően klasszicista marad, politikai ideológiája híven tükrözi a barokk kort. És valóban, az ilyen beállítottság nagyon is jól ismert a későbbi klasszicizmusokban is. Gondoljunk David meglepő politikai túlélőképességére vagy az

„akadémizmus” szerepére a XIX. századi festészetben, olyan festőóriást is beleértve, mint Ingres.

Elég azonban egy pillantást vetnünk két híres képre, Poussin önarcképére és Le Brun portréjára, amelyet Nicolas de Largillière készített (mindkettő a Louvre-ban látható), hogy világossá váljon, a klasszicizmus mennyire kétarcú. Sőt éppen David vagy Ingres esetében a legfeltűnőbb, hogy e két arc egyszerre is jelen lehet egy-egy klasszicista festő munkásságában. Poussin arca a képkeretek keretébe foglalva az illúzió tökéletes tagadása. Egy („angyal”) festő, aki nem illúziót hoz létre, hanem képeket. Szikár és lényegre törő, híjjával a hatalmi reprezentáció minden elemének. Largillière képe ezzel szemben a festőfejedelem reprezentációja. A környezetében lévő műtárgyak nem Le Brun *munkájának* eredményei, hanem mintegy *attribútumai* vagy „nevei” (ahogy Isten attribútumai az isteni nevek). Ne értsük félre: Poussin a legkevésbé sem volt érzéketlen a földi javak iránt, elég, ha felületes pillantást vetünk a leveleibe, hogy láthassuk, mennyire fontos számára az a díjazás, amelyet munkáiért kap. Mégis ebben is hagyományos szerepet játszik: az iparosságból és céhszervezetből még csak éppen kinőtt francia festészet képviselőjéét. Ha Velázquez valóban sohasem tekintette magát festőnek, éppen mert túlon túl arisztokrata volt hozzá,⁵ akkor Poussin még a legjobb társaságban is mindig iparos maradt. De ez az iparosattitúd a művész szerepének a lehető legöntudatosabb vállalását tette lehetővé számára, azt, hogy tevékenységét mint alkotást, mint produkciót tekintse, ne pedig mint reprezentációt. Éppen ezért az ismétlés mint „tragédia” nem az azonosként való újraalkotást jelenti, hanem éppenséggel a lényegi értelemben vett újítás (az utánozhatatlanság) ismétlését.

Le Brun a másik oldalon viszont magát a művészlétet tette fejedelmivé. Talán legnagyobb műve önmaga ikonjának megteremtése. Míg Velázquez az udvari ember (*il corteggiano*) régi arisztokratikus világában élt, és ezért a festészetet művelhette csak a festészetért, addig Le Brun a francia abszolutizmus valódi kulturális miniszterévé vált, Colbert államminiszterrel versengett a centralizáció megteremtésében. Így a művészet önmagábanvalósága – akár poussini formájában, azaz produkcióként felfogva, akár velázquezi értelmében, azaz *l'art pour l'art*-ként felfogva – teljesen megszűnt. A művészet egyszerűen a hatalom reprezentációjává vált, egy olyan hatalomé, amely messze meghaladja azokat a kereteket, amelyeket az uralkodó személye egyedül biztosíthatna. Iparivá vált hatalom, amely magát nagyüzemben (bár még manufakturális keretek között) termeli újra.

Ha e megkülönböztetés – reprodukív és konstruktív ismétlés között – másik oldalát vizsgáljuk, első pillantásra megoldhatatlan problémába ütközünk: mit is érthetünk egyáltalán konstruktív ismétlésen? Nem *contradictio in adiecto* ez a fogalom? Michael Fried egy Winckelmannról szóló írásában elemezte a GONDOLATOK A GÖRÖG MŰVÉSZET UTÁNZÁSÁRÓL-t, és felvetette, hogy a winckelmanni klasszicizmus szigorúnak tűnő értékterhelt megkülönböztetése modern és görög művészet között, ahol a modern művészet egyetlen lehetősége a görög másolása, valójában korántsem ennyire egyszerű, és terhelt egy harmadik korszak vagy nézőpont „pótlékával”.⁶ Ugyanis Winckelmann követendő példaként a görögység utánczására olyan itáliai mestereket jelöl meg, akik maguk is modernnek, mégis képesek voltak „utánozhatatlant” alkotni.⁷ Michelangelo, Raffaello és Poussin mivel az utánozhatatlant utánozzák, maguk is utánozhatatlanná válnak. Tulajdonképpen itt minket nem is ennek az állításnak a tényszerű igazsága vagy hamissága érdekel, hanem az a tanulság, amit a klasszicizmus *fogalma* számára hordoz. A klasszicizmusnak valójában minden formája szembe találja magát a modernitás problémájával, és ez ko-

rántsem a véletlen műve: éppenséggel maga a klasszicizmus fogalma, azaz a klasszikusnak a modernnel való kritikai szembeállítás az, ami egyáltalán tudatosítja a modernség állapotát. Valóban modern csak az lehet, aki belátja saját szituációja és a klasszikus szituáció közötti különbséget. Ez a belátás hozza létre a harmadik elemet a klasszicizmus önmeghatározási modelljében: valójában nem egyszerűen a klasszikus és a modern szembeállításáról van szó, hanem kétféle modernség, egy öntudatlan és egy öntudatos létrejöttéről. A modernség öntudatos formája az, amelyik a klasszicizmus szerint egyedül képes a művészet saját feladatának teljesítésére.

Az ismétlés tehát a klasszicizmus fogalmának első és legmeghatározóbb konstituense. Még sokkal nagyobb joggal, mint a „reneszánsz”,⁸ a klasszicizmus kérdéssé teszi a modern művészet *eredetét* (és egyben az eredet modern fogalmát). A modernitás ugyanis az újjászületéssel kezdődik. Csakhogy míg a reneszánsz művészet történeti modellje kettős (a mai művészetben újjászületik az antik művészet), addig a klasszicizmus történeti modellje tartalmaz egy „harmadik elemet”. Tartalmazza az öntudat reflexív mozzanatát, a magáért való klasszikust. De ennek a harmadik elemnek eme „közvetítése” – szemben Hegel magáért valójával – nem csupán a totalitás egységét hozza létre, nem csupán a modernitás önmagára zárulása annak öntudatában, hanem egyszerre annak meghasonlása is: a modern művész el van választva az antik görögség utánozhatatlan idealitásától, de *mégis* képes maga létrehozni az idealitást, ismételni az ismételhetlent. Az elválasztottság tudata és a létrehozás képességének (a „Mégis”)⁹ tudata egyszerre jelenik meg benne. Éppen a magáért való elem az, amely egyszerre önmagára és önmagán túlra mozdítja a klasszicizmus fogalmát. Egyszerre zárja magába mint önreflexió, és teszi meghasonlottá mint konstruktivitás.

Ez a kettősség teszi a konstruktivitás fogalmát a klasszicizmusban lényegi módon összetetté. Ha a konstruktivitás egyszerűbb fogalmát keresnénk (azaz az „új” létrehozásának fogalmát), elveszítenénk a klasszicizmus önreflexív mozzanatát, azt, amely kimondja, hogy minden konstrukció saját esetlegességének belátásán keresztül válhat csak valóban konstruktívá. Minden klasszicizmus célja az ideális (az ideális szépség) létrehozatala, de az ideális per definitionem létrehozhatatlan, sőt „utánozhatatlan”, legalábbis utánozhatatlan a modernitás művészete számára. Miképpen lehetséges, hogy vannak modernnek, akik mégiscsak létrehozták az idealitást, és maguk is utánozhatatlanná váltak? Csakis oly módon lehetséges, hogy ők a *saját* idealitásukat hozták létre, egy relatív abszolútumot, egy különös totalitást.

Poussin számára nyilvánvalóan nem állt rendelkezésre az a nyelv, amelyen megfogalmazhatta volna a konstruktivitás ilyen alapelveit, nem csodálkozhatunk hát, hogy kortársai egy része, sőt a művészettörténet kanonikus véleményei sem látták azt meg benne. Ez azonban nem jelenti, hogy ne tette volna azt, amit nem fogalmazott meg. Poussin minden képén az időtlen megragadására törekedett, de azt szigorúan az időtlen idealitás konstrukcióján keresztül érte el.

Valószínűleg nem tűnik nyilvánvalónak a XVII. században a modernitás nyomait kutatni, hiszen bármennyire szokás is mondjuk Descartes esetében annak megalapozására utalni, bizonyosnak látszik, hogy koherens módon nem beszélhetünk modernitásról a XVIII. századig. De ez nem zárja ki, hogy bizonyos mozzanatok ne születtek volna meg már jóval előbb az európai kultúrában, olyan mozzanatok, amelyek nem egyszerűen modernnek, hanem amelyek nélkül a modernitás elgondolhatatlan. Bizonyos értelemben már Riegl felhívta a figyelmet a klasszicizmus kora (a barokk kora) elméletének valóban modern mozzanataira – a DIE ENTSTEHUNG DER BAROCKKUNST IN ROM szubjektivi-

vizmusként írja le a barokk kort, amely szemben áll a reneszánsz természet adta művészlétével –, ám a klasszicizmus szerepét ebben kisebb megszorításokkal teljes egészében konzervatívnak tekinti, azaz problémátlanul átveszi az „akadémizmus” pejoratív értelmét.¹⁰ Panofsky volt az, aki olyan elbeszélést hozott létre, amely a klasszicizmusban találta meg a modern művészet megszületésének zálogát, a barokk korának riegli szubjektivistá fordulatát újraértelmezve. Szerinte ez az a pillanat a művészet történetében, amikor megszületik az *a priori* törvényadó művészeti forma elmélete, azaz maga a modern művészetelmélet. Igaz, nem egy csapásra, előkészíti a manierizmus és a reneszánsz neoplatonizmus, de mégiscsak az idea klasszicista elmélete az, ahol a forma tapasztalatot megelőzően adott és konstitutív (transzcendentális törvényadó) szerepe létrejön. A reneszánsz természetutánzás problémátlan szubjektum-objektum viszonya után az első valóban transzcendentálfilozófiai pillanat az európai kultúrában Kant megelőlegezése a klasszicizmusban. Az IDEA olyan művészettörténeti elbeszélés, amely a fogalomtörténet szerény álarca alatt a modernitás megszületését követi nyomon: miként válik a művészi forma magánvalóságából a transzcendentális tudat törvényadó fogalmává. Csak ezen az alapon lehet megérteni azt a művészettörténeti szempontból legalábbis meglepő eredményt, amely a manierizmust juttatja a történetben kulcspozícióba: „itt válik problémává a művészi ábrázolásnak mint olyannak a lehetősége. [...] a lényegileg új a szellemi hozzáállás megváltozásában áll, amely lehetségessé és szükségessé tette az említett hivatkozást [a skolasztikára]: a szubjektum és objektum közti szakadék immáron elkerülhetetlenül tudatosult...”¹¹ És nem utolsósorban innen válik érthetővé a klasszicizmus felértékelődése, sőt a művészettörténeti elbeszélés főszereplőjévé válása is: „csak a klasszicizmusban alakul ki az ideatan egy »törvényadó« esztétika értelmében: a klasszikával nem egy művészetről szóló normatív filozófia halad párhuzamosan, hanem sokkal inkább egy művészetért alkotott konstruktív teória...”¹² Mindezek olyan eredmények, amelyek sem a stílustörténet, sem az ikonográfia nézőpontjából nem adódnak, vagy legalábbis nem adódnak közvetlenül. Ikonográfiai munkáiban Panofsky mindig is a neoplatonizmus jelentőségét hangsúlyozta, nem ritkán éppen a manierizmus kárára. Ironikus, hogy a fogalomtörténet, amely explicit teoretikus rendszerében az ikonográfiának alárendelve jelenik meg, valójában megkérdőjelezi az ikonográfiai kutatás eredményeit.

Ennek a munkának egyik jelentős újdonsága, hogy elutasítja a klasszicizmus teoretikus álláspontjának „utánzáselméletként” való definiálását. Bármennyire csábítóak legyenek is az Arisztotelész POÉTIKA-jára vonatkozó hivatkozások (elsősorban, de nem kizárólag a kor irodalmárainak körében), a klasszicizmus, úgy tűnik, egyáltalán nem érthető meg a miméziselmélet segítségével. Nem mintha nem lenne az jelen, mintha számúznunk kellene azt a klasszicizmus történeti szerepének megítélésékor, hanem azért, mert az utánzás kérdése messze összetettebb annál, mint első pillantásra látszik. Először is utánzásról két értelemben beszélhetünk, reneszánsz értelmében az utánzás nem más, mint a természet követése. „Klasszicista” értelmében az utánzás a „nagy mesterek” utánzása, elsősorban Raffaellóé. Noha a klasszicizmus első korszakának korántsem volt olyan kifejtett elmélete, mint később Winckelmanné, mind elméletében, mind gyakorlatában megjelenik az, hogy aztán a *querelle des anciennes et des modernes*-ben kulminálódjon. És éppen a *querelle* az, ami árnyékot vet a klasszicizmusnak a nagy mesterek utánzását hirdető elméletével versengő konstruktív elméletre. Az Akadémia dogmájává merevedő utánzás tulajdonképpen történeti esetlegességgként kerül ki győztesen a konstruktív elmélettel folytatott harcból. Le Brun hatalmas befolyása az, ami dogmá-

vá merevítí, így lesz a reprezentáció a konstrukció helyett az akadémizmust mindmáig definiáló attribútum.

Akármilyen nagy vonalakban tudjuk is itt csupán ezt a kérdést tárgyalni, megemlítendő, hogy az Akadémia korai időszakában két markánsan ellentétes elméleti irányzat létezett, amely a klasszicizmust megpróbálta definiálni. Egyrésről a később egyeduralgódóvá váló „utánzáselméleti” iskola Le Brunnel és Félibiennel, valamint a „perspektivista” iskola Abraham Bosse-szal és Fréart de Chambrayval, akik a művész feladatát elsősorban a matematikai tér- és alakkonstrukción alapuló „ésszerű” festészet megteremtésében látták.¹³ Ez utóbbi megközelítés – máshol lesz alkalmunk ezt kifejteni – valójában még a Bellori által képviselt „transzcendentálfestészet” koncepciójánál is radikálisabb következtetésekre enged jutnunk. A klasszicista festészet egy bizonyos áramlata (ideértve Poussint, Bosse-t, Sébastien Bourdont) nem egyszerűen „idealista” volt, hanem lényegében minden utánzáselmélet ellenében konstruktivista. Az utánzáselmélet újrafeltalálása, az (ideális) mesterek utánzásának dogmája árnyékba vetette ezt az elméletet. Még olyan festőket is, mint Poussin, aki kétségkívül a francia nemzeti kánon középpontja, és mint ilyen, megkérdőjelezhetetlen módon zseninek volt kikiáltva, az utóbbi elmélet alapján, Le Brun olvasatában értelmezték.

Az utánzáselméletnek ezzel a – diadalmas klasszicista – formájával azonban Panofsky nem foglalkozik. Elsődleges célja ugyanis, hogy a klasszicizmust a reneszánsz empirizmusmal szemben definiálja. Éppen ezért válhat számára központi jelentőségűvé Bellori könyve, hiszen ő egyenesen szembeállítja ideatanát az utánzáselmélettel: „*a természet annyira alatta marad a művészetnek, hogy [az antikok] bírálták az utánzó művészeteket és azokat, akik a testeket kiválasztás és Idea választása nélkül, mindenestül utánóznak*”.¹⁴ Az empirikus természetfogalom többé nem alapja és referenciája a festészet reprezentációelméletének, az idea referenciája meghaladja azt. Mégsem abban az értelemben haladja meg, mint a manierizmus esetében: nem válik szolipszisztikussá, nem az egyéni belátásnak kiszolgáltatott: az idea szubjektív, de általános.

Panofsky értelmezése szerint ugyanis a klasszicizmus egyszerre találja magát szembe két eltérő, ám egyaránt a művészet hanyatlásába torkolló irányzattal: „*nem csak a dipingere di manierától (a számunkra mind a mai napig használatos pregnáns értelemben) kellett őrizkednie, hanem ugyanannyira egy másik művészeti irányzat ellen is tiltakoznia kellett, amely számára éppen annyira kártékony, ellenkező irányú véglelet látszott jelenteni – és pedig a Caravaggio-féle »naturalizmus« ellen*”.¹⁵ A *dipingere di maniera* kifejezés éppen Bellori köre által kapja meg a „*fejből festés*”, azaz a természettől elrugaszkodott képzeti teremtmények festésének értelmét, amellyel szemben nagy valószínűséggel szintén itt születik meg a stílus fogalma, amely megőrzi az előző szubjektivistikus értelmét, de nem őrzi meg annak szolipszisztikus értelmét.¹⁶ Ezzel biztosítja, hogy az ideatan egyszerre legyen több, mint „naturalista” természetutánzás, és több, mint szubjektív relativizmus. A klasszicista idealizmus ugyanis a természet utánzása helyett annak idealizálását tűzi ki célul. Természetesen itt a reneszánsz festészet naiv empirizmusának természetét értve, amiről maga Panofsky mutatja ki, hogy teljesen független a vele párhuzamosan kialakuló reneszánsz filozófia neoplatonikus valóságfogalmától. Ha a naiv természetfogalmat idealizáljuk, persze még mindig csupán egy empirikus indukció talaján állunk, ám Bellori példái alapján a művészet mint magasabb valóság áll szemben a természettel, és annak hibáit az idea nevében kijavítja, ez már korántsem nevezhető induktív eljárásnak.

Panofsky történetének ugyan főszereplője az ideatan, azaz a törvényadó esztétikai szemlélet tana, konklúziója azonban mégiscsak a miméziselmélet és az ideatan kibékí-

tését célozza. Végző soron az utánzáselmélet és az idealizáció munkája (kanti értelemben értett) dialektikus antinómiáknak mutatkoznak számára: „Az »ideatan« és az »utánzási elmélet« közti művészetelméleti ellentét bizonyos értelemben a »leképezési elmélet« és a (legtágabb értelemben vett) »konceptualizmus« közti ismeretelméleti ellentétre hasonlít: mindkét esetben a szubjektum és az objektum iránti magatartását hol tiszta reprodukív leképezés értelmében, hol »velünk született ideák«-ból merítő értelmében, hol az adottból választó és választottat összefoglaló absztrakció értelmében magyarázzák; s mindkét esetben ezek között a különféle lehetőségek közötti ingadozás és az a feloldhatatlan nehézség, hogy az adott és az ismeret közötti szükségszerű megegyezést transzcendens instanciára való hivatkozás nélkül bebizonyíthassuk, egy »magánvaló« feltételezéséből magyarázható, amellyel az intellektuális képzelet, lett légyen akár csak puszta leképezés vagy független teremtmény, alapjában véve csak akkor egyezhet meg, és csak akkor kell megegyeznie, ha egy valamilyen értelemben vett isteni princípium biztosítja ennek a megegyezésnek a szükségszerű voltát. Az ismeretelméletben Kant ingatta meg ennek a »magánvalónak« a feltételezését, a művészetelméletben hasonló nézet Alois Riegl működésével tört utat magának. Amióta felismerni véltük, hogy a művészi szemlélet éppolyan kevésbé áll szemben egy »magánvalóval«, mint a megismerő értelem, sokkal inkább – ahhoz hasonlóan – eredményeinek érvényességében éppen azért lehet biztos, mivel maga szabja meg világa törvényeit, azaz semmiféle egyéb tárgyat nem birtokol, mint olyanokat, amelyek legelőbb is benne konstituálódnak, számunkra az »idealizmus« és »naturalizmus« közötti ellentétnek, úgy, ahogyan a XIX. század végéig uralta a művészetfilozófiát és különféle köntösben (expresszionizmus és impresszionizmus, absztrakció és beleérzés) egészen a XX. századba menekítette magát, végző soron »dialektikus antinómiának« kell tünnie; mi pedig épp innen kiindulva fogjuk megérteni, miért mozgathatta meg ez az ellentét oly sokáig a művészetelméleti gondolkodást, és sürgetett mindig új és egymásnak többé-kevésbé ellentmondó megoldásokat. Ezeket a megoldásokat különbözőségükben megismerni és történelmi feltételeikből megérteni akkor sem lesz haszontalan a történelmi szemlélet számára, ha a filozófia a számunkra alapul szolgáló problémát olyanként ismerte meg, mint amely természeténél fogva elzárkózik a megoldás elől.”¹⁷

Panofsky munkája és az abban megalapozott elbeszélés nem egyszerűen alapvető belátásokat hordoz a mi problémánk megközelítéséhez, hanem elgondolásunk minden értelemben adósa minden idők egyik legfilozofikusabb művészettörténéisének. Ennek ellenére éppenséggel kantianus nézőpontja – amely a hagyományos művésztörténeti koncepciókkal szembeni erejét adja – teszi azt számunkra elégtelenné. A modernitás megszületéséhez számunkra nem tűnik kielégítőnek a transzcendentális tudat (avagy művészi szemlélet) konstitutív munkájaként felfogni a művészetet. A modern művészet nem csupán törvényadó formák változatainak története, hanem elsősorban produktív formarendszerek megalkotása. Produkció, alkotáson itt többet értünk, mintsem csupán új formák létrehozatalát. Problémamezők vagy kulturális összefüggés-horizontok termelését jelenti számunkra.

Szimptomatikus Panofsky kantianus előfeltevései szempontjából az a mód, ahogy egymással diszkontinuos viszonyban álló problémamezők számára „antinómiának” tűnnek, amelyek között természetük szerint lehetetlen dönteni, mivel teljességgel egyrangúak. Mintha a művészet csupán reprezentációelméleti kérdés volna, ahol a csatamezőn a transzcendentális dialektika feladata a harcoló felek kibékítése, elmagyarázva nekik, hogy valójában ugyanarról beszélnek. Mintha expresszionizmus és impresszionizmus ugyanazt jelentené, mintha az utak soha nem váltak volna el egyszer és mindenkorra. Panofsky a széplélek magabiztosságával látszik keresztülsétálni ezen a terepen, miközben maga hívja fel először és talán mind ez idáig legnyomatékosabban a figyelmet az áthághatatlan teoretikus és gyakorlati különbségekre.

Vajon mondhatjuk-e, hogy a miméziselmélet és az esztétikai értelemben véve törvényadó ideatan egy és ugyanannak a dolognak a két oldala, ha egyszer az utóbbi és egyedül az utóbbi az, amely lehetővé teszi, hogy problémává váljon „*a művészi ábrázolásnak mint olyannak a lehetősége*”? Ha valóban a klasszicizmusban jelenik meg a művész önkonstitúciójának a problémája, akkor nem szükségszerű ebben többet látnunk, mint a művészettől természetutánzó tevékenységének a *pendant*-ját, amely előbb vagy utóbb fel kellett, hogy bukkanjon azon az úton, amelyen a reneszánsz elindult? Valójában a természet utánzása tökéletesen más *problémaként* jelenik meg azelőtt, hogy a művész saját tevékenysége problémává válne, mint ez után az esemény után. Riegl utal arra, hogy Vasari esetében még szó sincs arról, hogy a művész maga kritika tárgyává váljon: „*Nála az embernek az a benyomása, hogy nem is lehetne másképpen. Az egész folyamat, amelyet Giottótól Michelangelóig felvázol, természeti szükségszerűségnek tűnik. Minden mester megtette, amire képes volt, másképpen nem történhetett volna, minden a mindenkit felülmúló géniuszba, Michelangelóba torkollik.*”¹⁸ Először a barokk (és – ahogy láttuk Riegl véleményével szemben – szűkebb értelemben a klasszicizmus) az, ahol a „természetutánzás” abban az értelemben lesz problematikus, hogy a természettel szemben egy szubjektum áll. Ez a természet egyszerűen nem ugyanaz a természet, mint amelyről a reneszánsz beszél. A két fogalom értelmezése között episztemológiai törés van: ameddig objektum és szubjektum nincs megkülönböztetve a természet fogalmában, addig semmiféle modern értelemben vett művészetfogalom nem jelenhet meg. „*Ebben fejeződik ki egy vizsgálódásaink számára alapvető mozzanat: korábban a kortársak számára a művészet olyannak tűnt fel, amilyen, mindig mint abszolút szükségszerű. Most mint esztétikai választás tárgya.*”¹⁹ Azt is mondhatjuk, hogy ebben az értelemben a reneszánsz kitüntetett pozíciója a művészettörténetben érzéki csalódás: az csupán előkészítette a talajt a valódi eseménynek.

Nem kétséges, hogy a klasszicizmus dogmatikus e szó kanti értelmében: a magábanvaló számára adottság. Vagy Panofsky szavaival: úgy gondolja, „*hogy az adott és az ismeret közötti szükségszerű megegyezést transzcendens instanciára való hivatkozás nélkül bebizonyíthassuk, egy »magánvaló« feltételezéséből magyarázható, amellyel az intellektuális képzelet, lett légyen akár csak puszta leképezés vagy független teremtmény, alapjában véve csak akkor egyezhet meg és csak akkor kell megegyeznie, ha egy valamilyen értelemben vett isteni princípium biztosítja ennek a megegyezésnek a szükségszerű voltát*”. A klasszicizmus nem tette meg azt a „kopernikuszi fordulatot”, amelyet Kant hajtott végre a filozófiában: nem helyezte a megismerés törvényeit magába a szubjektívításba. Kérdés marad azonban, hogy vajon nem tett-e meg más fordulatot, egy ezt megelőző és azt lehetővé tevő fordulatot, nevezetesen nem teremtet-e meg a szubjektívítás általában vett lehetőségét. Michel Serres „antikopernikuszi fordulatnak” nevezte azt a XVII. századi filozófiai tettet, amellyel egy fix pont általában vett lehetőségét kutatta a filozófia, miközben felfüggesztette azt a kérdést, vajon a Nap vagy a Föld-e a világegyetem középpontja, mondván, ameddig azt nem igazoltuk, hogy egyáltalán lehetséges egy fix kiindulópontot találnunk a megismeréshez, nem tehetjük azt sem az egyik, sem a másik pontba. Ugyanígy a kanti kérdést megelőzi az általában vett nézőpont lehetőségének kutatása, csak ezután helyezhetjük át a megismerés alapját a szubjektum nézőpontjába.

Amit a klasszicizmus hozzátesz Serres „antikopernikuszi” fordulatához, az az a belátás, hogy a nézőpontot létre kell hozni, konstruálni kell, az nem adott a természet által. És ez egyben minden klasszicizmus konstruktív beállítottságának alapja, amely szembehelyezi azt minden olyan elmélettel, legyen az metafizikus vagy fenomenológiai, amely azt gondolja, hogy létezik eredeti vagy „vad”, azaz konstrukciótól mentes nézőpont.

Kérdés, hogy nem éppen ezáltal válik-e valóban nagykorúvá a gondolkodás, haladja meg végképp az eredet metafizikáját.

Mindenesetre látnunk kell, hogy Bellori nagyon messze van egy ilyen belátástól. Számára az idea csupán egy absztrakcióként értett *ideáció* nyomán jön létre, és teljesen egyetérthetünk itt Riegl ítéletével, aki ezt Panofskyval szemben éppenséggel a természetutánzás alapjain álló idealizmusként azonosítja.²⁰ Létezik azonban a klasszicizmusnak olyan elméleti és gyakorlati rétege, ahol a konstruktivista álláspont valóban megjelenik, méghozzá minden „naturalisztikus mag” nélkül.

Jellemző, hogy Panofsky egy „tág értelemben vett konceptualizmus” címkéjével intézi el Descartes reprezentációelméletét. Ez a maga kantiánus nézőpontjából, egy kopernikuszi fordulat utáni nézőpontból talán jogos lehet. Csakhogy a kopernikuszi fordulat felfüggesztésével a karteziánus „konceptualizmus” már sokkal összetettebbnek mutatkozik, és feltárja azt a problémamezőt, amely Kant színrelépésével már elfedődött. Az érzékelési idea karteziánus elmélete ugyanis nem erőltethető be egy mégoly tág értelemben vett konceptualizmus keretei közé sem. Igaz ugyan, hogy a geometria velünk született ideái alapozzák meg a látás descartes-i modelljét, ám a látás matematikája nem azonos a „tisza matematikával”. A kettő között a különbség a perspektíva konstrukciójában áll. Míg a tiszta matematikai fogalmak valóban eleve adottak (önmagában valók vagy velünk születettek), addig az érzékelési ideák megkonstruálандóak. Azaz a kérdés még csak nem is az, mennyiben előzménye a karteziánus konceptualizmus a kanti transzcendentálfilozófiának, hanem hogy mennyiben haladja azt meg konstruktivizmusában.

„Karteziánus reprezentáció”: ez a címke az, amellyel a klasszikus képelméletet megszokás bélyegezni. Bűnös a szubjektum és az objektum szétválasztásában, a „*karteziánus színház*” létrehozatalában, az érzékelés hamis geometriai modelljében, az ábrázolás valamiféle konzervatív és utánzáselvű elgondolásában, a hierarchikus és deduktív reprezentációs rendszer megteremtésében. Nem tagadjuk e vádak mindegyikének jogosságát, de vajon jól értjük-e a karteziánus reprezentációelméletet, ha ezekre a pontokra egyszerűsítjük azt? Eltekinthetünk-e például attól, hogy az a legautentikusabb és legharcosabb karteziánusok számára sem volt egyértelmű. Jól értjük-e az idea „objektív realitását”, ha azt mimézisként határozzuk meg, Descartes-nak a hasonlóságot illető explicit kritikája ellenére? Vagy ha „*karteziánus színházról*” beszélünk, az ideát reprezentatív létezőnek tekintve, noha a legfontosabb filozófiai vita a karteziánizmuson belül – Arnauld és Malebranche között – éppenséggel az idea természetét tette kérdésessé?²¹ Arnauld kategorikusan cáfolta a karteziánus színház elméletét, és az ideát *spontaneitás-ként*, a lélek első *aktivitásként* határozta meg. Talán mondanunk sem kell, a reprezentáció értelme alapjaiban változik meg, ha azt (konstruktív) aktusként és nem jelként definiáljuk.

Konstruktivitásként leírni a reprezentáció klasszikus elméletét vajon nem anakronizmus? Nem tévedünk itt olyan terepre, amely az avantgarde egy – mára amúgy is meghaladott – fogalmát erőlteti az akadémiai festészet szent tehenére? Megítélésünk szerint ez a lehetőség csak akkor állna fenn, ha a konstrukció fogalmát az avantgarde-ból vennénk át. Ez azonban koránt sincs így. Minket éppenséggel a konstrukció klasszikus fogalma érdekel, úgy, ahogy azt Poussin és Descartes – egymástól függetlenül, mégis ugyanannak a klasszikus rációnak engedelmességgel – kidolgozta. A konstruktivizmus általában jellemző a modernitásra, nem csupán egy irányzatára. Értelmezésünk szerint a klasszicizmusban *hozzák azt létre* (túláságosan is konstruktivizmusellenes lenne, ha azt állítanánk: ott születik meg), de az általában vett modernitás racionalitásának részévé válik.

Jegyzetek

1. Részlet egy készülő könyvből, amely a klasszicizmus konstruktív elméletéről szól.
2. A félreértések elkerülése végett jelezzük, hogy a következőkben a „klasszicizmus” terminust, amennyiben nem mint általános fogalmat, hanem mint különös (vagy lokális) kategóriát tekintjük, az „első” klasszicizmusra fogjuk érteni (utalva arra, hogy a klasszicizmusnak lényegi jellemvonása az ismétlés, így soha sincs egyetlen klasszicizmus). Részben arra a korra, amelyet a franciák „*âge classique*”-nak neveznek, részben arra a művészeti stílusra, amely Itáliában és Franciaországban a XVII. században volt meghatározó.
3. A modernitás fogalmát meg sem próbáljuk definiálni. Modernitás mindig csak lokálisan meghatározottként gondolható el, és mint ilyen tárgyalandó. Ez részben azt jelenti, hogy mindig csak az adott probléma tekintetében gondolható el a modern válasz, részben pedig azt, hogy a definíció sohasem előre eldöntött. A Winckelmanni klasszicizmus esetében Radnóti Sándor nagyjából a műalkotás autonómiájában határozta meg annak modernitását. A minket érdeklő probléma a konstruktivizmus, ennek vonatkozásában definiálódhat csak a modernitás is. Nem tagadjuk Radnóti definícióját, hanem részben a konstruktivitást általánosabbnak, részben pedig lokálisan (a XVII. században) jelentősebbnek gondoljuk. A konstruktivitás általánosságát azonban szintén nem gondoljuk globálisan meghatározónak: a konstruktivitás olyan elem, amely megjelenik számos modernségfogalomban, de korántsem az összesben. Viszont olyan csomópontban áll, amely akkor is meghatározó problémaösszességhez tartozik (nevezetesen ahhoz, amit Kant a kiskorúságból való kilábalásnak, Hegel pedig önmeghatározásnak nevezett), ha éppen nincs explicit formában jelen.
4. „Hegel megjegyzi valahol, hogy minden világtörténelmi tárgy és személy úgyiszólván kétszer kerül színre. Elfelédte hozzáfűzni: egyszer mint tragédia, más-szor mint bohózat.” Karl Marx: LOUIS BONAPARTE BRUMAIRE TIZENNYOLCADIKÁJA. Kossuth, 1975. A fordító nincs feltüntetve. 15.
5. Lásd: José Ortega y Gasset: BEVEZETÉS VELÁZQUEZHEZ. In: VELÁZQUEZ-TANULMÁNYOK. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. Fordította Csejtei Dezső és Juhász Anikó.
6. Michael Fried: ANTIQUITY NOW: READING WINCKELMANN ON IMITATION. *October*, Vol. 37 (Summer, 1986). Fried a pótlék fogalmának használatakor Derrida *supplement d'origine*-fogalmára hivatkozik.
7. Uo. 92. „A harmadik korszak a XVI. és XVII. század nagy klasszicizáló művészeit foglalja magába – főként Raffaellót és Michelangelót, Poussin-nel, aki örökbefogadott olasznak számít –, és állításom szerint e korszak lényegi szerepet játszik Winckelmann szövegének ökonómiájában, pontosan közvetítő pozíciója miatt. Nem mintha a harmadik korszak művészei valaha is említést nyernének mint ilyenek. Hanem mert Raffaello, Michelangelo, Poussin és társaik vissza-visszatérően mint modernnek és a miennkel többé-kevésbé egyező situációban lévő nyerne elhelyezést. De a modernnek szemben – modernekkel általában véve – oly módon válaszoltak erre a situációra, hogy maguk is teljes mértékben olyan példaértékűvé váltak, mint az antikok maguk, akiknek ők csupán újramegjelenítőinek vagy sokszor helyettesítőinek tűnnek.”
8. „Mintha az eredet kérdése ezen a területen nem lehetne máshogy megközelíthető, mint a reneszánsz terminusán, azaz az ismételt eredet terminusán keresztül.” Georges Didi-Hubermann: DEVANT L'IMAGE. Párizs, Minuit, 1990. 67.
9. „A művészet – az élethez való viszonyában – mindig valamiféle Mégis; a formateremtés disszonanciája létezésének elképzelhető legmélyebb igazolása. Am ez az igenlés minden más formában, most már magától értetődő okoknál fogva az eposziában is, olyasvalami, ami megelőzi a megformálást, míg a regény számára: maga a forma.” Lukács György: A HEIDELBERGI MŰVÉSZETFILOZÓFIA ÉS ESZTÉTIKA; A REGÉNY ELMÉLETE. Magvető, 1975. Fordította Tandori Dezső. 528. Valójában e Mégis nagy valószínűséggel nem egyszerűen a regény formája, hanem magáé a modernitási vagy a modernitás racionalitásé.
10. „Az olasz művészet a szubjektívizmus felbukkanásával elveszítette korábbi, műveiben való feltétlen bizonyosságát. Belső ellentmondás bukkant fel benne (nem más, mint ami hit és tudás között van, és ami öntudatlanul nyilvánul meg). Vannak követői a régi, objektív érvényű, normatív szabályszerűségeknek (nevezetesen az akadémiairól, akik a reneszánsz és az antikvitás megőrzésében hisznek, ezek a XVI. század közepétől kezdve állnak fenn, ezért nevezzük ezt aka-

démiai stílusnak), és vannak követői az új szubjektív irányzatnak mind a művészek, mind a publikum sorában. Azt mondhatjuk, ez már teljesen modern feltevérendszer.” (Alois Riegl: DIE ENTSTEHUNG DER BAROCKKUNST IN ROM. Wien, Verlag von Anton Scholl, 1908. 17. k.) A klasszicizmus fő elméletalkotója, Bellori – noha személyében már megjelennek szubjektivistá vonások, mint például műtét volt – teoretikus álláspontját tekintve éppenséggel szemben áll a szubjektivistá törekvésekkel, és az akadémia régi irányzatához tartozik. „Bellori művészetfelfogása, amelyet már a bevezetésben lefektet, majd az egyes életrajzokban is újra felhoz, a római művészeti élet két pártja közül csak az egyiket tudja megjeleníteni, az akadémiai konzervatív pártot, amelyet Carlo Maratta hozott létre.” (22.) Panofsky viszont a kvázi-transzcendentális szubjektívizmussal azonosítja Bellori elméletét, és ezt az „előszót” (valójában egy akadémiai beszédet, amelyet Bellori a VITE megírása előtt nyolc évvel adott elő) lényegében könyvének címében is jelzett középpontjává teszi. Riegl számára Bellori Winckelmann előfutára, Panofsky számára Kanté.

11. Panofsky: IDEA, 51.

12. Uo. 62. k.

13. Lásd: Carl Goldstein: STUDIES IN SEVENTEENTH CENTURY FRENCH ART THEORY AND CEILING PAINTING. *The Art Bulletin*, Vol. 47, No. 2 (Jun., 1965).

14. Giovanni Pietro Bellori: A FESTŐ, A SZOBRÁSZ ÉS AZ ÉPÍTÉSZ IDEÁJA, AMELYET A TERMÉSZETNÉL MAGASABB RENDŰ TERMÉSZETES SZÉPSÉGEK KÖZÜL VÁLASZTANAK KI. In: EMLÉK MÁRVÁNYBÓL VAGY HOMOKKÖBŐL. Corvina, 1976. Fordította Marosi Ernő. 189.

15. Panofsky: IDEA 57., valamint 244. lábjegyzet, 124. k.

16. Uo.

17. Panofsky: IDEA, 68. k.

18. Riegl: i. m. 18.

19. Uo.

20. Riegl: i. m. 24. „Tehát amit Bellori prédikál, az naturalisztikus maggal bíró idealizmus.”

21. Tisztán elretentő példaként hivatkozunk itt egy híres értelmezésre: „Tanulmányunkat nem az egyszerűség kedvéért kezdjük a Gondolkodás művészetéből vagy más néven a Port Royal logikájából származó idézettel, ahol a szellem műveletei közül az elsőt, a felfogást, valamint a »logika« első alafogalmát, az ideát definiálják [...] Felfogni tehát annyit tesz, mint meglátni a megjelenő dolgot, nem is annyira művelet ez, mint inkább az a természetes-

ség és közvetlenség, amellyel a szellem tiszta tekintetében jelen létét befogadjuk. A dolog egyszerű látványa és tiszta megjelenése az idea...” Louis Marin: A REPREZENTÁCIÓ. In: KÉP, FENOMÉN, VALÓSÁG. Szerkesztette Bacsó Béla. Fordította Házás Nikolettta. Kijárat, 1997. Marin úgy tesz, mintha nem éppen Arnauld (az általa idézett LOGIKA társszerzője) lett volna az, aki *tagadta*, hogy az idea reprezentatív létező lenne, és hogy bármi köze lenne a közvetlen jelenléthez. Arnauld DES VRAYES ET DES FAUSSES IDÉES című könyve 300 oldalnyi cáfolata annak a kimérának, amit Marin magának a „kartezianus reprezentáció” címkéje alatt épít. Csak megemlíti ezen kívül, hogy a descartes-i közvetlenség bár valóban értelmezhető „természetességként”, közel nem abban a mai köznapi értelemben (tudniillik jelenlétként és passzívításként), mint azt Marin sejtteni engedti. Azt állítani pedig, hogy az idea „nem művelet”, csak azért, mert „közvetlen”, egyrészt a cogito descartes-i elméletének, másrészt a spontaneitás skolasztikus fogalmának félreértése. Létezik ugyanis a korabeli filozófiai fogalmiságban olyan „művelet”, méghozzá szabad művelet, amely nem áll szemben a szükségszerűséggel. Hogy egy a korban klasszikus elméletet idézzünk, Molina (lásd: Louis de Molina: LIBRE ARBITRE ET CONTINGENCE. *Philosophie*, 2004, N°82, 9.) megkülönbözteti a szabadság három formáját, amelyek közül az egyik – a spontaneitás – csak a kényszerűvel áll szemben és lehet szükségszerű. Az ilyen szabadság definíciója szerint az szabad, amit csak saját törvényei határoznak meg. Ha valamiféle lapos aufklärta meggyőződés miatt tagadnánk, hogy az ilyen szabadságon alapuló aktus az elme „művelete” lenne, akkor azt is tagadnunk kellene, hogy az Atya aktívan és szabadon nemzette a Fiút (Molina példája), vagy hogy Spinoza istene cselekszik, mert az ETIKA I. 7. def. éppen így határozza meg a szabadságot. Szintén megemlítendő, hogy a Marin által idézett címmagyarázat a PORT ROYAL LOGIKÁJA-ból (az idea a lélek első cselekedete) nem definíció, ahogy azt ő gondolja, ugyanis egyrészt szó szerinti átvétele az idea skolasztikus definíciójának (így a definíció Pascal és az őt követő Arnauld által elutasított formájához tartozik), másrészt Arnauld az első fejezet első mondatával maga jelenti ki, hogy az idea szó, mivel velünk született ideát jelöl (éppúgy, ahogy a „lét” vagy az „én”), nem definiálható, hanem csupán a képzelettől való különbsége mutatható meg.

Tenigl-Takács László

BAROKK

Szvit Karpaszományos barátom soraira

(ouverture)

Vett egy nagy Mária-szobrot, hátha segít. Felakasztottuk. Nagy kampósszőget vertem a falba a Mama képe fölé. Drótoztam is, hogy le ne essen. Nagy baj, ha összetörik. Ha bekapcsoljuk, világít, forog és zenél. Üveglap védi, nem porosodik. Hosszabbítóval elér a konnektorig.

(allemande)

Méhtáji görcsei voltak. Huszonhat éves. Embrió nagyságú göb. Ki kellett venni. Nekem a lábizmaim görcsölnek olykor napokon át. Magnéziumhiány. A cukor okozza. Ha egyszerre fájunk, hozzábújok, „*tun wir weh, Schwester, dem Werden*”¹ – sűgom a fülébe. Megcsapkod ilyenkor, és azt kiabálja, beszélj velem *zgonďo ső mőndru*,² te Hitler. Azt mondta, ne menjek látogatni, mert nem akarja, hogy kórházban lássam, infúzióval, katéterekkel. Végigcsinálta egyedül. Üveglap védi a lelkét, nem éri por. Vett egy nagy Mária-szobrot, hátha segít.

Meglett a műtét, és gyereket akar. Nincs mit tenni. Munkálkodunk a porontyon. Szeretkezünk. Hanyatt fekszik, lábát magasra nyújtja, és tartja, míg bírja, hogy minél mélyebbre csorogjon magom, le egészen a remélhetőleg beágyazódott petéig. Elmagyaráztam neki, hogy hogyan és miért. Közben várunk, cigarettázunk, és nincs beszéd. Számra forrt már a szamszára-vákuum, mézém legjavát elprófétáltam, nem lett belőlem Avvákum. Vett egy nagy Mária-szobrot, tán áldott a méhe, forog és zenél.

Szakorvosokhoz jár, és javasasszonyokhoz. Mondja, az egyik csak ér valamit. Így hát családos emberként halok meg, kicsi gyermeket hagyok magam után, mint az apám. Szerinte fiam lesz, biztos. Kék lesz a szeme, és szép a keze, mint a turista németeké (hollandok voltak), megtanítja majd szépen és okosan beszélni, és a délvidék legnagyobb stricijét neveli belőle. Fizek

¹ nővérem, fájjunk a létnek

² finoman és szépen

majd mindenkinek, herdál és kalandozik. Bölcsője, rácsos ágya felett Mária mellől a Mama fényképe néz le rá, mellette a Papa feszít, peckesen-vőlegényesen.

(sarabande)

*Möndröj sü bunöj szárá ásztá.*³ Ahogy mifelénk mondják. Ha megfeledekzem magamról, idő, és nem események. A történelem csak entertainment. Jobb is, ha nem történt meg.

A Mamát a veje fogadta be, mikor elvittem tőle a két unokát. A kazán mellett élt, meg a tornácon, egy rozoga ágyon aludt egy éven át félelmes-egyedül, egérszagban, neszezésben és melegben. Egy éjjel feltörte a halál, mint a fióka a tojást, és kimászott belőle. Megpróbált kúszni a levegőre. A vasajtóig jutott. Szeméből vér csorgott, és belekötött a betonaljzat cementporába. Mikor mesélték, gondoltam magamban, tisztára, mint a Déva vára, s hogy bocsásson érte, kedves Mama, nem voltam otthon magában, és nem tellett még egy szobára nálunk. Vett egy nagy Mária-szobrot. Megnéztem belülről, műanyag az arca, a ruhája fa. Mögötte ezüstpapírok forognak, karácsonyfaéggők, üveglap fedí, el ne törd, vigyázz!

Fél. Nagy procedúra az éjjeli pisilés. Néha hármásban megyünk a gyerekkel, én őrt állok az ajtó előtt. Ha elvagyok este, vödört állít az ágya elé. Nevettem-hitegettem, hogy nincs mitől félni, mert nincsenek kísértetek, s a Mama már rég odafent van. Azt mondta: *Tu nikad naj szünciüt új ácsé noj,*⁴ ezért nem érthetsz, csak sajnálhatsz, és vizsgálhatsz minket. Hívta a papot, házszentelőre. Kakast áldoztunk. Kapálózott, fogtam a lábát, míg a család legöregebbje három baltacsapással le nem fejezte. Átdobtam a fejét a tetőn. Sokáig kerestük a gazban, aztán elástuk, ahol leesett. Csupa vér lett tőle a kezem. Mária áll. Kiszűz nincs, de tudom, már viselő. Siratja előre.

Azóta nyugalom van, csak álmában sír, és csikorgatja fogai között a hiányt. A mama mellett a képen a papa feszít, nagy büszkén, peckesen, vőlegényesen, már túl vannak rég az ötvenen, mellettük bajszos, „senki se ismeri” cigány fiú áll. Katonaruhában. Sohase voltak a Balatonnál. Elmentünk, esőben, teletöltött egy eldobott pillepalackot, ráírta, „balatonviz”, gyerekes, kerekded betűkkel. Őriztük egy darabig, azután kidobtuk, mint a többi

³ Szép és jó ez az este.

⁴ Mert sohasem érezted, amit mi

vackot, a szobor keze és arca csontszínű bakelitből, pácolt és lakkozott fa a ruhája, ha bekapcsolja, világít, forog a glóriája. Hátha ér valamit. Már nálam is ötvenre rúg a borgóz lehelte kerúb.

(passacaglia)

Van meló. Mellé hevert a műszak. Kezében a munkától csiszolt nyelet szorítja éjjel is. Lefürdött, evett egypár falást. „A lány nyafog, a héten fizetnek, megveszem” – jár még eszében, s az, hogy volt a postás. Valami levelet küldött a bank. Holnap megnézi. Lehet. E fojtó, lélegzettelen sötétben egy kortynyi hűsítő csupán az álom. Hörpintsd fel, kiérdemelted, barátom. Amíg a hajnalok utol nem érnek, te fent tündökölsz – nincs is több varázslat –, mint szár csúcán a porzós hímvirágzat. Reggel felnyúlnak érted, és letörnek.

Reggel felnyúlnak érted, és letörnek. Kintről leander és szemétbűz árad. Semmi kétség, tapsolják párod, pedig csak vadállatirhája védi, nem tehetség. Fölötted aranylegyek, agyában szavak pörögnek. Tanult sötétből látja Máriádat, s hiába tudja: a mások vágya áztat, és mindenkit a mások vágya öl meg. Pórujárt téged is, nem vitte sokra, nem ügyelt jól ölekre, jambusokra, sehol se léte kín, ottléte átok. *Physisches und mathematisches*⁵ kivolta túl későn volt, hogy rácsaholta... Ha kell, öt ujján számol ki szonettet, világot.

Öt ujján számolt ki számlát és világot, és nem tud meghalni a Tétá. Feléled, visszaájul, majd régi holtakkal ébred, beszélget, nevetgél. Virágot, kávé, kenyeret viszünk át. Orvosságot se kell már szednie. Néha szétszéled, néha összejön köré családja. Szomjas, étvágya támad, de ez már csak emlék. Kijött a pap, felkente, készen áll az útra. Nem indul. Felül, kéredzkedik a kertbe. Tejjel, cukorral kevert rizspépet főztünk neki, csak fújta, kóstolta, majd szájából kifordult, s elalélt a múltba. Mint hú vadászeb, a halál a lábához hevert.

(bourrée)

Mesélt egy balladatöredéket az asszonyról, akit megölt az ura. Éjjel kiszökött a házból, és *alukájilor szüindzsé lá but*.⁶ Egy jósnő jósolta neki, hogy ettől lesz gyerek. Nem törölte lábat, mikor

⁵ Mindaz, amit megértett

⁶ és a lovak véréit itta.

visszabújt az ágyba. A férje felébredt, a sáros nyomokat követve kiment az istállóba, és *ávazüt cse fácske ső lá muriüt.*⁷

Senki sem tudja, hogy hol és mikor történt az egész. A ballada félbetört, ő is csak eddig tudta. Meseként mesélte. A nóta már kiveszett belőle. Vett egy nagy szobrot, hátha segít. Árammal működik, forog és zenél, világít Mária glóriája.

Retteg a vizektől. Már akkor is sikoltozik, ha nyakáig ér, rugdal, fuldoklik, hátamra kapaszkodik, hiába biztatom, hogy leér a lába, át tudna sétálni egymaga is a medence túlsó oldalára.

Elér majd sorsom fémes ütése, többé nem mozdulok, egyik szememben vér gyűlik össze, a másikban opálos könnycsepp, homályos nyirok, ahogyan álmomban láttam. Hogy hagyhatom majd rá a folyókra? Rátarti rüfke, mióta az enyém, autót vezet és dicsekszik. A faluban nem szeretik, virrasztani és temetni jár, nem hívják születésnapra, keresztelőre.

Megy is nemsokára. Egy öregasszony tíz évet feküdt az ágyban. Távoli rokon gondozta otthon. Szélütés, ápolási segély, sok pénz az mifelénk. Nyögdecslés, katéter, ürülékszag és pelenka. Aki ismeri, tudja. Gondolattalan-léttelen élet.

Élőhalott szeretet, nem kérkedik, saját haszna nincs, ugyanaz, miről a könyvben a szentek beszélnek. Egy család eszik belőle. Amikor meghalt, a fiú épp oda volt valami építkezésen. Három nap múlva lelt rá a szomszéd a beszédes csend és az aranyhátú legyek útját követve. *Erbarme dich ihrer, Maria meine.*⁸

A Mama nevelte. Nem kellett másnak. Odaszülte az első gyereket is. Hármasban aludtak. Összebújt négy emberöltő a dupla ágyon, a harmadik valahogy kimaradt belőle. Ha hideg volt, minden dunyhát, pokrócot, kabátot magukra hánytak.

A kicsike házat penész lepte be. Mikor először átöleltem, ez áradt belőle a parfümön át. A kislányból is. Ártatlan, tiszta és dohos gyerekszag. Cigánybarokk. Mária nem fűt, és nem szigettel, csak villog a sötétben. Ezüstpapírból van a glóriája. Elér a konnektorig.

⁷ meglátta, hogy mit csinált, és megölte.

⁸ Könyörülj rajtuk, Máriám.

(gigue)

Dzsavel az idő, haver, de tartom a lépést. Elmentél, ötven szöcskesáskaév. *Ujtíté ku csiné söz la fok*,⁹ mert szeret, és kötődik hozzád. Ki a nélkült használja fedezékül, az az Istenbe beleszédül. Fürdesd a telihold pinamézében orcád. Neked ez az ország.

Vett egy nagy Mária-szobrot, forog és zenél.

Ne basszki, a múltkor is meséltem, átláthatatlan lettem, mióta eljöttem Pestről, mert még a röntgen is elveszett bennem, s nem tudott kibogarászható nyomot égetni a hátam mögötti fémlenemen, hogy megtudjam legalább, csak valami „árnyat”, ahogy kilestem a leleten. A doktornő szidott és kinevetett.

Elefántcsontszerű a keze, az arca. Ébenfaszerű a fekete palástja.

Assz'em egy ideje romlik a szemem, már észre se veszem az angyalokat, de ha mégis, felmegy a vérnyomásom, és tétova szépségek után loholok. No, azért felhőt se pásztáz a leheletem, cefetül zihálok favágás közben és hegyremenet, és gyakran a vécédeszkát is lepisálok.

Kék-arany-vörös csillagok körötte, világít éjjel glóriája.

Mit nekem mimézis? Verslábaimat régen kirúgta alólam az élet. Csakis a jó szó s a jófajta, rátarti papramorgó járat a csúcsra. Nem kell a kellem, nem csábít kuncsorgott éteri báj. Csempül a tekintetem, ha ilyesmit látok, és akként homálylok, mint a lapos és alkalmas kavics, amivel olykor a vízen kacszók.

Előkotortam egy szöveget a sok kacat közül, és fellógattuk a falra.

Még az ág is máshogyan reccsen osonó talpuk alatt, s ha fát lopnak, ottfelejtik a műanyag szatyrot az összes irattal, míg ölnyi gallyat hazacipelnek. Nevetett az erdész, és mindent visszaadott. Nem gonosz ember. Tudja, törődni kell a hideggel, s ha baj van, fűteni kell valamivel.

Hosszabbítóval elér a konnektorig a zsinórja.

Itt ül a vállamon az angyal. Nevet és hiteget. Azt súgja, meghalok, részem az egészbe visszaporlad, de ne féljek, nem vizsga a

⁹ Nézd meg, kivel ülsz a tűz körül

halál, csak tornagyakorlat. Mielőtt rám tör az öröklét, ezer létet öltök még, és biztos, hogy eljövök erre. *Lass' mich noch laufen, Maria meine.*¹⁰

(menuet)

Nemsokára idejössz, és beleszójuk a csendbe a jó szavakat. El-férünk ketten az ágyon. Elmondod újra meg újra, fiam lesz, biztos, bőre fehér, mint a kék szemű, szép kezű németeké. Élni fog, nemsoká, úgy, mint az apja. Nem valamiért. Aki ismeri, érti, hogy van ez.

Vett egy nagy Mária-szobrot, hátha segít. Kampós, nagy szöget vertem a falba a Mama képe fölé. Ha bekapcsoljuk, csupa fény, mint a karácsony, vagy mint a film, vagy mint a régi vetítő. Világít, forog és zenél. Üveglap védi, por sosem éri. Hosszabbítóval elér a konnektorig.

Feltör a halál, mint a tojást, és kimászik végre belőlem. Remélem, nem leszel itthon. Nem marad más emlék, csak amit csináltam, és amit éltem. Sokan cipelnek majd akkor a házból a kertbe, és biztos, hogy itt-ott leverik velem a vakolatot. Zegzugos ház ez, sok a sarok. *Erbarme dich ihrer, wenn du es kannst.*¹¹

Vett egy nagy Mária-szobrot. Felakasztottuk, nagy szöget vertem a falba, drótoztam is, hogy le ne essen, mert nagy baj, ha összetörik. Néha bekapcsoljuk, nézzük, hogy világít, forog és zenél. Üveglap védi porunktól. Hosszabbítóval elér a konnektorig.

Megüzenték a híres pesti írók, hogy törekedjek az életszerűségre. Aki ismeri, tudja, hogy van ez. Dolgozik bennem a literátor, böngész és bólint az esztétikumra. Ahogyan egyre későbbre jár, elfárad, elalél bennem a tanultság, visszahal a múltba, hajdani lesz és fővárosi. Ketten maradunk csak: *jo sa lu szuflitum trisztemé,*¹² ahogy mifelénk mondják. Látom, te is így vagy. Az ágy szélén ülsz, maszatos, poros üvegen át nézed Máriát, hogy forog és zenél. Sírdogálsz nem valamiért.

Szerelemtelen, de szép. Olyan, mint a madár repülése a lassított felvételen.

¹⁰ Engedj még futnom, Máriám.

¹¹ Könyörülj rajta, hogy ha tudod.

¹² én és a szívemben a szomorúság

Szvoren Edina

LELENC

Oltalmamba ajánlottak egy vékony, madárpillantású kisfiút. Először sunyinak gondoltam, de ha nevetett, már csak hamisnak látszott – kis testű hulllőnek, mely a létét óvja azzal, hogy oldalt is van szeme. A Körben hiába kérdezősködtem, nem mondtak róla semmit, csak a szokásosat. Szeretetéhes, persze ki nem az. A gyanakvásomat azért megőriztem, és néha azon kaptam magam, hogy én magam nézek így.

Az iratai szerint alig múlt tizenkettő, de a hangja már mélyült, meg pihésedett is az orra alatt. Megnehezítette a dolgomat – mert gyengéd szerettem volna lenni –, hogy mindjárt az első nálunk töltött éjszaka után foltot fedeztem föl a vendégpaplan papagájmintás huzatán. Ő talán nem is tudott róla. Amikor fölvertem, reggel hatkor, meztelenül ugrott ki az ágyból, és mosdás nélkül bújt a ruháiba. Nem zavarta, hogy nézem. Megkérdezhettem volna, honnan telik márkás ruhákra, de mikor kiment a szobából, csak lehámoztam a dunyháról a huzatot. Szinte szégyelltem a papagájmintát, és eszembe jutott, mikor anyám – nyugodjon békében: mondanám, ha már nem élne – pöttyös könyvvel lepette meg a tizenötödik születésnapomon. Pedig nem kevés pénzembe került ez az éjszaka: vendéágyneműre, vendégfogkefére nem volt szükségünk sosem.

Reggelit a férjem készített. Nem sejtettem, hogy akkortól ő lesz a háziasabb. Sült paprika várt minket tojással és hírek a magától sávot váltó rádióban. Hókotrók mögött torlódnak az autók, a miniszterelnök felesége combnyaktörést szenvedett. A fiú nem mert nevetni, csak ha mi nevtünk. Hálás voltam a férjemnek, amiért igyekszik fölül-emelkedni a neheztelésén. Pedig mennyit veszekedtünk. És az éjjeli magömlés ügyében is ő volt, aki csillapított. Megsimogattam a kézfejét, amin csodálkozott. Tudod, hogy zavarba hoz, ha túl sokat gondolok az ösztönökre.

A fiú nem habzsol, nem csámcsogott, csak a villa helyett kért kanalat. Férjem, aki munkatársi körben előző este ünnepelte az érdemérmét, tapintatosan lazított az ujjak szorításán. Sok lesz, gondoltam. És hogy: nem rontani ajtóstul a házba. A fiú azt mondta, finom volt, és – bár eddig csöppet sem zavarta – félresimította a szemébe hulló tincseket. Rossz szokás, fogom neki mondani, de az tetszett, hogy a haja fényes, fekete. A férjem azt mondta, ében, én inkább azt, bakelit. (Később a könnyen zsírosodó hajban valódi barázdákat hagyott a vendégfésű sűrű fogazata.) A fiú nem nagyon értette, miről beszélünk – hisz azt sem tudta, hogy régebben tú szedte föl a hangot –, és a tányérunkat nézte, ha megpróbáltuk a beszélgetésbe vonni. Tisztátalannak tűnt, de a férjem azt mondta, csak képzelem. Szívmelengető volt, ahogy védeni kezdte, mégsem adtam neki igazat.

A Körben azt mondták, vigyem vidámparkba. Voltak néhányan, akiknél ez bevált. Én nem tudtam elképzelni magam dodzsemben, szellemvasúton, de a férjem azt ígérte, ha hozzájutott a kitüntetéssel járó pénzhez, szívesen elviszi. Kölyök: így szólította, pedig a macskánknak régebben nevet sem adott. Ha lehugyozta a fotelt, a farkánál fogva lódította bárhova. Voltak a Körben, akik pszichológushoz vitték, akit fölkaroltak, és a Kör alagsori helyiségében állították ki a rajzait. Földátumozták az alsó sarokban, írtak rá évet, hónapot, napot. Kínosnak találtam, mikor a gyerekrajzok előtt értő arccal megálltunk – persze a Körbe sokan jártak egyszerű emberek, akik például Csimzinek

ejtették a Salzburg melletti tavat. Ha kijavítottam, Kimzé, magamra hagytak a piros-fekete rajzok előtt.

Nem akartam, hogy a gyerek rajzain fekete meg piros domináljon, de mikor a fiú másodszor jött el hozzánk, kezébe nyomtam egy 24 darabos zsírkrétakészletet. Nem volt más ötletem. Ebéd után voltunk, férjem a sörét itta, én kávéztam, egyetlen cukorral. A kölyök meglepődött, de örömet nem láttam az arcán. A Körben azzal mentegettek őt és társait, hogy nehezen mutatnak ki érzelmeket. Bontsd ki, biztattuk. (De mint ha maszk volna rajta, magyaráztam, amin rossz helyen van lyuk a szemnek, a szájnak. Ha pislog, szinte hallani, amint pillák karistolják belülről a homlokot. Nem értették.) A kölyök kihúzta tokjából a 24 cellára osztott farekeszt, megszagolta, szeme elé tartotta az egyiket, a bordót. Aztán visszacsukta, és a madárlátta somlói galuska mellé tette a készletet. A férjem hamar becsíp a sörtől, olyankor sokat beszél, mint állítólag a nők. Kérdezte, miért üres a dobozban két cella is, miért nincs a készletben piros meg fekete. Nem állhatom a fasiszta színeket, feleltem, erre kinevetett a gyerek előtt. Mikor a famentes lapokat próbaképpen eléje tettem, a fiú azt mondta, nincs ötlete. Megkönnyebültem. Mikor leszedtem az asztalt, kértem, hogy segítsenek.

Csak később lettem rá figyelmes, hogy a fiú mindent megszagol. Arcát temette a használt ágyneműbe, a fogason lógó kabátok közé meg a porszagú függöny redőibe. Rajtakaptam, amikor csukott szemmel a szappantartó fölé hajolt. Egy ideig nem tettem szóvá, és a férjemnek sem árultam el. A fiút izgatta a mezítláb fölött műanyag papucs, a konyhaasztalon felejtett kefir, és mikor a futástól kimelegedve megérkezett, sapkája belését a szemem láttára szagolta meg. Ha levágtam a körmét, mert már a második adományzoknit tette tönkre, tenyerébe szedte a nyesevéket, és úgy szimatolta, mint valami erdei vad. Megszédültem az undortól, mikor észrevettem.

A Körben akkoriban nagy vihart kavart, hogy egyik tagunk két tucat vizelettel telt ásványvizes palackot talált a padlásra rejtve. Hiába faggatták pártfogoltjukat, a fiú nem tudta megmagyarázni, mi célból gyűjtögeti a vizeletet. (Rájuk van-e írva a dátum, kotyogott közbe egy nyugdíjas szociológus.) Bár ez a házaspár ejtette Csimzinek a Chiemseet, teljes mértékben átéreztem az undorukat. A fiút kilenc éve pártfogolták – szolfézsra járatták, szímitanodába, lőni –, és már a hivatalosításon gondolkodtak, amikor fölfedezték a palackokat. Az asszonynak pszichés segítséget kellett igénybe vennie, hogy talpra álljon, hónapokig gyógyszerrel szedett. A férj fölmondott a szolfézsztanárnak, és ha a gyereketthon betegsége vagy kirándulásra hivatkozva lemondta a látogatást, föllélegeztek. Az volt az általános vélekedés, hogy tanácsosabb lányt választani, mint fiút, de arról már parázs viták folytak a Körben, mi volna a házhoz szoktatás felső korhatára. Gondoltak-e állatterápiára, kérdezte egyikünk. A lovaglás jót tesz – vagy a delfinek. Hová öntötték a vizeletet. Zsongott a fejem. A nemi érés, az absztrakciós képességek (mert mi az, hogy anya?), vágykésleltetés, egyebek. Alig akadt, akit ne fogott volna el valami rossz előérzet, s aki éppen pártfogolt valakit, úgy érezte, kígyót melenget a lelkén. Nekem akkoriban olyan álmaim voltak rozsdás markológépről, páternosztterről meg hőlégballonokról, mint csak a legrosszabb időkben: amikor férjem az udvari szobába költözött. (Én kibírtam. Én a hajamnál fogva emeltem föl magam.)

Egyik délután a férjem elbóbiskolt a szófán. Azokban a hetekben kissé ideges volt, többet ivott. Késelt a pénz, amit hivatalos indoklás szerint a vizek kártételei elleni védekezésért ítélték oda. Rátelefonált a bankra, nem írták-e félre az adatait. Sorra tárcsázta föl a régebben kitüntetett kollégákat, hogy megtudakolja, mennyi idő telhet el az érem átadása meg az átutalás között. Naphosszat turkált a papírok között, hogy nem

ő mulasztott-e valamit, de semmi. Nem nagyon érdekelte a Csimzi házaspár tragédiája, sem a balsejtelmeim. Mikor aznap délután fölcsongette egy hivatalos telefon, kitárgyalt az előszobába, majd magához intett. A kölyök a szobában maradt. Mivel az infarktus óta nehezen mozgatja az ujjait, nekem diktálta le egy államtitkár nevét, a közvetlen melléklet, a magántelefont, aztán gyanútlanul tértem vissza a nappaliba. Hetek óta képzelegtem a helyzet súlyosbodásáról, de akkor elaltatott az új remény, az államtitkár neve, a mellék. Végre hozzájutunk a pénzhez. És akkor megláttam a kölyköt, amint az ágyra kuporodva szolgátja a férjem párnahuzatát.

Szigorú voltam, de gyöngéd. Megragadtam a fiú csuklóját, leültettem, és megpróbáltam a lelkére beszélni. Kevés dolog van, amin az ember ne volna képes fölülemelkedni, mondtam. Az akarata erejével, szorítottam meg a karját. S amit értesz, már fölülbírálhatod. Ha kell, tettem hozzá, a hajadnál fogva emelheted föl magad. (Kis hűján meglegyintettem, mikor erre elvigyorodott.) Én kibírtam, tudod. Azt mondtam, harc, meg hogy ösztön – nem találtam a szavakat. Értetlenül, kissé bandzsítva nézett, mert szemébe lógott az a tincs. Viszolyogtam volna hozzáérni, úgyhogy az arcába fújtam, a bakelitszínű tincstre. Azzal védekezett a kölyök, hogy ő csak aludt, nem szolgált.

Nem volt pénzünk vidámparkra, pedig egyre többen mondogatták a Körben, hogy az örömré váló képesség a legfontosabb. Igaz, a kölyök nem követelőzött, rá se kérdezett. Arcára nemigen íródott ki a híres szeretettség, egykedvűen ült az asztalhoz, és túl gyakran pislogott. Mint valami gép, magába lapátolta az ételt (nem hittük, hogy nincs kedvenc süti), a férjem arcába alulról nézett, az enyémben sehogy. Hallottam a pillák neszt az elcsúszott maszk alatt. A párnás eset óta kerülte a tekintetemet, de ha megkértem, segített mosogatni, és néha közösen csíptettük föl a vizes függönyöket. Húsvétkor együtt szidoloztunk, együtt gereblyéztük a kertet. Ha arról faggattuk, anyjára emlékszik-e (nem értettem, hogyan hiányozhat, ha nem ismeri), csupa olyasmit mondott, amit akár karácsonyi tévéfilmekből is idézhetett. Gyanakodni kezdtem, nem szélhámos-e. Kiloptam táskájából az intézeti kiléptőt, és az azonosítója alapján lekérdeztem az adatait. Ha valami mondvacsinált ürüggyel vásárolni küldtük, autók mögé bukva követtem az utcán. Újabban ritkábban értem szaglászáson, de szinte rosszabb volt a titkos szokásairól képzelegni, mint szembesülni velük. Tudtam, hogy fogunk még olyasmit látni, ami az egész pártolástól elveszi a kedvünk, de a Körben azzal biztattak, hogy a padlóról, lám, a Csimzi házaspár is fölállt: tavasszal a festői Tachinger Seehez utaznak gyerekestül. Homlokráncolva füleltem, helyesen ejtik-e a tő nevét.

Az udvari helyiséget neveztük ki a fiú szobájának. Újabban előfordult, hogy egy teljes héten át nálunk aludt. A férjem szorgalmazta. Ha porszívóztam, nem mertem elhúzni az ágyat, mert hátha ott rejtegeti a szegényletes titkait. Míg fogat mosott, alig mertem a táskájába lesni. A papagájmintás ágyneműt lecsereletem, hogy borsos áron, többhetes nyomozás után, vegyek egy ondóárnyalatút. Mikor a falvédőt tartó kampók közül egyszerre három is kilazult, hónapokig nem szóltam a férjemnek, nehogy megtaláljam a kölyök pornográf rajzait. Látni láttam, hogy mint a szvasztika, piros-feketék. A nemi felvilágosítást a férjemre hagytam volna, de ő azt hazudta, ezek a gyerekek már tudnak mindent, és csak legyintett az ügyre. Hisz mindent én sem tudok, feleltem. Ha a minisztériumban veszteglő pénzről megfeledezett, azzal froclizott, miért mosom újabban kétnaponta a párnahuzatot. Láttam magam előtt a fiú piszkos fantáziáit, amibe már engem meg a férjemet is beleszótt. Láttam magam a krétarajzain, amint széttárt combbal valami fotelben ülök, s hűs vénuszdombomra lóg a has zsíróve. Találgattam, mi lesz az utolsó csepp a pohárban.

A Körben azt kérdezték a tapintatlanabbak, nem szeretném-e kérvényezni a hivatalosítást. Hiába tiltakoztam, orrom alá nyomták a nyomtatványt, amit nem olyan rég még irigykedve nézegettem az ostoba Csimziék kezében. Nem kötöttem az orrukra a kölyök perverzióit, csak annyit osztottam meg velük, hogy a fiú egyidejűleg több pártfogót hiteget, a férjem fejét pedig teljesen elcsavarta. A cipője, meséltem, zölden világít, ha rálép. Azért csak írd alá. Arcizmaim felett teljes ellenőrzést gyakoroltam, mint mikor megtudtam, anyám nem szeret. Elképzeltem jó előre mindent, hogy semmi ne érjen váratlanul, s hogy a meglepetésem mindenki elől rejtve legyen. Félni kezdtem a váratlan fordulatoktól, s ha a Körben viccet meséltek, a poén előtt befogtam a fülem. De minél jobban féltem, annál inkább meglepett, ami bekövetkezett. A fiút olykor egészen a gyermekothonig követtem, hátha leleplezem a csalást. A férjemet bizalmatlanul méregettem. Óvni akartam szegényt a teljes beszűküléstől, s megpróbáltam felébreszteni a vágját. Attól tartottam, elferdült. Lovagoltam rajta, mint a kölyök fasiszta rajzain, de másodjára már nem fült hozzá a foga, s még a rendes úton sem kívánt. Mindent bevitettem, hogy fölrázam a bódulatból. Nyakunkra uszítja a testvéreit, fuvoláztam, a férjem pedig azzal érvelt, hogy engem megnyomorított az anyám. Főzni tanította a kölyköt, vízgyűjtő területek térképét nézegették. Rajzoltak. Azzal csaltak meg, hogy kipótolták a 24 darabos zsírkrétakészletet. Áprilisban elsétáltak a víztározóhoz, amit a nyolcvanas években a férjem tervezett. Tegeződtek, mint apa és fia, és keresztnéven szólították egymást, mint az iskolatársak. Láttam a kölyköt egy McDonald'sban, amint a vér szerinti anyjával beszél. Nem láttam, de tudom. Tőle vannak a márkás cuccok, tőle a világító cipő. Tudom. Fölhívtam az anyósomat, és kipakoltam neki, anyámra viszont rátettem a telefont. Láttam férjeméket a parkban évgyűrűt számlálni. Lehántották a nyírfá kérgét, és bicskával kapargattak róla valamit. Mogyoróbokrot metszettek, madáretetőt fabrikáltak, kicserélték a kóbor macskák műanyag tányérjait. Fekete-piros ruhákban jártam, anyámnak írógéppel írtam vádló levelet. A páternoszter fejtetőre állt, a hőlégballonból iszonyodva láttam, hogy a Föld gömbölyű. A Körben mind mellettem álltak, egyik tagunknak elmeséltem a markológépes álmaim. Csimziék Tachingertavi képeire ráömlött az alapítványi bőlé, az élménybeszámolót áramszünet szakította meg. A nyugdíjas szociológus hiába dátumozta föl a legfrissebb gyerekrázokat, mind elégtek egy elektromos tűzben. A férjemék madáretetemetek találtak a kertben, mert valaki mérget szórt az etetőbe. Valaki. A madársírokra kutya trappolt, a földbe szúrt keresztet vihar forgatta ki. Láttam magam markológép rozsdás szájából kiborulni, láttam a férjemet lehúzott sliccel, amint vulvámhoz nyomja a kölyök fejét, láttam anyámat, mikor apám tarkójára sújt egy merőkanállal, hallottam a pillákat a homlok mögött, láttam magam indiai elefánt oszloplábai alatt, léket kapott csónakban a fekete Tachingertavon, vulkán vérvörös torkából menekülni kitörés előtt. – Egy reggel aztán erőnek erejével fészültem bakelitbarázdákat a kölyök hajába, és ollóval kurtítottam meg a seprűs szempillákat. Te meghibbantál, mondta a férjem, és azt hittem, megüt.

Eltitkolták, hogy megjött a pénz. Egy szombati napon arra ébredtem, üres a lakás. A parkettára sehova sem vezető létrákat fektetett a redőnyön átütő nap. Gyanútlan rigók viháncoltak a park fái alatt, kutya kérte ugatva, jelentsem föl csendháborításért. Kibotorkáltam a konyhába, az asztalon cetli fogadott. Szennyvíz csörgött egy függőleges csőben, hűtőszekrényünk ütemesen sóhajtozott. Elrendeztem a vonásaim, föltettem a szemüvegem, és olvasni kezdtem. A férjem mérnökbetűi. *Vidámparkba mentünk. Vájlunk.*

Én kibírom. És ha kell, a hajamnál fogva emelem föl magam. Ittam valamit vagy nem ittam. Bementem a Körbe, végigcsináltam a jótékonysági matinét, tartottam magam. Kalauzoltam az új lelenceket, megsimogattam a hátukat. Bólogattam, hogy szeretet-éhesek. Ahogy mondták, önzésemből merítettem erőt az empátiához. Áadtam a Csimzi anyukának egy csupán erkölcsi megbecsüléssel járó kitüntetést. Amikor kellett, nyomogattam a magnó gombját, megszegettem az ünnepi tortát, fejből mondtam a tósztot. Dicsérték választékosságomat. A táncparketten szétválasztottam az egynemű párokat, kihúztam a tombola nyertes számait. Egyeseknek elárultam, az alkalmasint mit jelent. A gyerekeket fölsegítettem az otthon mikrobuszába, méltatlankodtam a magas padlószint miatt. Integtettem a többiekkel, a kézfejemet úgy lobogtattam, akár egy kendőt. A büfébe mentem, a falra szerelt telefonkészülékről leemeltem a kagylót. Nem tudtam fejből az anyám számát, és elbizonytalanodtam, a noteszben melyik betűhöz lapozzak. Ha tegeződnénk, az A-nál keresném. Aztán hívtam. Csak semmi pánik, mondtam. Magához költözöm.

Hegedűs Lajos Hunor

TÉKOZLÓ

Vége a tavaszi félévnek, mese nincs, júni harminc van, annak is a délutánja, mégis, mint egy kísértet, A. csak jön-megy, kóvályog a falak között, nincs ott már senki, csak ő, de neki még fent van mindene szanaszét a szobában, egy nagy rakás limlom, nem kezdett még el összepakolni, az igazság, hogy fogalma sincs, hogy fogja elhordani onnan, és arról még kevésbé, hogy hová, első éve volt ez, és valahogy a fene tudja, senki nem mondta ezt neki, hogy erre készüljön, hogy pl. itt marad a végén teljesen egyedül, és neki is „figyelem, ez nem gyakorlat”, el kell hagyni az épületet, csak épp nem lesz hová, meg persze nem lesz pénze se, itt tölti a nyarat, szeptemberben úgyszólván ide költözik vissza, hát nem?, így képzelte, vagy inkább egész évben valahogy ez volt benne, erre most kiderült, hogy nem, nincs ilyen, a gondnok teljesen bebutul, és konok lesz, ha felhozza, egyenként mondjuk vannak, akiknek lehet, az egyenlőbbeknek, sok rohadt egyetemista, nem akarnak hazamenni, derogál nekik a kapálás.

A. gondolkodik. Június harmincadika van. Egy fillérje sincs. A vizsgaidőszakban nem tudott dolgozni, amit meg a szorgalmiban keresett, hol van már. A fél éve így is, úgy is teljesen oda lett, mert az órákra bejárást, azt nyugodtan el lehet felejteni, ha az ember meg akarja keresni, amit már akkor felél, amikor még ki se fizették, de ez most igazából már nem számít, most az számít, hogy honnan lesz pénze, és hogy holnaptól, azaz július egytől hol fog lakni, mert ha holnaptól, azaz július egytől munkába áll, pénzhez legkorábban akkor is csak valamikor augusztus húsz körül juthat. Addig?

Dehogy hal éhen. Fene tudja. Kaja az valahogy mindig kerül. Csak két hónap! A nyár két hónapig tart. Hol lesz ő két hónapig? Ez a nagy kérdés.

Végigment az összes szobán, amit a kiköltözők elfelejtettek bezárni maguk után, kinyitogatta a hűtőket, összeszedegette a hátrahagyott maradékokat, volt ott tojás, krump-

li, téliszalámi-darabkák, lekvár, hagyma, félig megevett majonéz, félig megevett joghurt, félig megevett melegszendvicsskrém, félig megevett vagdalthús-konzerv, májkrémek bontatlanul. A fagyasztókban is sok mindent talált, jobbnál jobb dolgokat, de azokat otthagya, mit kezdjen velük, margarint meg véccépapír, ebből a kettőből volt igazából fölös mennyiség mindenhol, az egyik szobában meg ott volt még egy szintén későn költöző kollégista, de már ez a srác is pakolt, indulóban volt hazafelé. Nem ismerte, de beszélt vele néhány szót. *Mi van, te nem mész haza,* kérdezte a srác, nem csodálkozva. *Majd,* felelte neki A. *Majd. Nem szar ez, hogy elkapkodjuk.* Nevettek. *Semmi közöm hozzá, végül is ez még csak az utolsó nap,* nevetett a srác. Vidám volt, felszabadult, vége. A minden szégyenkezés nélkül kinyitotta a hűtőt ott is, sok mindent nem talált benne, a fiúk soha semmit nem hagynak a hűtőben, amit eddig összeszedett, azt is mind a lányok hagyták hátra. A srác nevetett ezen is, miért nem szedi össze az üres üvegeket is, adta a tippet, tele van vele az egész épület, *tényleg,* mondta A, *ez mekkora tipp, köszü!*, még ha *íróniának szántad is, hogy rohadjál meg,* tette hozzá gondolatban, de be kellett látnia, neki a lepusztult agyával például ez se jutott volna eszébe.

Az üres üvegekből lett 1044 forintja, meg ott volt a többszatyornyi kaja. Ezzel a munícióval vágott neki a két hónapnak. A munkásszállóra költözött át. Amúgy ezt is az a srác javasolta, jobb ötlete neki se volt, legalább hússzor fordult a hátizsákjával a tikkasztó melegben, mire a ruháit meg a könyveit áthordta, azt nem tudta, szállásdíjat miből fog fizetni, de pillanatnyilag legalább, mondjuk, enyhült a szorítás.

Következő nap: vissza a műanyaggyárba. Bevállalta minden napra az éjszakát. Tizenkét óra hattól hatig, a másik tizenkettőt meg nagyjából átaludta. És nem csinált semmit ezen kívül. Eltelt egy nap, kettő... megy ez... az egész nyár nem több, mint hatvankét nap, az annyira nem is sok, vagy...?

Tisztálkodószerei nem voltak. Csak fogkrémje, de azt is igyekezett minél takarékosabban használni. Beállt néha a rózsa nélküli zuhany alá, hogy csak folyassa magára a vizet. A portás egyik nap bemorgott neki, hogy odafigyelhetne, mégis, hogy képes emberek közé menni ilyen mocskosan. Visszamorgott neki, hogy ehhez meg mi köze, milyen jogon ugat bele, a fröccsöntőgép kezelése nem igényel szmokingos megjelenést satöbbi. A portás ettől kezdve mindennap bemorgott neki valamiért.

A szállásdíj továbbra is kérdés volt, miből fizeti ki. Az 1044 forintból nem sokat költött, öt-hat naponként vett egy kiló kenyeret, azt ette a koleszból átmentett limlomkájákkal. A műanyaggyár pihenőjében is volt egy hűtő, nyitogatta azt is rendszeresen, pontosan számon tartotta, milyen ételek vannak benne, melyik mióta van ott, és amelyikről úgy ítélte meg, hogy a gazdájának már biztosan nem kell, annak rendezte a sorsát. Előfordult, hogy tévedett, megevett valamit, amit utána keresett a gazdája, ilyenkor volt egy kis kiabálás a melegedőben. Nem esett neki jól éjszaka enni, főleg gyanús állagú maradékokat nem, de erőltette, mert annál kevésbé kívánta az ételt napközben. Amikor persze egyébként is aludt.

Pár nap múlva már mutatta magát, hogy túlélni ezt a nyarat így mégsem lesz egyszerű. Belenézett a tükörbe. Alkatilag mindig is sovány volt, de most aztán tényleg fogyásnak indult. Borostás arcán olyan sötét árnyak terjengtek, amelyeket nem lehetett az adott fényviszonyokra fogni. És fáradtság, bambaság, közöny... és aztán egyszer, valamikor a hónap közepe felé, nem feküdt le reggel, amikor a műszakból hazajött, hanem zsebre vágta az összes maradék pénzt, és elindult a városba. Emlékezett egy vasboltra, ahol egyszer a biciklijére vett lakatot. Ezt a biciklit később ennek ellenére is jól ellopták, na, most is odament, de most, hogy sodronyvágót vegyen. A bolt előtt marokra fogta a szer-

számot. Nézegette. Életlen, gondolta. Lehet, hogy mégse kellett volna kidobni rá az összes maradék pénzt. Valamin ki kéne próbálni, hogy egyáltalán vág-e. Fáradt volt, ott a járdán el bírt volna aludni, de elindult, hogy keressen valamit, sokáig, sokáig, sokáig ment, elment egész a város túlsó végéig, persze a szállóval ellenkező irányban, nem gondolkodott, amikor nekiindult, nem gondolta, hogy ilyen nehezen talál drótból valami szart vagy bármit, amin feltűnés nélkül kipróbálhatná a vágót, ment, ment, és a sok mászkálás, a tűző nap meg az éhség csak egyre jobban elcsigázta, így később sem tudott észre térni, hogy ezt a tévedést korigálja, nagy sokára talált ugyan egy szétrohadt drótkerítést vacak, rozsdás dróttal, kicsit sem volt meggyőző a rajta tett próba. Hazaindult, és ekkor jutott eszébe, hogy eleve a szállón is kipróbálhatta volna, mert még most is ott van a többi holmija közt az a szétvágott sodronylakat, amelyet a biciklijé eltolvajlói ott hagytak a földön, maga se tudja, miért, de hazavitte és eltette – hogy erre hamarabb nem gondolt. Ez van, amikor az embernek szét van poshadva az agya. Ettől a rohadt melegtől. Meg az éjszakázás. Meg a krónikus éhség.

Hazavánszorgott, a szállón előkereste ezt a rossz lakatot, és nekiesett a sodronyvágóval. Nem vágta el. Életlen. Ezután elaludt.

A következő nap nem volt mit tenni, a szervezete úgy döntött, ezt a napot neki most szükséges végigaludnia, de harmadnap megint nem feküdt le, amikor a gyárból hazajött. Maradt még némi aprója. Megvárta a kora délelőttöt, addig csak feküdt, olvasni próbált, most először, amióta kiköltözött ide, persze nem ment neki, bámult csak valahová a könyv lapjain szaladó sorokon túl a nagy semmibe, megvárta a kilenc órát, ekkor lement, és a földszinti pénzbedobós telefonról felhívta egy ismerőst, B.-t, és megkérte, hívja már őt vissza a munkásszállón.

Ezzel az ismerőssel még valamikor a tél végén dolgozott végig egyetlen nyomorult napot a klinikán, és akkor megbeszélte vele, vagy legalábbis: felvetődött, hogy ha lopna neki egy biciklit, akkor azt B. isten bizony meg is venné tőle. Nos, A. természetesen azóta se kapott a lehetőségen, most azonban úgy látta: ez az utolsó esélye, ha ez esély egyáltalán, hogy pénzhez jusson. Hogy megkérdezi ezt az ismerőst, áll-e még, amit akkor mondott.

Csodák csodája, B. olyan nyitottnak bizonyult, mintha az egész csak tegnap történt volna. Bár azért azt megkérdezte, mi a garancia annak elkerülésére, hogy miközben ő vígan biciklizget a városban, meglátja és le találja szedni őt a bicikliről annak egykori, de még mindig jogos tulajdonosa. A. megnyugtatta, hogy nem helyben fogja ellopni a biciklit, hanem egy másik városban, sőt konkrétan hazamegy a szülővárosába, és ott. A helyismeret miatt is ez lesz a legkedvezőbb. Ez az elgondolás B.-nek is tetszett. A. megemlítette, hogy a sodronyvágó életlen, nem gond, mondta B., az apja műhelyében van lehetőség megélezni, sőt az alvászámot is át lehet ott ütni faszán. Egyszóval a dolgoknak ez a része flott, úgyhogy B. következő kérdése már az volt, mikor és hol találkozzanak, végül abban maradtak, hogy mivel A. nem mozdul ki a munkásszállóról, csak dolgozni, minden egyéb idejét pihenéssel tölti, B. oda menjen be hozzá a sodronyvágóért, alva fogja majd találni, de ebből ne csináljon gondot, nyugodtan ébressze csak fel.

B. még aznap délután bement A.-hoz. Tényleg nem volt könnyű életet verni bele, legalább hogy megmozduljon, vagy mondjon valamit. B. nem hagyta szó nélkül, menynyire meglepi őt ez, hiszen emlékei szerint A. néhány hónapja még olyan keménynek mutatta magát, mint akit nem gyűr le csak úgy egyszerűen az élet. A. azt felelte, hát őt nem is gyűri, legfeljebb látszólag, de pihenni a kemény fazonoknak is muszáj néha.

A kemény fazon ezt a tanúságtételt alig érthetően, a párnába belemotyogva tette, B. ennek ellenére ráhagyta, biztos úgy van, ha mondja.

A. a negyedik napon megint úgy aludt, mint akit lebunkóztak. Nem evett, evés helyett is aludt. Az ötödik napon B. hozta a sodronyvágót. Úgy, megköszörülve igencsak félelmetes szerszám lett belőle. A. kézbe vette, rámarkolt, forgatta a kezében, *máris kajak biciklitolvajnak érzem magam*, mondta. B. erre: *az jó, mert nem kizárt, hogy a barinőnek is kéne majd egy, de legyen ez most még a jövő zenéje, egyelőre koncentráljunk erre az egyre*, mondta, és még pénzt is adott A.-nak vonatjegyre, sok szerencsét kívánva „a nagy munkához”, amikor elment.

A hatodik napon reggel megint nem feküdt le A., amikor megjött a gyárból. Megfürdött, és két hete először most viszonylag rendes ruhát vett. Kabátot is. Hogy legyen mibe rejteni a sodronyvágót. Jó nagy zsebű kabát volt, szerencsére. Kicsit parázott azon, nem feltűnőbb-e júliusban kabátban mászkálni, mint ha csak úgy simán menne, és a vágót vinné a kezében; nézte magát a tükörben, karikás szempár, gyötrött, kiszőrösödött arc, le van lassulva, mint aki beszívott, ez már magában elég, hogy feltűnjön, ezeknek minden feltűnik, bámulnak, mint a bazári majomra, de nem, úgy döntött, marad a kabát, inkább nézzék hülyének, és kapjon hógutát, mint hogy az ordító célszerszámot a kezében vigye.

Berakta tehát a bal oldali belső zsebébe. Nem jó. Nehéz vas, lehúzza a kabát fél oldalát. A cipzár is odavan róla már régen, és A. csak tipródott, tipródott, nem mert elindulni így, ő tökéletes bűntényt akart, de egy kabát lógó fél oldallal, az tényleg feltűnő, feltűnőbb, mint bármi, *á, ezzel a szar kabáttal*, gondolta, *úgyse lesz jó másra, mint hogy megöljön benne a hóguta, hacsak, hacsak...*

Hacsak nem tesz a másik zsebbe is valamit, hogy ellensúlyozza a sodronyvágót. Nem voltak neki leginkább csak könyvei, azokból próbált ki egypárat, és végül is talált is olyat, ami pont elért, megült a hatalmas oldalzsebben, szinte fel se tűnt, hogy benne van, és a sodronyvágó ellensúlyaként is tökéletesen funkcionált, meg legalább lesz mit olvasnia.

A vonaton egy éhezőművésztől olvasott, aki állítólag negyven napig semmit nem evett, de neki még ez is smafu volt, mert ha az impresszáriója vagy mije hagyta volna, éhezett volna tovább is, mert a mókus állította, hogy bírná még, és A. belegondolt, hogy ha rászánná magát, és negyven napig ő se enne, akkor nem lenne szükség erre a biciklire se, mert negyven nap múlva már hajjaj, úgyis kapja a fizetést. Csak a szállásdíj, lehet, hogy ha már most ki lenne is fizetve, késő lenne, igaz, eddig még nem szóltak.

En nem akarok biciklit lopni, fontosnak tartotta ezt gondolatban leszögezni. *Egyetemre járok, ha igaz. Állítólag jövőm is lehetne, de valami a rendszerrel mégse frankó, ha most az van, hogy két szalagműszak közt megyek biciklit lopni, mert egy teljesen triviális fizetési kötelezettség szorongat.* És hogy szerencsével jár, arra sincs egyáltalán garancia. Nagyon-nagyon precíz lesz, nem lép akcióba, csak ha milliméterről milliméterre számba vett minden apró körülményt, és azok alapján is felelősségteljesen úgy lehet dönteni, hogy oké, fasza, mehet. Szerencsére az átlag mezei biciklitolvajnál ő azért intelligensebb, na nem mint ha ismerne egyet is. Természetesen megeshet az is, hogy a váratlanul kínálgató nagy alkalmat épp a túl hosszadalmas mérlegelés miatt szalasztja el. Ebbe a hibába sem szabad beleesni. A középutat kell megtalálni. A középutat. Nem lenne jó üres kézzel visszamenni. Ki tudja, mit reagál B., ha elsőre nem jár sikerrel. Lehet, hogy elveszíti a bizalmát, és visszatáncol. Na, ez volt a másik, ami miatt már most utálta az egészet. Ezt a

B.-t valójában nem is ismerte annyira, egyetlen napot dolgoztak együtt, de azon az egyetlen napon őszintén szólva egy pöcsnek tartotta. Most mégis úgy kell táncolnia, ahogy ő füttyül. Mert B. mit veszít, ha lefújja a bizniszt. Egy biciklit, na bumm. Ő viszont nagyon nagy szarban lesz, jobb bele se gondolni, mekkorában. Megtörténhet az is, hogy sikerül ellopnia egy biciklit, de B. azt mondja: nem tetszik neki, sajnálja, vigye, ahová akarja. Miközben ő azt a biciklit úgy lopta, hogy az összes még megmaradt életét kockára tette, mert feljelentik, priusza lesz, lehet, hogy még az egyetlenről is kirúgják, vagy ki tudja, igazából még mivel jár, ha valaki biciklit lop, és lebukik. Lehet, hogy semmivel, azon kívül, hogy lerugdossák ott a helyszínen. De még ez lenne a legkevesebb. A családjával is végképp megromlana a kapcsolata. Ami, ha jobban meggondoljuk, már most is teljesen meg van romolva. Mégis, nem kéne, hogy megtudják, bűnözésre adta a fejét a gyerek. Pedig megérdemelnék, és amikor itt tartott gondolatban, már érezte is, ahogy az elemi erejű harag tolul benne felfelé. Megérdemelnék, mert leginkább nekik köszönhető, hogy ő most itt tart. Haza is mehetne akár, ha már a szülővárosára esett a választása, mint biciklilopásra ideális helyszín, megalázkodhatna, eljátszhatná a tékozló fiút vagy mit, talán, ha éppen olyan kedvük van, még segítenének is, persze, kapna mellé szidalmakat is nem gyengén, hajjaj.

Dehogy megy ő haza. Ott rohadjon meg mind, az összes. Milyen tékozló fiú? Nem kapott ő soha semmit, amiből lehetne tékozolni.

Csúnya véget ért amúgy a mokus, mármint az az éhezőművész a könyvben. Na meg az is elég gáz, hogy tényleg játszott a gondolattal, mintha ez az éhezéses dolog valós alternatíva lenne, nem pedig egy agyrém, ó, megy ő inkább, és tíz biciklit is ellop. A vonatról mintha forró kemencébe lépett volna. A hőség remegtette a síneket, az állomást, a fákat, mintha ez valamiféle módosult valóság lenne, vagy mintha a pokol izzó levegőjét szívná tüdőre, és még az a kabát is ott volt rajta, egyik zsebében a könyvvel, másikban a sodronyvágóval. Egy lépés a peronon, és már rogyant is meg a térde. Megszédült. Elveszett, bélyeg van rajta, az összes ember itt mind őt bámulja, csak a hülye nem veszi észre, hogy ő ide lopni jött; elhaladt mellettük, minden lépésre külön koncentrált, nehogy baj történjen, de hagyták menni, senki nem kapta el a karját, nem vonták kérdőre, hogy meséljen csak, miben sántikál itt, ez valahol érthetetlen, de megúsza.

Nyakába vette a várost. Izzadt, szédelt, főtt a feje, de ment, először a művelődési központot járta körbe, mindig hallotta, onnan milyen sok biciklit ellopnak. Ő is settenkedett ott egy darabig, de neki valahogy nem sikerült. Folyton jött valaki. Ezt a helyet végül feladta, elindult másfelé. Elment egy hatalmas építkezés mellett, nem is tudta, hogy ott ilyen van. Még ezen a reménytelen helyen is lehet változást látni, ha az ember elég sokáig nem jön erre, na: itt volt egy-két mountain bike, le se voltak lakatolva, nézegette őket, igazából semmi akadálya nem volt, hogy ellopja bármelyiket, de zavarba hozta, nem akarta elhinni, hogy ennyire egyszerű legyen, aztán addig nézegetett ott befelé, míg az egyik melós észrevette, és beszólt neki, hogy mit nézeget ott, ne nézege sen, tűnés. Erre ő megkönnyebbült, kapott egy mentséget, semmi kétség, az az ember egyből tudta, mit hesszel annyira, és miért azt hesszeli, el is kotródott, mászkált tovább összevissza, napszúrás kerülgette, és kezdett összeszorulni a gyomra az idegtől, hányingere is lett, és félt, és csalódott is volt, nem igazán hitte már, hogy tényleg el tud lopni egy biciklit. Kertes házak között bolyongott, ilyen házhoz is be lehet menni, de akkor ahhoz tudni kell, hogy a háziak nincsenek otthon, ha kutya van, azt lefújni, ésatöbbi, ésatöbbi, egyéb bonyodalmak. A városház udvarára is bement. Volt ott is egy biciklitá-

roló, ami az utcáról nem látszott. Többször is bement az udvarra, meg kijött onnan, bement magába az épületbe is, két bejárata volt, ki-be járkált rajtuk, kerülgette ezt a biciklitárolót, az volt vele a baj, hogy ablakok alatt volt, és egyszerűen nem lehetett bizonyosgot szerezni afelől, vajon akik bent vannak, mennyire látnak ki, vagy egyáltalán kilátnak-e, úgyhogy végül odébbállt innen is. A fürdő, gondolta. Elvándorolt oda, pedig nagyon messze volt, de ekkor már lehetett dél körül is az idő, közben ott volt a sportcsarnok is, ímmel-ámmal azt is körbejárta, pedig tudta, hogy ott nem lesz bicikli, mert egy időben onnan annyit elloptak, hogy oda már rég nem jár senki biciklivel; a strand előtt százával voltak a jobbnál jobb biciklik, csak kellemetlen meglepetésként ott volt egy parkolóór is. Soha nem látott még itt parkolóórt. Mindegy, eddig nem volt, most van, ezen kár is agyalni. Elindult vissza a városba.

Benézett a gimnázium kerítésén. Tényleg, a gimnázium. Jó kettő-ötven magas, rácsos kerítés fogja körbe, a kerítés mögött tujafák, és a tujafák között, alatt, mögött bújjik meg a biciklitároló. A bement, leült a főbejárat előtt a lépcsőre, onnan hipnotizálta a bicikliket. Emberek jöttek, ott mentek el mellette, fel a lépcsőn, le a lépcsőn, fiatal fiúk-lányok, tanárok, szülők, mind elhaladtak mellette anélkül, hogy egy pillantást vetettek volna rá. Jött egy apuka gyereküléssel biciklivel, a gyerekülésben egy gyerekkel. Gyerek a gyerekülésből ki, az apja vitte magával be az épületbe, a biciklit le se zárta. Milyen geciség lenne, ha pont ezt lopná el. A tag jönne ki az aprótalpúval, és nem találná itt a bringát. Még futotta az erejéből, hogy ezen nevetgéljen magában egy kicsit. Megtehetné volna, hogy kikapja a tárolóból, és hopp, már viszi is. Hatalmában állt volna. Pár perc múlva jött a főszer, a gyereket visszanyomta a gyerekülésbe, becsatolta, és ment a dolgára, biciklivel-gyerekekkel együtt.

Sehogy se tudta cselekvésre szánni magát. Pedig már hangosan is mantrázta, hogy na, most. Egy perc, és ugrás. Aztán mégse ugrott. És milyen jó is az, amikor az ugrás előtti utolsó percről kiderül, hogy mégse az utolsó! A. szinte már élvezte is ezt. Oké. Még egy perc... aztán kezdem... és mégse. Ahh, milyen jó is, még egy perc... Aztán lassan elmegy innen az összes ember, és nem marad itt egy bicikli se. Gyerünk... Cselekedj!

Oké. Odament a biciklikhez. Vizsgálgatta, melyiken milyen lakat van. Egy pillanat alatt kell levágni a lakatot. Ha egy pillanatnál tovább tart, akkor valaki már biztos odanézi: mit is szöszmötöl a bicikliknél az a gyanús illető? Tán csak nem ellopni akarja?

Kínjában járkálgatni kezdett, még az épületet is körbejárta. Talált hátul is egy biciklit a villámhárítóhoz lakatolva. Biztos a karbantartóé. Lestrapált ruszki bicikli, olyan tipikus „ez a karbantartó biciklijé”.

Itt nem lát senki, sandított körbe, ezen ki lehetne próbálni, mit tud ez a sodronyvágo így megköszörülve éles helyzetben, kint a való életben.

És kipróbálta: elvágta a vékonyka sodronyt egy pillanat alatt. És a kutya se látta. Ezt a biciklit most könnyen lenyúlhatná, de hát kell a fenének egy ilyen szar. Majd néz a karbantartó: lenyisszantották a lakatot a biciklijéről, mégse lopták el, ezen megint lehetett egy kicsit kacarászni.

Mindenesetre az jó, hogy jól vág a szerszám.

A gimnázium egész udvarát körbejárta, az ideológia szerint, mert „ki tudja, milyen, a végrehajtás szempontjából hasznos értesülést szerezhet”, de az igazság az volt, hogy az előbbi sikerélmény ellenére, mikor is egy lakatot már hibátlanul levágott, még mindig jólesett abban a hitben ringatnia magát, hogy ez a nap végtelen, és halogathatja az akciót kedvére.

Az eredeti elképzelése az volt, hogy miután elkötötte a biciklit, egyszerűen kimegy vele a kapun. Most viszont, hogy körbejárt, már úgy találta, túl nyilvánvaló ez menekülési útvonalnak. Mi van, ha a bicikli gazdáját pont odaeszi a fene? Akkor egyből a nyomába tud eredni. De ha az udvar belseje felé menekülne? Átdobná a biciklit a kerítésen, a túloldalt egy általános iskola van: annak az udvarán keresztül lógna meg, és akkor egy teljesen más utcán kötne ki, ahonnan már több irányba is lehet kavarni, az esetleges üldözők mire rájönnek... na, semmi esélyük. Nna. *Csak kellett még ez a kis körséta,* nyugtatta le magát. *Most érzem úgy, hogy minden tiszta, most tudok már bátran belevágni.*

Visszament a lépcsőhöz. Leült. Az órájára nézett. Húsz perc múlva indul egy vonat visszafelé. Az pont kiváló. Feltéve, hogy hajlandó most azonnal felállni, és... cselekedni. Egy... és két... és há... és rom. Kiválasztott egy montit, amin dettó ugyanolyan lakat volt, amelyet az előbb levágott. Rózsaszínű volt, meg elég ronda is, de majd jó lesz a B. barátnőjének vagy kijének, ha meg nem tetszik nekik, akkor nyugodtan át lehet festeni.

Nekiesett a sodronyvágóval. Az utca felől szerencsére takartak a tuják, az épület viszont tele van ablakkal, bassza meg, egy rakás ablak van rajta, akárki láthatja, mit csinál, és bassza meg, ez a lakat szívósabb, mint az a másik volt, pedig ugyanolyan, vastagabb benne a sodrony?, vagy mi van?, A. üvölteni bírt volna, de nem, a sodronyvágó nem, nem, nem bírt el azzal a szarral, A. gyorsan eldugta tehát a szerszámot, és felegyenesedett, hogy szétnézzen, hányan vették eddig észre a mesterkedést, de ahogy felegyenesedett, elsötétült előtte a világ, csak azt hallotta, ahogy a dobhártyáját dübörögteti a vér, ebben az állapotban csak remélni tudta, hogy bármit érez is most jelen pillanatban, a föld még mindig a talpa alatt van, és a feje az égnek mutat, eltelt néhány súlyos másodperc, míg a dolgok a helyükre billentek, és kitisztult előtte a kép, és végre láthatta, hogy tökéletes körülötte a csend és a nyugalom, és senki nem vett észre semmit.

Nekiesett megint a lakatnak. Vágd el, *vágd már el, a kurva anyádat, te gec!* Elvágta. Végre, bassza meg! És a következő néhány pillanat, amit A., míg él, nem felejt el: vállára kapja a biciklit, mert rápattanni nincs idő, és mint egy eszelős félbolond, fut, rohan vele az épület mögé, el a hátsó kerítésig, áthajítja, aztán utánadobja magát is, felugrik, itt, mivel ez már nem a szó szoros értelmében vett tetthely, már rápattanhat, rá is pattan, keresztünyargal egy kosárlabdapályán, megkerül egy épületet, ami egy általános iskola, tízéves korában járt itt utoljára, mert hoppá, az épület sarka után egyenest beleszalad a kerítésbe, ami akkor még nem volt ott, bassza meg, ez a kurva kerítés!!, nem volt itt ez a kurva kerítés, amikor még tízéves voltam, mikor tették ezt ide, de lendületben van még annyira, hogy ezen is átdobja a biciklit, és utánaugorjon, és még néhány méter, és kint van az utcán.

Kint van az utcán, ott, ahol ő gondolta, hogy már nyugodt lehet, mert több irány is kínálkozik a menekülésre. Csak a végén akadt néhány szemtanúja ennek a pánikszerű, bizarr menekülésnek, járókelők, látták, ahogy abba a plusz egy kerítésbe beleszalad, de nem foglalkoztak vele, mentek tovább a dolgukra; elkötött egy biciklit, itt van nála, nem eredt senki a nyomába, nyugodtan mehet, amerre akar. Hogy elérje a vonatot, ami viszszaviszi a biztonságos messzi nagyvárosba, arra volt még tizenkét perce. És biciklivel kényelmesen.

Elfáradt. Nagyon. Tizenkét perc tekerés. A vonatig. Lassan, nyugodtan. Ennyit kell még kibírni. A bicikli, hát, a bicikli. Az most már nála van.

Reichert Gábor

„MINTHA NÉGYKEZEST ZONGORÁZNÁNK”

Déry Tibor és Örkény István „négykezes regény”-éről

1

Noha a satíra nagy hagyományokra tekint vissza a magyar irodalomban, a történelem bizonyos szakaszai nem kedveztek az efféle alkotásoknak. Különösen igaz ez az 1950-es évek kultúrpolitikai klímájára, ahol – bár mutatkozott volna rá igény, lásd például Urbán Ernő *UBORKAFA* című darabjának sikerét – a kultúrpolitika diktatórikus jellegéből következően a satíra különösen alulreprezentált műfajnak számított. Ezt figyelembe véve bátor kísérletnek látszik Örkény István és Déry Tibor 1954-es vállalkozása: Déry javaslatára egy vidám „négykezes regény” írásába fogtak, melynek témája két évvel korábbi közös szigligeti nyaralásuk lett volna. A nyaralás elbeszélése természetesen csak ürügyet jelentett a sematikus irodalom és a Rákosi-rendszer egyes elemeinek ironikus ábrázolására. A regénykezdemény címe *HÁROM NAP AZ ARANYKAGYLÓBAN*. Próbálkozásuk ötvenhárom legépelt oldal után kudarcba fulladt, a kéziratot eltették, és többé nem beszéltek róla. A kézirat Déry halála után került újra elő, Örkény pedig – tisztelgésükkel barátja emléke előtt – kiadatta, és az 1954-es szöveget saját visszaemlékezéseivel kibővítve, az írás körülményeinek bemutatásával tette közzé 1978-ban *EGY NÉGYKEZES REGÉNY TANULSÁGOS TÖRTÉNETE* címmel.¹

Az Örkény-szakirodalom szinte egyáltalán nem foglalkozik a regénnyel,² holott keletkezési körülményei, ironikus kultúrpolitikai utalásai és az alapjában véve valóban rosszra sikeredett szöveg utólagos „feljavítása” érdekessé teszik az irodalomtörténet számára. Az alapszöveg keletkezésének időpontja olyan átmeneti korszakra tehető, amely mind Örkény, mind Déry, sőt az összes magyar író számára a kultúrpolitika változását ígérte, talán először az 1948-as fordulat kísérő (ízlés)diktatúra bevezetése óta. Az MDP-hatalomátvételt követő néhány évben nagyjából kialakultak az irodalmi front irányvonalai. Az írók egy része szilenciumra kényszerült, jó példa erre az *Újhold* körének számos meghatározó tagja, akik közül sokan évekig, sőt évtizedekig nem jelentkezhetek új kötettel.³ (Hozzá kell tennünk, hogy nem minden újholdasra igaz a fenti állítás, hiszen például Devecseri Gábor, Somlyó György és több, az *Újhold* körébe tartozó szerző is hajlandó volt az együttműködésre a révaista hatalommal, nem beszélve Örkény Istvánról, aki bár nem tartozik szorosan az *Újhold* köréhez, mégis részt vett a folyóirat utolsó számainak szerkesztésében.) Örkény és Déry azonban kezdetben üdvözölték a Révai-féle kultúrpolitikát, így megbecsült írókként tartották őket számon a fordulat után is. Elhivatottságuk ellenére mindketten megütözköztek a hatalommal az 1952-es „íróperekben”: a korszak írói vitái általában a „társutas” szerzők ellen irányultak, így sort kerítettek Déryre és Örkényre is. A korszak legismertebb irodalmi ankétján elmarasztalják Déry *FELELET* című regényének második kötetét alapvetően elhibázott ideológiai felépítése miatt, és nagyjából ugyanebben az időben Örkény körül is heves vita alakul

ki egy a *Csillagban* megjelent novellája, a LILA TINTA kapcsán.⁴ Éles kritikák jelentek meg az *Irodalmi Újságban*; az októberi *Csillagban* pedig egy teljes rovatot töltöttek meg a novellát kritizáló írások. Az itt közölt „olvasói levelek” (amelyek, mint tudjuk, többnyire nem az olvasóktól származtak) elsősorban hibás ábrázolásmódja és az „erotikus elemek” túlburjánzása miatt marasztalták el a LILA TINTÁ-t.⁵ Ugyanebben a számban jelent meg Örkény önkritikája is, melyben elismeri, hogy novellája rossz, a legfőbb hibát az arányok eltévesztésével követte el: a novella szerkezete „meghamisítja életünk igazi arányait. *A Lila tintában a múlt elnyomja a jövőt*”.⁶

Örkény önkritikája után a szerkesztőség állásfoglalása olvasható: a szerkesztőségi levél azért is elmarasztalja Örkényt, amiért még önkritikájában sem képes világosan nyilatkozni a LILA TINTA „eszmei mondanivalójáról”. Ugyanakkor a szerkesztőség is önkritikát gyakorol, amiért engedték megjelenni Örkény novelláját, és nem írták vele át.⁷ Azonban az önkritikák sora sem vetett véget a botránynak: a novemberi számban Aczél Tamás, a *Csillag* akkori főszerkesztője sorra vette a magyar irodalom legfőbb problémáit. Többek között Déry FELELET-én és Örkény LILA TINTÁ-ján keresztül hívta fel a figyelmet a polgári irodalom veszélyeire, ezen kívül sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy épp a *Csillag* hasábjain kellett egy ilyen lázító novellának megjelennie.⁸ A FELELET második kötete kapcsán megrendezett vitán Révai József nemcsak Déry regényét, hanem a LILA TINTÁ-t is bírálta: „*Ez a novella rothadt és hazug. A tulajdonképpeni témája a pusztuló burzsoázia megsajnálása és megsajnáltatása. [...] Amit Örkény ábrázol, az – ha nem is nyíltan, de a dolog lényegét tekintve – semmi egyéb, mint prostitúció, sőt, több ennél, a prostitúció idealizálása, szentítése, hiszen a mérnök és a lány között semmiféle szerelem nincsen a szó igazi értelmében.*”⁹

A polémiák hatására lassú szemléletváltás indult meg mind Déry, mind Örkény művészetében. A HÁROM NAP AZ ARANYKAGYLÓBAN ennek a szemléletváltásnak egy korai megnyilvánulása, s mint olyan, magán viseli az ötvenes évek irodalmi vitáinak minden nyomát. Az 1953. nyári események, Nagy Imre hatalomra kerülése és a diktatúra lassú mérséklődése átalakították a hatalom elvárásait az irodalommal szemben. A művészet mind tematikáját, mind stílusát tekintve tágabb határokat kapott, és az agitprop művek mellett bizonyos korlátokon belül megfértek a satirikus, korábban üldözött alkotások is. Ennek a lassú és ideiglenes olvadásnak köszönhető, hogy a HÁROM NAP AZ ARANYKAGYLÓBAN egyáltalán írói ötletként felmerült a szerzőkben, hisz a Rákosi-hatalom idején a hasonló ironikus művek a cenzúra áldozataivá váltak volna, szerzőiket pedig valószínűleg meghurcolták, de legalábbis önkritikára kényszerítették volna. A szövegben olyan korábbi események, irodalmi alkotások, magatartásformák és személyek válnak gúnyos megjegyzések céltáblájává, melyek korábban (és később, még a forradalom utáni megtorlásokat követő konszolidáció éveiben is) megengedhetetlenek lettek volna, tehát kijelenthetjük, hogy a primer szöveg jóformán nem is keletkezhetett volna máskor, mint 1954-ben.

A HÁROM NAP AZ ARANYKAGYLÓBAN alapvetően stílusparódiának tekinthető, még ha a szerzők saját bevallása szerint is gyengén sikerült stílusparódiának: nem egy esetben önironikus utalásokra, korábban keletkezett saját művek kifigurázására akadhatunk a NÉGYKEZES REGÉNY olvasásakor. Ilyen, valószínűleg direkt utalás a vonatút leírása, amelyhez hasonló már szerepelt egy másik, szintén befejezetlenül maradt Örkény-regényben, A BÓNIS CSALÁD-ban,¹⁰ továbbá az utolsó fejezetben feltűnő párttitkár figurája is, akinek színre léptetése a fent említett irodalmi vitákra adott ironikus reflexióként értelmezhető.

Az első, Az ELŐZMÉNYEK című fejezet máris felidézi a két író és a Rákosi-korszak kultúrpolitikájának ekkor már nem felhőtlen viszonyát. Már a legelső mondat beszédes: „Két évvel az előbbeni elhatározás előtt [ti. a vidám regény írásának elhatározása], 1952 júliusában, amikor még eszünkbe sem jutott kettesben regényt írni, az irodalmi viták és szekatúrák elől megszöktünk, és elutaztunk Szigligetre.”¹¹ A vitákon és szekatúrákon nyilvánvalóan a korabeli „írópereket” kell értenünk, melyek középpontjában főleg Déry állt, de „másodrendű vádlokként” Örkény neve is fölmerült.

A következő oldalon konkrétan megjelenik a „Felelet-vita” kifejezés, Örkény ironikus hangvételben emlékszik vissza a két évtizeddel korábbi polémiára: „Ó, azok az ötvenes évek! Akkor volt dicső dolog írónak lenni! Hogy csak a magunk példáját említem: Déry egyik kitalált regényhősének kitalált jellemzését egy országot vezető államférfiú elemezte, föltárta hibáit a nemzet színe előtt; ugyanő egy novellám Bébi nevű szereplőjének csípőringását túlon túl bujának ítélte. Beszéde könyv alakban is megjelent, és szerte az országban szemináriumok százain vitatták meg, szüksége van-e Bébinek ilyen telt keblekre s ilyen feszes fenékre, továbbá, hogy Köpe Bálint miért nem hamarabb találkozott a munkásmozgalommal.”¹²

Azonban 1954-ben – noha a HÁROM NAP AZ ARANYKAGYLÓBAN valóban satirikus írás – Örkény még nem határolódott el a szocialista realista irodalomtól, ezt bizonyítják a Csillagban és az Irodalmi Újságban megjelenő novellái, publicisztikái. Ennek ismeretében kissé álságosnak tűnnek 1978-as visszaemlékezései, meglehetősen fölényes önábrázolása: már a regény első oldalain szabadgondolkodó, a fennálló hatalommal szembe helyezkedő írónak mutatja be magát és Déryt. „Ebben a légkörben súlyos aggályokat kellett két ilyen rossz hírű író társulása. Megoszlott a közvélemény. A dogmatikus érzületűek attól tartottak, hogy vidám regényünk alapján rendíti majd meg a szocialista társadalmat, a revizionisták viszont azt remélték, hogy könyvünk hatására megjavul a parizer minősége, fölszökik a bányák széntermelése, megduplázódik a tehének tejhozama.”¹³ A „rossz hírű író” meghatározás nem minden alap nélküli, azonban nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy az 1952-es vita után sem Örkény, sem Déry nem szenvedett el komolyabb retorziókat, s ha „ellenzékbe” kerültek is, az legfeljebb 1953 nyaráig, Nagy Imre hatalomra jutásáig tartott. Ennek ellenére igaz, hogy 1952-es nyilvános megaláztatásuk után más szemmel tekintettek rájuk, mint korábban, de a NÉGYKEZES REGÉNY-ben hangoztatott kvázi ellenzékiségük is túlzó, hisz a mű írásakor épp az általuk támogatott reformkommunista vezetőség irányította az országot.

Az ELŐZMÉNYEK című fejezet legbeszédesebb mozzanata egy ugyancsak ismert név fölmerülése: Lukács György. Örkény 1978-as visszaemlékezéséből kiderül, hogy vidám regényük megírásához az ideális körülményeket Lukács biztosította, amikor „följárlotta minden kényelemmel ellátott Balaton-parti nyaralóját”. Az ötvenes évek elején Lukács szintén meghurcolt, nem kívánatos személynek számított a felsőbb körökben, az 1949–51-es Lukács-vita után egy időre száműzték a kultúráirányításból. A Lukács-vita, mint az első kultúrpolitikai polémia, nagyban befolyásolta az utána következő évek irodalmi közbeszédét. Rainer M. János Az ÍRÓ HELYE című kötete is nagy jelentőséget tulajdonít a Lukács György körül kialakult nézeteltérésnek: „A Lukács-vita fontosságát az adja meg, hogy – az első lévén – kialakította, tisztázta az 1956-ig tartó korszak egyik sajátos jelenségének, az irodalmi vitának nyelvvezetét, fórumait, kijelölte az ún. »irodalmi front« szervezeti és szűkebb értelemben vett ideológiai kereteit.”¹⁴

Bár az MDP hatalomátvétele már 1948-ban megtörtént, a szellemi élet átalakítása némi késéssel indult meg. Ennek az átalakításnak Lukács György az egyik legfőbb zászlóvivője volt egészen addig, amíg egy évvel később maga is áldozatul nem esett

a kultúrpolitika balra tolódásának: a kultúráirányítás elmarasztalta Lukácsot téves nézetei miatt. Az egyik „vádpon” szerint Lukács konzerválta a nagyrealizmust, azaz túlbecsülte a realista irodalom nyugati nagyjait.¹⁵ A másik „vádpon” Lukács egy másik írására, a József Attila költészetéről szóló PÁRTKÖLTÉSZET-re vonatkozóan exponálódott: ebben az előadásában Lukács úgy fogalmazott, hogy „*a pártköltő sohasem vezér vagy sorkatona, hanem mindig partizán*”,¹⁶ vagyis nem irányítható felsőbb hatalom által, hanem magától, mintegy belső indíttatásra kell pártos műveit megalkotnia. A Lukács-vita mozgatója valójában nem irodalomelméleti ellentét, hanem egy tisztán hatalmi-politikai harc következménye. A vita után Lukács félreállt, a kulturális élet irányítását ezzel teljes egészében Révai József köre tartotta kézben.

A Lukács-vita több szempontból is az ötvenes évek egyik legmeghatározóbb irodalmi eseményének számít: egyrészt „*kialakította az irodalmi élet mint politikai jelenség strukturáját és kereteit*”,¹⁷ másrészt ekkor fektették le a szocialista realista irodalom alapjait, ekkorra datálható a pártos művészet kereteinek meghatározása. Örkény és Déry NÉGYKEZES REGÉNY-e az ekkor meghatározott irodalmi eszménykép paródiáját igyekszik lefesteni.¹⁸

2

A NÉGYKEZES REGÉNY-ben elkülönülnek egymástól a Déry és Örkény által közösen írt részek és a csak Örkény tollából származó későbbi narratív fejezetek. Mivel nem homogén szövegről van szó, fontos külön kezelni az 1954-es regényconkot és a jegyzetekkel ellátott, kibővített „Örkény-kisregényt”, az 1978-as EGY NÉGYKEZES REGÉNY TANULSÁGOS TÖRTÉNETÉ-t. Igaz, hogy a valódi négykezes regénykezdemény az Örkény által kiadott változat gerincét képezi, mégis különböző regiszterekben szólal meg a kétféle szöveg, hisz a végső változat megszületéséig huszonnégy év telt el.

Felmerül a kérdés, hogy ezek a regiszterek valóban ilyen egyszerűen elkülöníthetők-e egymástól. A regényben sehol nem találunk hivatalos forrásmegjelölést, vagyis az egyes közbevetések jóformán bármikor keletkezhetnek, a szerző(k) pedig nem ad(nak) megbízható támpontot a szöveg részeinek keletkezési körülményeiről.

Érdekes ellentmondásra találhatunk a regény első fejezetében: eszerint a mű hősei 1954 nyarán indulnak nyaralásukra, nem pedig 1952-ben, ahogy azt Örkény a bevezetőben leszögezte.¹⁹ Lehet, hogy nyomtatási hibáról, esetleg írói-szerkesztői tévedésről van szó? Örkény elmondása szerint valóban két közös nyaralásuk volt Déryvel, az egyik 1952-ben, a másik 1954-ben. A HÁROM NAP... viszont egyértelműen az előbbiről kellene, hogy szóljon, hisz a későbbi, 1954-es nyaraláson írták meg a történet meglévő fejezeteit. Ehhez képest a két nyaralás furcsa összefonódását tapasztalhatjuk a regény olvastán: 1952 nyarán még nem robbant ki sem a FELELET-, sem a LILA TINTA-vita, mégis ezekre utal a két író pesszimiztikus jellemábrázolása (l. később). Az 1952-es nyaralás emlékét látszólag megváltoztatják a később tapasztaltak, s az 1952 után elszünetelt sérelmek rávetülnek az eredetileg szép emlékekre.

A fenti ellentmondást a Déry-levelezés tanúsága oldja fel: ezek alapján világosan látszik, hogy Örkény és Déry valójában csak 1954-ben nyaraltak közösen, először Szigligeten, majd onnan utaztak át Ábrahámhegyre. Augusztus 31. és szeptember 10. között az Aranykagyló völgyében időztek, majd szeptember 11-én a Lukács-villába áttelepedve folytatták közös regényük írását.²⁰ 1952-es közös nyaralásról tehát szó sincs, az írópáros poétikai megfontolásból dátumozta át a történetet két évvel ko-

rábbra: ezzel a megoldással igyekeztek életközelibb képet festeni a Rákosi-rendszerről, nem mellékesen pedig magukat is piederasztálra emelték volna, hisz ez a kis csúsztatás azt sugallná, hogy a szerzők nemhogy 1954-ben, de már 1952-ben is feleselni mertek a fennálló hatalommal. A két év távlatából azonban megfeleltek arról az apróságról, hogy az általuk meghatározott időpontban az oly sokat emlegetett irodalmi polémiák még meg sem kezdődtek.

A mű filológiai feltárását a HÁROM NAP AZ ARANYKAGYLÓBAN, valamint a NÉGYKEZES REGÉNY eredeti kéziratának vizsgálata tette lehetővé. A Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában, Gyurkó László hagyatékában megtalálható a HÁROM NAP AZ ARANYKAGYLÓBAN Ábrahámhegyen legépel szövege. Valószínűsíthető, hogy ez az eredeti kézirat, mivel a szöveget már-már az olvashatatlanságig bonyolítják a szerzők tintás javításai. A legtöbb helyen Déry javított bele a szövegbe, a tintás javítások nagy részénél az ő kézírása ismerhető fel. Ez könnyen elképzelhető, hisz a regényben közölt visszaemlékezések szerint a gépelést Örkény végezte, a legépel oldalak ezután Déry kezébe kerültek, majd közösen vitatták meg a problémás részeket.

Az eredeti kézirat mellett a Gyurkó-hagyatékból került elő az Örkény által kibővített kisregény, a NÉGYKEZES REGÉNY 1978-as kézirata is. Örkény azt állítja a mű bevezetőjében, hogy az eredeti kéziraton nem változtatott egy szót sem, s ez többé-kevésbé igaz is: néhány részlettől eltekintve valóban az ábrahámhegyi kézirat letisztázott változatát teszi közzé. Csakugyan szigorúan ragaszkodott a filológiai pontossághoz: minden esetben figyelembe vette a tintás javításokat, s ezeket tekintette véglegesnek. Ha a kézzel írott javítást nem tudta elolvasni, kipontozta a helyét a végleges változatban is.²¹

Szembetűnő azonban, hogy az 1978-as kézirat szövege mégsem egyezik meg a kötetekben, illetve a *Kortársban* közölt szöveggel. Az eltérések elsősorban Örkény közbevetéseinél keresendők: a PIM-ben talált kézirat nagyjából a regény közepéig nem tartalmazza azokat az Örkény-visszaemlékezéseket, melyek a kiadott változatban benne vannak. A kiadott kisregény összesen tizenkét ilyen közbevetést foglal magában (a bevezetést és a befejezést nem számítva), Örkény kéziratában azonban csak négy található ezek közül, ráadásul szövegszerűen ezek is eltérnek a kiadott változat vonatkozó részeitől. Érdekes módon éppen azok a töredékek nincsenek még benne a kéziratban, melyek a kultúrpolitikával szembeni élcélődésként tarthatók számon: a végül megjelent kisregény sokkal ironikusabb hangvételű ezeknek a kis megszakításoknak köszönhetően. (Például: „Úgy véled, hogy ezzel eleget tettünk a forradalmi romantika követelményeinek? – Eleget tettünk. – Lehet – bólintott Déry. – De talán nem ártana, ha egy füst alatt egy kis önkritikát is gyakorolnánk.”)²²

Örkény kézirata és a végső változat tehát jó néhány ponton eltér egymástól, így fölmerül a kérdés, hogy mikor és minek vagy kinek a hatására eszközölt ennyi változtatást a szövegben. A kéziratok mellett talált levelek arról tanúskodnak, hogy Örkény 1978 első napjaiban fejezte be a NÉGYKEZES REGÉNY „első változatát”. Az első levél 1978. január 2-i keltezésű, címzettje Aczél György:

Kedves Gyuri!

Mellékelem, amit Tiborral írott közös regényünk romjaiból összeeskábáltam. Az ő elvesztését máig sem hevertem ki, de legalább megpróbáltam egy kicsit kiüríteni magamból. Nem tudom, mint írás mennyit ér – én most egy kicsit könnyebben lélegzem tőle.

Szeretném a Kortársnak benyújtani. Ha elolvastad, és nincs ez ellen kifogásod, akkor kérek, juttasd vissza hozzám a kéziratot.

Zsuzsa kezét csókolja, téged a régi barátsággal ölel

Örkény István

Örkény tehát maga sincs meggyőződve kéziratának minőségéről, állítása szerint kvázi terápiás céllal vette elő és dolgozta át „közös regényük romjait”. Aczél valószínűleg nem olvasta el azonnal Örkény szövegét, hanem eljuttatta Kardos Györgyhöz, a Magvető Kiadó igazgatójához. Ahogy azt a másik, a kézirat mellett talált levél bizonyítja, Kardos többé-kevésbé meg volt elégedve a kisregény színvonalával. A levél 1978. február 6-án kelt:

Tisztelt Aczél Elvtárs!

Elovvastam Örkény István kéziratát – helyenként még szórakoztatott is – nyugodt lelkiismerettel állíthatom, egyetlen mondat vagy gondolat nincs benne, mely publikálhatóságát kérdőjelezhetné.

Más kérdés, hogy nem fogjuk Örkény jelentős művei között számon tartani, de meggyőződésem szerint ilyen kaliberű író melléktermékeit is ki kell adni.

Örkény a Kortársnak akarja küldeni a kéziratot, ez rendben is van. Esetleg megemlíthetné neki, hogy új sorozatunkban – a most induló Rakéta Regénytárban – szívesen kiadnánk könyv formájában is. Ez a sorozat ilyen kis terjedelmű művekre specializálódik (Pl. Lengyel József posztumusz műve, Gyurkó László Halálkanyar c. írása).

Elvtársi üdvözléssel

Kardos György

Az utóbbi levél több szempontból is tanulságos: egyrészt érdekes adalék a hetvenes évek kultúrpolitikai viszonyainak megismeréséhez (Örkény baráti kapcsolata Aczél Györggyel; az írói „kalibert” a szöveg minősége fölé helyező kiadáspolitika stb.), számunkra azonban fontosabb a levél ama tanulsága, miszerint bár 1978 februárjában már kiadásra javasolták a szöveget, az 1978. májusi megjelenésig mégis számos változtatást hajtottak végre rajta. Egyszerűbb dolgunk lenne, ha az eltérések mindössze a fogalmazásmódban volnának tetten érhetőek, hisz ebben az esetben a szerkesztő számlájára írhatnánk a szövegváltozatok közötti különbségeket. A kiadott változat azonban struktúráját tekintve is különbözik Örkény eredeti elképzelésétől: Örkény valóban a HÁROM NAP AZ ARANYKAGYLÓBAN-t szerette volna közölni, Déryvel együtt írt szövegüket pedig csak a legszükségesebb helyeken szakította meg egy-egy visszaemlékezéssel, jegyzettel. A végső verzió azonban nem ennyire könyörületes a közös regénykezdeménnyel. A gyakori közbeszólások töredezetté teszik a HÁROM NAP... szövegét, ezzel lehetőséget teremtve az alapszöveg önironikus szemlélésére és a kultúrpolitikát kritizáló részletek erőteljesebb hangsúlyozására.

3

Az olvasó dezorientációja a regény alapvető szervezőelve, a leginkább elbizonytalanító tényező a narrátor hitelességének kérdése. Az eredeti kézirat(ka)t nem ismerő olvasó nem tudhatja, hogy az egyes fejezetek mikor, hol és ki(k)nek a jóvoltából keletkeztek. Ehhez a bizonytalansághoz nagyban hozzájárul a bevezetőben elmondott kis történet,

amely a regény kalandos útját ismerteti: „*Társszerzőségünk bűnjelei, a piszkozat meg a három legépelt példány – mintha ők is szégyellnék létezésüket – nyomtalanul eltűntek. Az egyikre csak most talált rá, férje hagyatékában, egy gardrób szekrény alján Déry Tiborné.*”²³ A kézirat hosszú ideig tartó lappangásának, majd hirtelen megkerülésének történetében önkéntelenül a megtalált kézirat több ezer éves toposzára ismerhetünk, ami az ókori görögöktől kezdve a teljes európai irodalom történetén végighúzódik. A NÉGYKEZES REGÉNY keletkezésének kalandos története tehát azonnal felébreszti a gyanút az olvasóban: valóban így történt mindez, vagy pedig írói fogással állunk szemben? A megtalált kézirat anekdotája mindenképpen gyanús, de tulajdonképpen igaz is lehet; az olvasónak nem marad választása, elbizonytalanodva lapoz tovább a következő fejezetre.

A következő fejezet, a fentebb már említett AZ ELŐZMÉNYEK azonban ahelyett, hogy a történet elbeszélésebe fogna, mintegy újabb bevezetőként szolgál. A szerző anekdotikus keretek között ugyan, de újra ugyanazt mondja el, amit az előző fejezetben már sokkal tömörebben összefoglalt, vagyis újra a regény keletkezési körülményeiről számol be. Ismét feleleveníti a regény megírását kiváltó okokat, ezúttal humoros párbeszéd formájában. Szembetűnő tehát, hogy maga a regény, a HÁROM NAP AZ ARANYKAGYLÓBAN közlése egyszerűen *nem akar elkezdődni*. Örkeny humoros, anekdotikus történetek sorjázásával egyre csak halogatja a valódi történet indítását, úgy is tűnhet, mintha magyarázkodna rosszul sikerült szövegük félbehagyása miatt.

A két fejezeten át tartó bevezetés után végre valóban elkezdődik a regény: nagybetűvel szedve olvashatjuk a címet (HÁROM NAP AZ ARANYKAGYLÓBAN – VIDÁM REGÉNY) és a szerzők nevét (N. N. és X. Y.), ezek után pedig egy újabb előszóba ütközünk, melyben bemutatkoznak a regény elbeszélői.

A szerzők bemutatkozása újabb ironikus elbizonytalanító mozzanat: álnevek mögé bújnak, vagyis hangsúlyozzák, hogy a történet elbeszélői *nem* Örkeny István és Déry Tibor, hanem két, az irodalomban járatlan, „amatőr” író, N. N. és X. Y. Az elbeszélők már az első sorokban exkuzálják magukat: „*Amidőn elkezdjük e történetet, előljáróban bocsánatot kérünk az írás nemes művészetében való járatlanságunkért. Ugyanezért neveinket el is hallgattuk, egyébként is azok oly ismeretlenek a mélyen tisztelt olvasó előtt, hogy a kiadó biztatása ellenére is resteltük kiírni őket, tetejében pedig olyan csúnya hangzású mind a kettő, hogy semmi örömet nem szerzett volna a mélyen tisztelt olvasónak.*”²⁴

Örkeny és Déry tehát elhatárolják magukat a HÁROM NAP... narrátoraitól, ezzel mintegy objektív narrátori szempontot vezetve be a szövegbe. Mivel azonban a regény főhősei saját maguk, az objektív nézőpont szándékosan megkérdőjeleződik: „*Hőseink két, ország-szerte ismert magyar író, mestereink és mintaképeink, akiket az egész élő honi irodalom tisztelete és szeretete vesz körül. Mi magunk is a Műzsák e halhatatlan kegyeltjeinek járó alázattal véghezvük munkánkat, és reméljük, hogy az olvasó szintén kivészi részét ebből az érzelemből.*”²⁵ Mivel a szerzők célja szerint az olvasó tudatában van annak, hogy N. N. és X. Y. valójában megegyezik Déryvel és Örkenyvel, az olvasó még inkább bizalmát veszti a szöveggel kapcsolatban, hisz a valós szerzők és a fiktív szerzők összefonódnak egymással, a befogadónak mégis végig fenn kéne tartania magában a distinkció látszatát. Ez a kétértelműség adja a regény alapvetően humoros, ironikus hangvételét, hisz mindvégig tudatában vagyunk annak, hogy a regény szerzői Örkeny István és Déry Tibor, mégis magunkra kellene erőltetnünk annak látszatát, hogy Örkenyék nem a mű szerzői, hanem a főhősei.

A HÁROM NAP AZ ARANYKAGYLÓBAN szövege önmagában is igencsak heterogén, Örkeny közbevetései és a különböző vendégszövegek beillesztése nélkül is elmondható róla,

hogy több műfaj paródiáját kapcsolja össze, görbe tükröt állítva ezzel a korszak majd minden irodalmi sablonja elé. Az első fejezet száraz, szaggatott tájleírással indít, melyben az Aranykagyló völgyéről tudhatunk meg néhány információt. A tájleírás azonban egy bekezdés után hirtelen megszakad, és az elbeszélés a magyar közállapotok ironikus ábrázolására tér át. Megjelennek a regény főszereplői, Örkény és Déry, s egy-egy rövid anekdota említésével máris a kultúrpolitika „szögletességén” ironizálnak: *„Örkény István író egy alkalommal fölvette a telefonkagylót, és egy negyedóráig hiába várt a közismert búgó hangra. Ugyanaznap Déry Tibor író egy piros zománcos lábasához fedőt keresett, s csak egy zöld színtűt bírt szerezni, noha egész Budát bejárta. A kiadó erről írt regényeiket azzal adta vissza, hogy tudomása szerint ilyesmi az országban nem fordulhat elő, s ha mégis előfordul, nem jellemző közállapotainkra.”*²⁶

Bár Örkény és Déry 1954-ben nem voltak ellenzéki írók, itt mégis a kritikus, rendszerellenes értelmiségi szerepét játsszák egy groteszk, ellentmondásokkal szándékosan tűzdelt jellemábrázolás keretei között. Önmaguk bemutatásával a magyar közállapotokról festenek képet, egyúttal a szocialista realista próza sablonosságából is gúnyt űznek a túlon túl részletes, önellentmondásoktól terhes személyleírásokkal: *„Illő is, hogy megfessük arcképiüket, mivel hosszabb időt fogunk velük tölteni, így érthetjük majd meg, e történeten, mint nagyítóüvegen át nézve, az emberi lélek némely rejtelmét és hazánk közállapotait.”*²⁷ Először Déry pontos jellemábrázolása olvasható, s ahogy az *„a nagykönyvben meg van írva”*, a leírás a külső jegyek bemutatásától halad a belső értékek felsorolásáig. Ezek alapján Déry *„nagyon szép férfi, arca megfelelő világításban, a lelkesedés drága perceiben, ha haját a kellő módon borzolta össze a szél, negyedprofilból egy kissé hasonlít a hajlott korú Goethe arcképéhez, jellemének legsajátosabb vonásai az állhatatosság, a pontosság, a gondosság, a kötelességtudás és az emberszeretet”*.²⁸ Déry bemutatása első pillantásra is ellentétben áll az eddig elhangzottakkal, hisz egy bekezdéssel feljebb épp hanyagságának köszönhetően váratta meg Örkényt, s pontatlansága miatt majdnem lekésték a badacsonyi vonatot. Örkény jellemzése is hasonló: *„Kéjsóvár, bár házias, csapongó, de hű, őszinteségre éppoly hajlamos, mint udvariasságra, mégis ritkán téveszti el a helyes menetirányt ellentmondásainak útvesztőjében.”*²⁹ Itt már nem is tagadják, sőt hangsúlyozzák következtelenségüket: jellemzésparódiáik alátámasztani igyekeznek azt a tanulságot, miszerint nem lehetséges az objektív személyleírás: az emberek ilyenek is, meg olyanok is, nem lehet határozott panelek szerint bemutatni lelkialkatukat.

A második fejezetben a főhősök vonatra szállnak, és elindulnak Badacsony felé. A vonatkocsiban beszélgetésbe elegyednek a többi utassal, a társalgás kaotikus vitába torkollik, ami végül befejezetlen marad. Ez a jelenet egyértelműen visszautal Örkény A BÓNIS CSALÁD című, 1953–54 körül írt regénytöredékére: A BÓNIS CSALÁD egy részlete, mely a Csillagban is megjelent, szintén egy vitáktól hangos vonatút bemutatása.³⁰ Bónis Antal, a főszereplő Sztálinváros felé igyekszik, s a vonat is ismeretséget köt több helyi dolgozóval. Bónis az utazás elején ég a tettvágytól, azonban szembesülnie kell a sztálinvárosi élet ellentmondásosságával: többen panaszkodnak a helyi viszonyokra, keveslik a fizetést, alacsonynak tartják az életszínvonalat. Természetesen jelen vannak az „ellenkező párt” képviselői is, akik Kánaánként beszélnek Dunapenteléről, Bónis mégis elbizonytalanodva lép ki az állomásra az utazás végén.

Lényegében ez történik a NÉGYKEZES REGÉNY főhőseivel is: Örkény és Déry megismerkednek a kocsis utasaival, s bekapcsolódnak a beszélgetésbe. Mintha az elbeszélő magára hagyta volna regénye alakjait, az utasok beszélgetése önkéntelenül is kellemetlen irányba fordul: a hétköznapi induló beszélgetés pár perc leforgása alatt panaszára-

datba torkollik. A szereplők felemlegetik a magas árakat, az állami vállalatok rossz működését, egy hosszabb, nem is különösebben humoros anekdota pedig egy betörés eseményeiről emlékezik meg. Azonnal meg is szakad a szöveg közlése, és egy rövid közbevetésben Déry és Örkény 1954-es párbeszéde olvasható. „*Gondold csak végig. Itt nem is árvíz van, hanem panaszáradat. Nagy a drágaság. A rézgálic 1%-os oldata hatástalan. A székesfehérvári pályaudvar csúnya, az Utasellátó nem tudja ellátni az utasokat, az üdítő italok büdösek, az árvízújtotta családokhoz nem mentőosztagok járnak, hanem betörők. Nem sok ez a jóból?*”³¹ Az eszmecsere végén arra a megállapodásra jutnak, hogy megpróbálják pozitív hőssé formálni a betörőt, és két különböző változatban is bemutatják pálfordulását. Jellemző a NÉGYKEZES REGÉNY-re, hogy ha aggály merül fel a szerzőkben a szöveggel kapcsolatban, soha nem változtatják meg a már megírt sorokat. Ahelyett, hogy átírnák a második fejezet problematikus szakaszait, egy hozzákapcsolt fejezetben próbálják előnyükre fordítani a korábban megírtakat. Ha Örkény közbevetései nem magyaráznák meg ezeknek a „módosító” részeknek a jelenlétét, írói hibának, rossz és fölösleges részeknek tekintenénk őket, hisz sem tartalmilag, sem pragmatikailag nem kapcsolódnak a HÁROM NAP... szövegébe. A nem túl meggyőző „helyesbítő” rész után folytatódik a beszélgetés az utasok között, azonban mintha ismét kikerültek volna a szerzők kontrollja alól, még kínosabb témát kezdenek feszegetni: valaki megemlíti, hogy az országban túl sok a börtön. Egy újabb intermezzo után Örkényék ezt is próbálják kimagyarázni, nem sok sikerrel. A beszélgetés félbeszakad, az utasok elhagyják a vonatot.

Az öncenzúra a kor írói számára alapvető követelmény, erről Örkény egy évvel korábbi, ÍRÁS KÖZBEN című cikke alapján győződhetünk meg. Ebben az írásában Örkény bűnbánóan számol be az általa (és sokan mások által) bevett írói gyakorlatról: „*az írói rostálás munkájába is belevittem a cenzor kezét, egész odáig, hogy emlékeimet, élményeimet, egész írói tartalomomat megrostáltattam és megtizedeltem vele. Humorom elpártolt tőlem, savanyodni kezdtem, mint a káposzta. [...] Talán, ha valami meg nem zavarja fejlődésemet, hamarosan sikerült volna oly szabatosossá és unalmassá válnom, mint a távbeszélő előfizetőinek névsora*”.³² Az itt elemzett öncenzúra felfüggesztése, rövid ideig tartó kihagyása vezet oda a HÁROM NAP...-ban, hogy a szereplők nyíltan hangot mernek adni problémáiknak. A szerzők ezzel érzékeltetik, hogy ha csak egy pillanatra is, megfélemlenek az öncenzúráról, elbeszélésük azonnal elkanyarodik a hivatalos, elfogadott sematikus iránytól. A második fejezet egyik kimondatlan tanulsága, hogy az ötvenes évek optimizmusa látszat csupán. A hallgatás és a gondok elkendőzése ugyanúgy hazugság, mint a rendszer dicsérete, így a HÁROM NAP... szereplőiből előtörő panaszok az őszinteség kvázi önkéntelen megnyilvánulásai.

A NÉGYKEZES REGÉNY heterogenitása a harmadik fejezetben csúcsosodik ki, ahol a HÁROM NAP... szövege két oldal után megszakad. A szerzők egy mondat kellős közepén jutnak el újabb írói krízisükhöz: „*A gőzös már a Badacsony oldalába került, feltűnt a szigligeti félsziget s annak csúcsán a Királynő Szoknyája nevű apró tűzhányó. Déry Tibor megbökte Örkényt, és...*”³³

A félbehagyott mondatot a KÖZJÁTÉK című Örkény-visszaemlékezés követi, ahol meg tudhatjuk, mi okozta az írás felfüggesztését. Ez a szakasz azért is kiemelten fontos, mert Déryről szóló nekrológiaként is olvasható. Örkény a regény félresikerültségét a közte és Déry között lévő különbségekkel magyarázza: abban látja kudarcuk okát, hogy írói érényeket nem tudták összehangolni közös művükben. Az önironikus, gúnyos hangvételt a visszatekintés, a végső és kissé melankolikus számvetés hangulata váltja fel: „*»Az írás: magatartás« – írta volt egyszer Márai Sándor. Más szóval: egyenes gerinc. De ahhoz, hogy ge-*

*rincünk be ne roppanjon, hátunk meg ne hajoljon, az kell, hogy a másik ne csak más legyen, hanem több. Hogy ő mit kapott tőlem, arról sejtelmem sincs. Én tőle: ezt a többletet. Nemcsak barátságot, hanem baráti (tehát ingalmatlan) bírálatot is. Képtelenség fölnézni, mennyit tanultam tőle, mert amit tanulunk, fölszívódik bennünk, oszthatatlan részévé lesz szervezetiünknek. Ami bennem Déry, szétfolyt a sejt plazmámban; neki köszönhetem, de az enyém.”*³⁴ Azonban ez az 1978-as Déry-hommage sem nevezhető minden tekintetben feddhetetlennek: a kortársak emlékei szerint Déry és Örkény viszonya Déry bebörtönzése után egy időre megromlott, s Déry haláláig sem jött teljesen rendbe. A NÉGYKEZES REGÉNY kiadása így akár a megromlott barátság posztumusz helyreállításának gesztusaként is értelmezhető.

A harmadik fejezetet nem ismerjük teljes terjedelmében, mert a történet itt kétféle ágazott: a cselekményt Örkény írta tovább, Dérynek viszont kedve támadt egy platonikus párbeszéd beiktatására. A két változat közül csak az utóbbi maradt fenn, ez egy későbbi Déry-kötetben meg is jelent.³⁵ Az 1954-es kéziratot vizsgálva azonban fény derül egy újabb apró csúsztatásra.

Örkény azt állítja a regényben, hogy a kézirat a 21. oldalon megszakad, és csak a 27.-en folytatódik tovább. Az 1954-es kéziratból valóban hiányzik öt oldal, de ahelyett, hogy ott folytatná a kézirat közlését, ahol megszakadt, Örkény további két oldalt kihagy: a platonikus párbeszéd után következő szakasz valójában a kézirat 29. oldalán kezdődik, tehát a kézirat 27. és 28. oldalának szövege szándékosan elsikkadt a végső változatban. Ezen a bizonyos két oldalon egy újabb anekdotikus betét olvasható, melyben a hajón utazó Déry és Örkény beszélget egy idős úrral. Ez a szövegrész már az 1978-as kéziratban sem található meg, nem véletlenül: az írók és az öregúr társalgása rendkívül vontatott és nem is igazán szellemes, nem csoda hát, hogy Örkény a létezését is el akarta titkolni az utókor elől.

A negyedik és ötödik fejezet az eddigieknél is kaotikusabb: egyre több stílusréteg keveredik, a történetről pedig végképp kiderül, hogy valójában nem tart sehova. Egyre gyakrabban ütközünk Örkény jegyzeteibe, melyek az írók fokozatosan szaporodó kétegyeinek adnak hangot. Az olvasóban érik a felismerés, miszerint egy rossz regényt tart a kezében. Örkény és Déry szemlátomást motivációjukat veszítették közös művükkel kapcsolatban, így az eleinte gondosan megkonstruált regényszerkezet az utolsó fejezetre menthetetlenül összeomlik.

A negyedik fejezet ismét unalmas anekdotázással indul: Déry unokaöccse, Német Ferenc, vagyis az Óriás Csecsemő³⁶ gyerekes és nem is különösebben humoros viccelődésével telnek a fejezet első oldalai. Az 1954-es kéziratban az Óriás Csecsemő még nem a meglehetősen semmitmondó Német Ferenc, hanem a kissé mesterkéltnak tűnő Szerelemfi Ágost (ál)néven jelenik meg (a név talán utalhat Déry jó barátja, Makk Károly ugyanebben az időben Szigligeten forgatott filmjére, a LILJOMFI-ra.), Déry azonban már a legépelést követően tintával átjavítja a szereplő nevét, a későbbi, 1978-as változatban már csak a Német Ferenc név olvasható.

Egyre több az elvarratlan szál a történet előrehaladtával: az Óriás Csecsemő a két író teljes titoktartását kéri egy bizonyos ügyben, ez az ügy azonban később már nem fog előkerülni, Déry unokaöccse sem bukkan fel többé. A főszereplők beköltöznek bérelt szobájukba, ahol megismerkednek Rozi nénivel, akinek jelleme a korábban is alkalmazott elvek szerint egy kicsit ilyen, egy kicsit olyan: egyszerre melankolikus és indokolatlanul életvidám. Az öregasszony az átlagember megtstesítője, aki a rossz életkörülmények és egyéni tragédiák ellenére sem veszíti el az életkedvét; ugyanakkor nem látja

tisztán saját helyzetét, fogalma sincs az őt körülvevő világ, a szocialista rendszer működéséről.

A negyedik fejezetben mellesleg olvasható egy hosszabb szakasz a Balaton keletkezéséről, ennek a résznek szemlátomást semmi keresnivalója a szövegben: Örkény és Déry minden átmenet nélkül, hirtelen kezdenek bele Szigliget és környéke természetrajzi leírásába:

„Déry leült a pamlagra. és pipára gyújtott.

– Sajnos, semmit nem tudok Szigligetről. Te mit tudsz?

– Semmit – mondta Örkény, majd így folytatta: – Már évmilliókkal ezelőtt, a miocén korszakban is hatalmas víztükrök csillogott a mai Balaton helyén. Ebben az időben hazánk egész területét még tenger borította. E töméntelen nagy víz újabb évmilliók alatt elvesztette összefüggését az óceánnal, fokozatosan beltengerré alakult.”³⁷

A hirtelen regiszterváltás megmosolyogtatja az olvasót, hisz meglehetősen abszurdnak tűnik a szituáció, amint két jeles írónk pipázgatás közben a földtörténeti korszakok megmaradt nyomairól társalog. A Balaton keletkezéséről, földrajzi adottságairól szóló szakaszok valószínűleg Lipták Gábor akkor még kiadatlan útikönyve alapján íródtak.³⁸ Lipták művét az 1954-es kézirat elején említik a szerzők, ez a hivatkozás azonban nem jelent meg a végső változatban. Bár konkrét átvétel nem található a NÉGYKEZES REGÉNY-ben, az itt felsorolt adatok és elrendezésük sorrendje arról tanúskodik, hogy Örkényék Lipták könyvéből „meríthettek ihletet” az unalmas szakszöveget imitáló részek megírásához.

Érdemes megemlíteni az ötödik fejezetet, s talán az egész regény leghumorosabb jelenetét, ami eredetileg egy újabb zsáner, az ismeretterjesztő pártelőadás stílusát illeszteni a regénybe. Főszereplőinket felkérlik egy előadás megtartására, ahol a Balatonról szóló legszebb verseket kell elszavalniuk. A költemények valóban el is hangzanak, az eset érdekessége viszont nem magában az előadásban, hanem annak lejegyzésében rejlik. Örkény így emlékszik vissza egy rövid lábjegyzetben: „Regényünk folytatásában jó néhány költőnk verseiből idéztünk. A Lukács-villában azonban sem antológiák, sem verseskönyvek nem álltak rendelkezésünkre. Így aztán, ahol egy adatra vagy idézetre nem emlékeztünk, annak egyszerűen kipontoztuk a helyét. E hiányokat nem pótolom. Úgy vélem, két jó nevű íróra nemcsak az jellemző, ami eszükbe jut, hanem az is, ami nem.”³⁹ Ez természetesen szintén csúsztatás, hisz az 1954-es kéziratban jól látható, hogy szándékosan hagyták üresen az említett szöveghelyeket, sőt néhol még instrukciókat is adtak maguknak a fejezet töredékesítéséhez. (Az 1954-es kéziratban még olvashatók olyan zárójeles megjegyzések, mint például: „Itt most két száraz adat következik.”)

A következőkben igen töredékes szöveg olvasható, melynek tanúsága szerint Örkény és Déry, bár igen sok költőtől idéznének, valójában nagyon kevés adatot tudnak saját kútforrásból előhozni, jóformán az összes adat és idézet ki van pontozva. Egy példa: „Csokonai Vitéz Mihály. Művei: Dorottyia, valamint a csodálatos nemkülönben Hazánk egyik jelentős költője ő.”⁴⁰ Ennél a résznél szintén jó hasznát vették Lipták Gábor útikönyvének, melynek A BALATON IRODALMA ÉS MŰVÉSZETE című fejezete alapján válogatták ki a regényben idézett költőket.⁴¹ Lipták nem közli a konkrét verseket, azonban pontosan ugyanazokat az alkotókat említi, mint Örkényék pártelőadása: Pálóczi Horváth Ádámot, Baróti Szabó Dávidot, Csokonait, Kisfaludy Sándort, Berzsenyit, Kosztolányit, József Attilát stb. Az egyik citátum előtt szövegszerűen is idéznek a Lipták-könyv irodalmi fejezetéből: „»Kisfaludy Sándort nemcsak költészete – írja róla Lipták Gábor egyik tanulmá-

nyában –, *de élete is szorosan a Balatonhoz kapcsolja. Sümegegen gazdálkodik, Füreden nyaral, Badacsonyan szüretel. 1795 szüretén ismerkedik meg nagy szerelmével, majdani feleségével, Szegedy Rózsával.*» (Kiemelés tőlem – R. G.)⁴² Az idézett szerzőket tehát Liptáktól „vették át”, költeményeiket pedig valamilyen antológiából másolták be a NÉGYKEZES REGÉNY-be, vagyis Örkény akkor is játszott, amikor azt állította, hogy semmilyen segítséget nem vettek igénybe a fejezet összeállításához.

Az utolsó fejezetben végre felszínre törnek az eddig palástolt problémák, elérkezik a szöveg végzetes pillanata: megjelenik a párttitkár. Ismerve a két író korábbi, nagy vihart kavart alkotásait, már a párttitkár szóba hozatala is ironikus mozzanatként értékelendő. AZ ALKOTÁS ÖRÖMEI című alfejezetben Örkény és Déry visszaemlékeznek korábbi tapasztalataikra, utalva a FELELET-re és a LILA TINTÁ-ra, s részletesen megtárgyalják a párttitkár felléptetésének mikéntjét. Visszaemlékezésében Örkény igyekszik érzékeltetni, hogy ő is, Déry is humorosan közelítették a problémához, s kissé félvállról, fölényesen kezelték.

Valójában azonban sem az 1954-es, sem az 1978-as kéziratban nem esik szó párttitkár-ról: mind a két kézirat a „*helyi tanács embereként*” említi a szereplőt. Vagyis Örkény és Déry 1954-ben nem mertek olyan nyíltan feleselni a kultúrpolitikával, ahogy az a kiadott szöveg alapján feltételezhető lenne: igaz, hogy a „*helyi tanács embere*” megnevezés is beszédes, de a „párttitkár” szó használatát tabunak tekintették még 1954-ben is. Sőt, Örkény még 1978-ban sem változtatta meg a szereplő megnevezését, tehát a helyi tanács embere valamikor a kézirat 1978. januári leadása és májusi megjelenése között „váltzott” párttitkárrá. Ezzel persze Örkény ellentmond a bevezetőben hangsúlyozott irányelvének, miszerint egy szót sem változtatott a kézirat szövegén, mindazonáltal sokkal szellemesebb zárлата ez a HÁROM NAP AZ ARANYKAGYLÓBAN-nak, mintha az eredeti változatot közölte volna. A majdnem üres teremben, ahol Örkény és Déry előadást tartanak a Balaton megverselőiről, a párttitkár elalszik, majd az előadás végeztével kiset az épületből. Ez a regény utolsó mozzanata, a HÁROM NAP AZ ARANYKAGYLÓBAN ezen a ponton ér véget. Az utolsó szakasz, az Örkény tollából származó A DRÁMAI FORDULAT a közös alkotás írásának abbahagyását ismerteti. Bár jó ideig maguknak sem merik bevallani, ötvenhárom legépelt oldal után kénytelenek szembesülni a ténnyel: nagyszabású vállalkozásuk megbukott. A baljós jelek, melyek a regény elejétől kezdve gyülekeztek, az ötödik fejezet végére realizálódnak, a párttitkár alakjának újólagos elhibázása pedig megpecsételi a kézirat sorsát. A regény abbahagyását két valós szereplő, Réz Pál és Vajda Miklós, a Szépirodalmi Kiadó kiadóként legitimálják.

Réz Pál a Szépirodalmi Kiadó küldöttként jelenik meg, aki a készülő kisregényért előleget szállít Örkényéknek, s mellékesen beletekint a már elkészült oldalakba: „*Másnap meg is jött a pénz (valamivel kevesebb a vártnál), de azt nem a posta, hanem egy lektor kézbesítette, kedves barátunk, Réz Pál, aki úgy melleleg és csak kutyafuttában bele is böngészett a piszkozatunkba. Vajon miért?*”⁴³ Réz akkor lép színre a regényben, amikor felmerülnek az első kételyek a HÁROM NAP AZ ARANYKAGYLÓBAN életképességével kapcsolatban, bár az írók ekkor még egymás számára sem tesznek említést aggályaikról. Réz megjelenése a bizonytalanság első kézzelfogható jele mind Örkényék, mind a kiadó részéről: a fiatal lektor bizalmatlansága még inkább megpecsételi a regény sorsát, pedig ekkor még csak az első oldalaknál jártak. Réz a regény legvégén jelenik meg másodszer, ekkor már Vajda Miklóssal együtt. (Az 1978-as kéziratban Örkény még Abody Béláról is említést tesz, a kiadott szövegben azonban már nem szerepel a harmadik lektor neve. Talán azért, mert

álnéven egyszer már feltűnt a HÁROM NAP...-ban, és Örkény nem akarta két név alatt szerepeltetni ugyanazt a személyt?) Örkényék kifejezett kívánságára leutaztak Ábrahámhegyre, hogy mondják ki végső ítéletüket a regényről.

A ma is élő lektorok szóbeli visszaemlékezései, más kortársak memoárjai és Déry levelezése alapján hozzáférhetőlegesen rekonstruálható, hogyan is teltek szerzőink napjai a Balaton partján 1954 kora őszén, s hogy valójában mivel is magyarázható közös regénykísérletük kudarca.

4

A regényben foglaltak szerint az írók 1952 júliusában utaztak először Szigligetre, ami nyilvánvalóan nem felel meg a valóságnak. A szövegben olyan utalások, kijelentések hangzanak el, melyekről 1952-ben nem lehetett tudomásuk, mivel még meg sem történtek. Ilyen például az őket érintő irodalmi viták emlegetése, de akár az Óriás Csecsemő, Abody Béla szerepeltetése is árulkodó lehet, hiszen Déry csak a FELELET-vita után, 1952 végén, 1953 elején ismerkedett meg az akkor még egyetemista Abodyval. A HÁROM NAP...-ban emlegetett két nyaralás közül egészen biztosan csak az utóbbi, az 1954-es valósult meg: mindössze arról van szó, hogy a nyaralás első hetét, melyet Szigligeten töltöttek, közös regényükben a távolabbi múltba helyezték.

Annak ellenére, hogy Örkényék két évet visszalapoztak a naptárban, elbeszélésük nem kizárólag fikciós elemekből épül fel: az utazás körülményeinek leírása valószínűleg igaz, még ha Abody Béla megkérdőjelezi is ezt EMLÉKEZTEM PÁLYÁJA című kötetében.⁴⁴ Abody szerint mindannyian együtt indultak el Ábrahámhegyre, vagyis már a vonaton együtt volt a két író, a két asszony és a három lektor. Már majdnem beléptek a Lukácsvilla kapuján, amikor Déry javaslatára leültek a kertben felállított asztalhoz, s éjszakába nyúló kártyacsatába kezdtek. Déry kártyaszenvédélyét ismerve a történet akár igaz is lehet, azonban az összes forrás ellentmond annak az állításnak, miszerint Örkényék többedmagukkal utaztak le a Balaton partjára; arról nem is beszélve, hogy először nem is a Lukács-villába, hanem Szigligetre utaztak az írók, tehát Abody története írói fikciónak tekinthető.

Réz Pál és Vajda Miklós is úgy emlékeznek, hogy az írók egyedül tartózkodtak Szigligeten, a családtagok és a lektorok pedig csak később, Ábrahámhegyen csatlakoztak a társasághoz. Ezt alátámasztja egy szeptember 3-án Szigligeten kelt távirat, melyben Déry Kunsági Máriát invitálja szigligeti szálláshelyükre:

Hajójárat szünetel, Tördemicen szekér vár, okvetlen gyere, tündéri sürgönyválaszt Némethné Szigliget Belsőhegy

*Tibor*⁴⁵

Déry és Kunsági Mária ekkor még nem voltak házasok, kapcsolatuk épp kibontakozóban volt, így Böbe leutazását igyekeztek titokban tartani. Makk Károly visszaemlékezései szerint azért sikerült félre a NÉGYKEZES REGÉNY, mert Déry az írásnál jobban koncentrált a pásztorórákra: „az örkényi pletyka szerint Tibor valahányszor a tettek mezejére lépett, elénekelt a Szózatot, s ő – Örkény – azt mondta, naponta néha többször is hallotta a fohászt”.⁴⁶ Böbe tehát egy ideig Ábrahámhegyen tartózkodott, azonban Déryéknél hamarabb, szeptember 19-én hazautazott Budapestre.

Szerzőink szeptember 11-én költöztek át a Lukács-villába (ide már Örkény felesége, Nagy Angéla és gyerekeik is velük tartottak), ahol folytatták a Szigligeten megkezdett közös munkát. Am itt már nem dolgoztak olyan vehemenciával, mint az előző napokban: ahogy azt a regényben is olvashatjuk, táviratilag a villába hívták Réz Pált és Vajda Miklóst, a hivatalos verzió szerint azért, hogy áttanulmányozzák a regény elkészült oldalait. Vajda azonban azt állítja egy közelmúltbeli írásában, hogy ez csak ürügyet jelentett arra, hogy kiváló íróink összekössék a kellemeset a hasznossal: „*A távirat úgy szólt, hogy azonnal gyertek aabrahamhegyre suergoes irodalmi konzultacio celjaabol, és aláírva a két író vezetékneve szerepelt. Nem volt kétséges, hogy nem a vidám és közös kisregény újszerű ideológiai és műfaji problémáiról akarnak konzultálni velünk. Abody és Réz az idősebbik író gyakori kártyapartnerem volt; én szerencsémre kevésbé vonzódtam a hazardjátékokhoz. [...] Ledobtuk csomagjainkat, és a tornácon azonnal megalakult a parti.*”⁴⁷

A két lektor visszaemlékezéseiből kiderül, hogy az írókon, Örkény családján, Böbén és rajtuk kívül több ismert író és művész is a Balaton közelében tartózkodott ezen a bizonyos 1954-es nyáron: találkoztak Vas Istvánnal és feleségével, Szántó Piroskával, továbbá tartották a kapcsolatot Tatay Sándorral is, aki ezekben az években a badacsonyi Rodostó turistaház gondnoka volt. Szántó Piroska memoárjának tanúsága szerint Déry, Örkény, Vajda, Réz, Tatay és mások látogatást tettek Vasék nyaralójában a négykezes regénykísérlet írásának napjaiban, de már ekkor meglehetősen szkepszissel viseltettek a készülő művel kapcsolatban: „*Pali [ti. Réz Pál], ez az enfant terrible, most sem tagadja meg magát: – Ez a két őrült meg valami hülyeséget ír közösen a Lukács-villában, odalent. Két Ivoan Kozirev. De abbahagyjátok, igaz, Tibor? Ugyse teszitek vele jóvá sem Köpe Bálintot, sem a Házastársakat, nem, Vas Pista?*”⁴⁸ Szántó Piroska írása finoman utal a HÁROM NAP... félbeszakításának egy másik magánéleti természetű okára is, melyet Vajda Miklós fent említett írásában bővebben is kifejt.⁴⁹

A Lukács-villában eltöltött hetek tehát inkább a pihenés, szórakozás jegyében teltek, a közös munka megfeneklett. Erre utal Déry szeptember 26-án édesanyjának írt levele is:

Drága Mamus!

valószínűleg csütörtökön már odahaza leszek, vagyis még aznap látsz vagy pénteken.

Remekül vagyok, bár esik, és küszöbön áll az ősz.

A kisregény lassan vánszorog előre, de kezd alakulni

Ezer csók

*Tibor*⁵⁰

Ahogy Dérytől megszokhattuk (l. KÉT ASSZONY című novelláját), igencsak optimista képet fest a valóságról édesanyjához írt leveleiben. Művük ekkor már sehogyan sem haladt: mint azt Örkény is megírja 1978-as jegyzetében, megkérték a lektorokat, hogy alkossanak negatív véleményt a regényről, mivel sem neki, sem Dérynek nem volt kedve tovább szenvedni vele. Réz eleget is tett a kérésnek: „*Előadta, hüvös és cáfolhatatlan okfejtéssel, hogy társulásunk nem bizonyult szerencsét hozónak. Meseszövésiünk fordulatokban szegény, hőseink ábrázolása vértelen, humorunk inkább ásításra, mint nevetésre készítet. Ráadásul összevissza anekdotázunk, amire egyébként, külön-külön, csak ritkán vetemedünk. [...] Majdnem megtapsoltam. Déry arca tündöklött.*”⁵¹ Réz Pál szerint az említett felolvasás valóban megtörtént, de egyedül Örkény kérte tőle, hogy alkosson negatív véleményt a regényről, Déry nem tudott az „összeesküvésről”. Ennek megfelelően, miután Réz közölte lesújtó véleményét, Déry korántsem fogadta olyan felszabadultan a negatív kritikát, ahogy azt a

NÉGYKEZES REGÉNY utolsó oldalain olvashatjuk: kölcsönös sértődések közepette hagyták el Ábrahámhegyet.

A regénykísérlet története azonban, bár kudarccal zárult, mégsem minden tanulság nélküli.

Szabó B. István szerint a HÁROM NAP AZ ARANYKAGYLÓBAN bukása szükségszerű volt: a maga idejében, 1954-ben a rákosista uralom és a Révai-féle kultúrpolitika túl friss élmények voltak ahhoz, hogy megfelelő poétikai eszközökkel parodizálni lehessen őket. A rendszer elleni tiltakozás magasabb rendű gesztusát látja a regénykísérlet abbahagyásában és elfelejtésében.⁵² A végső tanulságot találóan fogalmazza meg Vajda Miklós: „*a sztálinista kultúrpolitika távvezérlésű taposóaknákkal teli akadálypályáján önként egymáshoz kötözve végigfutni és közben még vidámnak is maradni úgyis maga lett volna a teljes képtelenség*”.⁵³

Mindezek ellenére nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a HÁROM NAP... önmagában valóban nem állná meg a helyét szocialista realista paródiaként, így félbehagyása merőben gyakorlati okokra is visszavezethető. Valódi esztétikai értéket Örkény későbbi hozzáfűzése adnak a műnek, ezek a részek hangsúlyozzák a primer szöveg olyan mozzanatait is, melyek önmagukban elsikkadnának az olvasó előtt. Azonban túlzás lenne azt állítani, hogy a primer szöveg teljesen értéktelen, hisz olyan előremutató regényelemeket is tartalmaz, melyek évtizedekkel később kerültek az irodalmi érdeklődés előterébe. Nem is lehet véletlen, hogy Örkény épp ezt a szöveget írta újra: 1978-ban, a magyarországi posztmodern hajnalán keresve sem találhatott volna jobb alapot egy eladdig ismeretlen prózapoétikai konstrukció kikísérletezéséhez.

(Köszönettel tartozom Kosztolányi Tibornak, aki szakmai tanácsaival, észrevételeivel nagyban hozzájárult a tanulmány megírásához.)

Jegyzetek

1. Örkény István: EGY NÉGYKEZES REGÉNY TANULSÁGOSTÖRTÉNETE = Ö. I.: KISREGÉNYEK. Szépirodalmi, 1981. 387–479. (ÖRKÉNY ISTVÁN MŰVEL.) Első megjelenés: *Kortárs*, 1978. május. 682–723. Önálló kötetben: Ö. I.: EGY NÉGYKEZES REGÉNY TANULSÁGOSTÖRTÉNETE. Magvető, 1979. Atovábbiakban: NÉGYKEZES REGÉNY.
2. Az Örkény-monográfiák közül egyedül Szabó B. Istváné (Szabó B. István: ÖRKÉNY. Balassi, 1997. 184.) foglalkozik röviden a művel (82.), Szirák Péter mindössze egy apró bekezdésben emlékezik meg róla, itt is Szabót idézi. (Szirák Péter: ÖRKÉNY ISTVÁN. Palatinus, 2008. 376.)
3. Vö. Erdődy Edit: „HÁROMÉVES IRODALOM” = A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETEI. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. Gondolat, 2007. III. 438–454.
4. Örkény István: LILA TINTA. *Csillag*, 1952. augusztus.
5. Vö. OLVASÓLEVELEK A LILA TINTÁ-RÓL. *Csillag*, 1952. október. 1265.
6. ÖNKRITIKA A LILA TINTÁ-RÓL. *Csillag*, 1952. október. 1262–1264.
7. A CSILLAG SZERKESZTŐSÉGE A LILA TINTÁ-RÓL. *Csillag*, 1952. október. 1264–1266.
8. Aczél Tamás: IRODALMUNK PROBLÉMÁI ÉS A CSILLAG. *Csillag*, 1952. november. 1322–1333.
9. Révai József: A LILA TINTÁRÓL = ÖRKÉNY ISTVÁN EMLÉKRÖNYV. Szerk. Fráter Zoltán, Radnóti Zsuzsa. Pesti Szalag, 1995. 104–105.
10. Örkény István: A BÓNIS CSALÁD = ÖNÉLETRAJZOM TÖREDÉKEKBEN [BEFEJEZETLEN KISREGÉNYEK]. Szerk., s. a. r. Radnóti Zsuzsa. Szépirodalmi, 1985. (ÖRKÉNY ISTVÁN MŰVEL.) 5–36. A BÓNIS CSALÁD egyes fejezetei a *Csillag*ban is olvashatók.
11. NÉGYKEZES REGÉNY, 390.
12. Uo. 392.
13. Uo. 392.

14. Rainer M. János: AZ ÍRÓ HELYE – VITÁK A MAGYAR IRODALMI SAJTÓBAN 1953–1956. Magvető, 1990. 12.
15. Poszler György: A LUKÁCS-PER (1949–1951). *It*, 1985/2. 231–259.
16. Lukács György: PÁTRÓLTÉSZET = JÓZSEF ATTILA (Lukács György és Horváth Márton előadásai). Szikra, 1946.
17. Rainer M. János: i. m. 15.
18. Réz Pál szóbeli közlése alapján viszont úgy tűnik, hogy a szerzőknek eleinte eszük ágában sem volt parodisztikus művet alkotni. Déry eredetileg egy Jerome K. Jerome-regényhez, a HÁROM EMBER EGY CSÓNÁKBAN-hoz hasonló vidám, könnyed történetet tervezett, amely teljesen mentes a politikai utalásoktól. Eszerint a gúnyos hangvétel az eredeti szándék ellenére „beszivárgott” a HÁROM NAP...-ba, mintegy a szerzők őszinte véleményének önkéntelen megnyilvánulásaképpen. Alátámasztják ezt a feltevést Örkény és Déry regénybeli párbeszédei, ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy már a könyv első oldalain rendszerkritikus megnyilvánulásokba ütközünk, így valószínűbbnek látszik az a lehetőség, hogy a HÁROM NAP... eredetileg is a szocreálparódia igényével íródott.
19. NÉGYKEZES REGÉNY, 396.
20. Az ezt bizonyító leveleket lásd: HÁROM ASSZONY: DÉRY TIBOR LEVELEZÉSE PFEIFFER OLGÁVAL, ORAVECZ PAULÁVAL ÉS KUNSÁGI MÁRIÁVAL. S. a. r. Botka Ferenc. PIM, 64. k. és „LIEBE MAMUSKÁM!” – DÉRY TIBOR LEVELEZÉSE ÉDESANYJÁVAL. S. a. r. Botka Ferenc. Balassi–Magyar Irodalmi Múzeum, 403. k.
21. Például „*A bakter fiam most lett forgalmista Almádin, a másikat, a sánta lábút portásnak vitték Budapestre, boromért pedig huszonöt forintot fizet az*” NÉGYKEZES REGÉNY, 456. A kézirat megfelelő részénél olvashatatlan, kézzel írott javítás található, Örkény a filológiai hitelesség érdekében nem tett hozzá semmit a mondathoz.
22. NÉGYKEZES REGÉNY, 404.
23. Uo. 389.
24. Uo. 394.
25. Uo. 394.
26. Uo. 397.
27. Uo. 399.
28. Uo. 399.
29. Uo. 400.
30. Örkény István: A BÓNIS CSALÁD (Részlet). *Csillag*, 1954/1. Később MEGY A VONAT címen az életműkötetben is megjelent: ÖNÉLETRAJZOM TÖREDÉKKBEN [BEFEJEZETLEN KISREGÉNYEK], 21–36.
31. NÉGYKEZES REGÉNY, 411.
32. Örkény István: ÍRÁS KÖZBEN. *Irodalmi Újság*, 1953. nov. 7.
33. NÉGYKEZES REGÉNY, 423.
34. Uo. 425. Márai Sándor citálása önmagában is rendszerellenes kiszólásként értékelendő, hisz műveit még 1978-ban sem lehetett kiadni Magyarországon.
35. Déry Tibor: ÚTKAPARÓ. Magvető, 1956. 284–288.
36. Az Óriás Csecsemő valójában megegyezik Abody Bélával, akire külső tulajdonságai miatt aggatták ezt a Déry 1926-os avantgárd drámájából kölcsönzött becenevet: „*Viszont a megírandó fiktív regénytöredékben jócskán felbukkanok, mint Németh Ferenc, az óriás csecsemő (száztizenkét kilót nyomott... s szölt »még dörmögő hangján...«*.” Vö. Abody Béla: EGY GYÁSZ GYÁZA = A. B.: NEGYEDIK NEGYED. Szépirodalmi, 1981. 214.
37. NÉGYKEZES REGÉNY, 448. k.
38. Lipták Gábor: BALATON. Panoráma, 1955.
39. NÉGYKEZES REGÉNY, 468.
40. Uo. 469.
41. Lipták Gábor: i. m. 106. kk.
42. NÉGYKEZES REGÉNY, 471.
43. Uo. 424.
44. Abody Béla: EMLÉKEZTEM PÁLYÁJA I–II. Gondolat, 1987. 238–244.
45. HÁROM ASSZONY, 64.
46. KORTÁRSÁK DÉRY TIBORRÓL. Szerk. Botka Ferenc. PIM, 1994. 78.
47. Vajda Miklós: ANYAKÉP, AMERIKAI KERETBEN (III). *Holmi*, 2008. december. 1545. k.
48. Szántó Piroška: SZAMIZDAT = Sz. P.: BÁLÁM SZAMARA. Szépirodalmi, 1982. 99.
49. Vajda Miklós: i. m. 1546. k.
50. „LIEBE MAMUSKÁM”, 404.
51. NÉGYKEZES REGÉNY, 477.
52. Szabó B. István: i. m. 82. k.
53. Vajda Miklós: i. m. 1547.

Rózsa T. Endre

HONSZERETET, POLITIKA, ERKÖLCS

A kilencvenes évek közepén – bő fél évtizeddel a rendszerváltozás után – hosszabb életútinterjút készítettem Köpeczi Béla akadémikussal. Túljárta akkor már a hetvenen. Köpeczi kezdeményezte a rádiós beszélgetést, a titkárnőjével hívatott fel telefonon. Viszonylag közletről ismertem, valamikor tanárom volt néhány szemeszteren át az ELTE Bölcsészkar francia tanszékén. Jól emlékeztem színtelen előadásaira s a nyolc-tíz hallgatója körében tartott speciálkollégiumaira. Néha megpendített e zártabb körben valamilyen „érdekességet”. Szóba hozta például a nevesebb francia egzisztencialista írók és gondolkodók munkáit vagy a '68-as diáklázadást követő újbaloldali mozgalmakat. Mint elkötelezett ideológus, mondandóját erős kritikai éllel fogalmazta meg. De legalább beszélt valaki e tilalmazott gyümölcsökről. Isten akkori háta mögött hetvenhét mérfölddel, az „új gazdasági mechanizmus” befulladásá utáni Magyarországon. Többnyire mégis óvatoskodó szövegelemzéseire emlékszem. A XVIII. századi vagy a kortárs francia irodalomról adott elő, egyhangú modorban, halkán beszélve, kissé görnyedt testtartással. Fontosabb téziseit papírról olvasta fel. A Kádár-rezsim egyik legfőbb kultúrpolitikusához remekül illett a vonalasan tartózkodó szürkeség.

Már a Rákosi-rendszerben is bizalmi állást töltött be, a Kiadói Főigazgatóság vezetését bízták rá. Ez a szerv döntött arról, ki jelenhet meg nyomtatásban és ki nem. A maga területén élet és halál ura volt a Főigazgatóság, s a vezetője különösen. Ugyanebben a mederben kanyargott tovább Köpeczi pályája az '56-os forradalom után. Amikor a megszilárduló politikai hatalom már keresni merete a megtorlás módozatait, 1957 januárjában felfüggesztették és áprilisban feloszlatták az Írószövetséget. Letartóztatták Déry Tibort is, és a „nagy íróper” fővádlottjának szerepét osztották rá. Hosszabb vizsgálati fogság után hirdettek ítéletet, Déry kilenc év börtönbüntetést kapott. Az erős nemzetközi tiltakozás azonban később megtette a hatását, az írók egyéni amnesztia alapján fokozatosan kiszabadultak. Déryt 1960-ban helyezték szabadlábra.

Fogsága éveiben is dolgozott, börtöncellájában írta Déry Tibor a G. A. ÚR X-BEN című regényét, mely végül egyik főművének bizonyult. A kiszabadult írók tiltólistán maradtak, írásaikat nem publikálhatták. Visszatérésüket az irodalmi életbe csak többéves kínlódás árán válthatták meg. A végleges kádári konszolidációhoz ellenben mégiscsak szükség volt a rangos írókra. A kétértelmű helyzet szülte Pándi Pál egyik körmönfont kijelentését: – Az a hatalom képviselte az író szubjektív szándékát, amely magát az író, objektív tettei miatt, letartóztatta – írta Pándi. E sunyi állítás szerint a tárgyalótermi bíró végső soron nem más, mint az „objektív” Déry, aki maga mond ítéletet a vádlottak padján ülő „szubjektív” Déry Tibor felett.

Köpeczi Bélát felkérték, hogy kísérje figyelemmel a kiszabadult Déry Tibor írói tevékenységét, legyen születő írásainak első bizalmi olvasója. Azaz: főcenzora. Mindketten elfogadták a helyzetet, Dérynek amúgy sem maradt sok választása. Átadta újabb írásait Köpeczinek, aki – négyszemközti beszélgetés formájában – kinyilvánította róluk a véleményét. Sokat tudunk e beszélgetésekről, mert Köpeczi feljegyzéseket készített, és elküldte megbízóinak. A beszámolókat megőrizték, és két évtizede nyilvánosságra ke-

rültek. 1961. januári feljegyzésében így írt a G. A. ÚR X-BEN kéziratáról Köpeczi: Én elmondtam, hogy utópikus regénye nem közölhető. Déry nem vitatkozott, csak azt próbálta firtatni, hogy egyáltalában lesz-e valaha is lehetőség a regény kiadására. – Hogy e „firtatásra” Köpeczi mit válaszolt, azt csak sejtethjük. Vélhetően homályos és semmitmondó biztatással felelt. S jó tanáccsal. Írjon például levelet a Nemzetközi PEN Clubnak, köszönje meg nekik az eddigi szolidaritást, a további támogatást ellenben utasítsa vissza. A kért levél elkészült, de nem a hatalom szája íze szerint. Nem továbbították a Nemzetközi PEN-nek.

Egy évre rá, 1962. januári feljegyzésében Köpeczi arról számolt be, hogy közölte Déryvel: írásai közül „*egyik kísérletét sem fogadtuk el*”. Több novellát és egy színdarabot utasítottak vissza akkor. A feljegyzésben Köpeczi javaslatokat tesz, „*néhány más 56-ban kompromittálódott*” író további sorsáról. Indítványozza, hogy Örkény István és Háy Gyula maradjanak a tiltólistán, és Lukács Györgytől se jelenjenek meg újabb írások, csak régebbi írásaiból kiválogatott újraközlések. Bár nem bizonyult jóindulatú cenzornak Köpeczi, az óvatos kultúrpolitikai konszolidáció lassacskán mégis megtörte a jeget Déry körül. Írásait újra közölni kezdték, és alkalma lett visszailleszkedni az irodalmi élet normálisabbnak nevezhető menetébe. Király István naivan dörzsölt kommentárja szerint Déry Tibor valószínűleg túl korán békült meg a hatalommal. – Ha még vár egy keveset, neki adják a „nyugatiak” a Nobel-díjat – mondta Király. Mintha a Nobel-díj-bizottság valaha is a magyar kultúrpolitikai praxis hibás döntéseinek kiigazítását szolgálta volna.

Tudjuk, a beteg évtizedekért nem azok lakoltak, akik kiérdemelték. Hanem inkább az áldozataik. Az Európai Iskola 1948-ban félresöpört világszintű képzőművészei. A konfliktusok okán végzetesen alkoholfüggővé lett Hajnóczy Péter. (Aki elsőnek kereste fel író társai közül Kertész Imrét, felismerve a SORSTALANSÁG súlyát.) Huszárik Zoltán és Latinovits Zoltán 2006-ban ünnepelhette volna 75. születésnapját. Ha megérik. S Kertész Imre sérelmi kompenzációjának okait vagy mások megszenvedett sérüléseinek következményeit valószínűleg rég hiábavaló bolygatni. S másutt se ment ez szelídebben a „blokkban”. Egyetlen példa, mutatóba. A világ legnagyobb Sztálin-szobrát 1955. május 1-jén avatták fel egy Moldva fölé magasodó dombtetőn, Prágában. A mű készítője – Otakar Svec szobrász – még a felavatás előtt magára nyitotta a gázcsapot. Pontosan azon a díványon, ahol egy évvel korábban a felesége. A legkülönösebb az, hogy ötven nappal az öngyilkosság után találtak rá a szobrász holttestére a műtermében. Ötven napig ömlött a gáz, mert még közvetlenül a felavatás előtt sem érdekelt senkit, hol van, mit csinál a kései Sztálin-emlékmű szocreál alkotója.

Az „56-ban kompromittálódott írók” feletti cenzúra révén Köpeczi kivívta magának, hogy a Párt egyik legfőbb ideológiai korifeusa legyen, 1963-ban átvette a Központi Bizottság kulturális osztályának vezetését. Később, nem kevés ideig, a Művelődésügyi Minisztérium irányítását. Majd a Tudományos Akadémia főtitkári posztját töltötte be. Hűségesen szolgálta a rendszert, és az MSZMP szinte soha nem maradt adósa. Köpeczi Béla és Aczél György álltak legelöl évtizedekig, ők irányították a Kádár-rendszer kulturális életét. Mind a gyepelőket, mind az ostorokat ők ketten tartották a kezükben. A korszak végén igyekezett felzárkózni hozzájuk a fiatalabb nemzedéket képviselő Berecz János, aki akkoriban szókimondó népi kádert játszott. Vagy csak őszintén beszélt, a maga olcsó szintjén. Vele is készült később egy (jócskán felejthető) interjú.

Másféle Köpeczi Béla érkezett meg a rádióstúdióba, mint akire emlékeztem. Egyenebb volt a dereka, és a vastag szemüveg mögött élénkebben csillogott a szeme. Bár öltönyt viselt, de fiatalosan színes nyakkendővel. Talán még a járása is ruganyosabb volt,

mint a hetvenes-nyolcvanas években. Remélni kezdtem, hogy a stúdiófelvétel meghaladja majd várakozásaimat.

Pedig még a legutolsó nagy nyilvánosság előtti közszereplése is szégyent hozott a fejére. Az MSZMP egyik fő szószólójának roppant hálátlan szerepét vállalta az 1986. novemberi írószövetségi közgyűlésen. A politikai vezetés botrányról beszélt, mert a fellázadt írók a kezdődő *glasznosztj* légkörében figyelmen kívül hagyták a Párt utasításait és jelöltjeit. Független döntésük alapján választották meg az Írószövetség új vezetését. Válaszul Köpeczi 1987 elején hosszú cikket jelentetett meg a *Népszabadságban*, ott vágott vissza a lázadó többségnek. Közölte az érdekeltekkel és az újság közrendű olvasóival, hogy a minisztérium nem tekinti többé az Írószövetséget a magyar írók képviseleti szervének, a jövőt illetően minden támogatást, dotációt s egyéb javakat megvon a szövetségtől. 1987 végére azonban az MSZMP nem bírta tovább a farkasszemenzést az írókkal, és meghátrált. Kényszeredetten tudomásul vették, hogy gyengül korábbi hatalmuk. Köpeczi Béla e cserbenhagyásos csalódás után visszavonult a politikai közélettől, és attól kezdve kizárólag tudományos munkáin dolgozott. Legyünk méltányosak. Tudományos életműve nem jelentéktelen. Új mederbe terelte II. Rákóczi Ferenc életművének kutatását (R. Várkonyi Ágnessel együtt), és alapos kutatója volt a magyar–francia kapcsolatok XVIII. századi történetének. A Francia Akadémia aranyéremmel, a Sorbonne díszdoktori címmel ismerte el érdemeit.

Éveken keresztül tartó, késő esténként sugárzott műsorsorozatomban koncepciója szerint a stúdióba meghívott nevezetes vendég gyerekkora, családi körülményei és iskolai évei, vagyis személyiségének kifomálódása kapta a legnagyobb hangsúlyt és terjedelmet. Azokról a fontos évekről igyekeztem képet adni, amikor a később közismertté váló személyiség a saját személyes köréből elindulva megkezdte fiatal életét. A későbbi pályafutásokat és a munkásságok állomásait más forrásokból is módunkban áll megismernünk. Mivel azok már a társadalom szélesebb nyilvánossága előtt zajlottak. Tehát: miből lesz a cserebogár. Köpeczi Bélának éppen ez a szerkesztői alapelv tetszett meg, és emiatt ajánlotta fel az interjút.

Már a beszélgetés elején leszögezte, hogy munkássága éltető magvának Erdélyt, az erdélyiség gondolatát tekintette, s kicsiny gyermekkorától áttranszilván szív dobog a mellkasában. Kissé meglepett Köpeczi átfazonírozott önképe, de nem látszott őszintélennek. Mint elmondta, a román fennhatóság alatt álló Nagenyeden született, szerényebb anyagi körülmények között élő magyar szülők családjában, s neki ehhez kellett alkalmazkodnia. A kolozsvári magyar Református Kollégiumban végezte el a középiskolát, annak lett nevelője, majd Budapesten jelentkezett egyetemre, és egyúttal a nagy hírű Eötvös Collegiumba is felvették. Abba az elitképzőbe, ahol Balázs Béla, Kodály Zoltán, Sőtér István, Kosáry Domokos is tanult. Szakismereteket és közösségi modort. Vagy később Klaniczay Tibor, Lator László, Hankiss Elemér és mások.

Amikor Köpeczi Béla 1940-ben megkezdte egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem francia–román szakán, az Eötvös Collegium kurátori tisztségét gróf Teleki Pál, egy másik erdélyi töltötte be. Az a Teleki Pál, aki 1940 decemberében örök barátsági szerződést kötött Jugoszláviával, majd ennek felrúgása után (többek által vitatott körülmények között) öngyilkosságot követett el a budai Várban, a Miniszterelnökség épületében. Köpeczi úgy beszélt Telekiről, mint egy távoli, de iránta jóindulattal viseltető mentorról. Mit ne mondjak, meglepődtem. Említette még, hogy a háború alatt egy rövid ideig a Nemzetközi Vöröskereszt számára tolmácsolási feladatokat végzett Német-

országban. Majd 1946 őszétől a párizsi *École Normale Supérieure* hallgatójaként tanult tovább. Onnan tért vissza Magyarországra. 1949-ben, a fordulat ólmos évében.

Az ENS (École Normale Supérieure) a francia elitképzés egyik legfontosabb műhelye. Mind a mai napig. Tanárai és egykori hallgatói közül eddig tizenketten kapták meg a Nobel-díjat. Eötvös Loránd éppen e párizsi tanintézet mintájára hozta létre a budapesti Eötvös Collegiumot. Ha valaki az ENS neveltje, „normalien”, ahogy nevezik őket, a tudomány és a hatalom fellegráiba vezető utakon zöld jelzést biztosítanak a számára. Ez szigorú hagyomány. Néhány egykori normalien, akiknek már a neve is jelentős közéleti, tudományos vagy művészeti teljesítményekre utal: Louis Pasteur, Henri Bergson, Raymond Aron, Jean-Paul Sartre vagy George Pompidou.

– Talán csodálkozni fog rajta – mondta Köpeczi –, jól ismertem Aimé Césaire költőt is, aki szintén egykori normalien volt. – Ez a kijelentés minden korábbinál pikánsabb. A fekete bőrű Césaire a Francia Kommunista Párt támogatásával lett nemzetgyűlési képviselő, de az 1956-os magyar forradalom leverése után látványosan és hangosan szembefordult a kommunistákkal s a Szovjetunió politikájával. – Michel Foucault ugyanabba az évfolyamba járt, mint én, Jacques Derrida viszont akkor jutott be, amikor már visszatértem Magyarországra – említette még Köpeczi Béla két világjelentőségű filozófus nevét. Az ENS kemény tanulmányi szintjét mutatja, hogy Derrida kétszer bukott el a felvételi vizsgán. Csak harmadik nekifutásra sikerült bekerülnie. Abba az intézménybe, amelynek később vezető professzora lett. S a filozófia történetének első nemzetközi megasztárja. Világklasszis filozófus (world-class philosopher), írta róla szokatlan kifejezéssel egyik amerikai méltatója.

Nyilvánvaló, hogy ezek után nem kerülhettem meg egy kérdést. Miért jött vissza Magyarországra az ENS nagy értékű diplomája birtokosaként? Oda, ahol nem csak e diploma jelentőségéről, de még az ENS létezéséről sem sokan tudtak. Ráadásul 1949-ben, a moszkoviták hatalomátvétele idején. Ironikus mosollyal jelezte Köpeczi, hogy tévesnek tartja kérdésem irányultságát. – Egyetlen percre sem fordult meg a fejemben, hogy ne térjek vissza Magyarországra. S ha ott olyanok lesznek a körülmények, hogy le kell guggolni, akkor leguggolok, ezt Párizsban eldöntöttem. (Csikós-Nagy Béla is hasonló fordulattal élt a vele készült stúdióbeszélgetésben, hozzátéve: „nem lett volna kedvem egy életem át térdepelni”.)

– Kezdetől úgy hittem és ma is azt gondolom, hogy az erdélyi magyarság megmaradásának zálogát a mindenkori magyar politika tartja a kezében. Legyen bármilyen rezsim is az, nekem benne kellett lennem – hangsúlyozta Köpeczi. – Mi, erdélyiek gondosan megtanultuk, hogy a legfontosabb dolog túlélni a törököket és a tatárokat. Minden más csak azután jöhet. S mi soha nem oláhozunk, mint sok anyaországi születésű ember. Kezdetől fogva nagyon komolyan vettem a románokat, mert erre több súlyos okot tudok felhozni. Ezért is végeztem el a román szakot a Pázmányon.

Hitelesen összehangzik ezzel, hogy nem saját írásait, hanem az Akadémiai Kiadónál megjelent ERDÉLY TÖRTÉNETE című opuszt tartotta tudományos tevékenysége csúcának és élete legfőbb művének, jóllehet e könyv létrejöttét nem annyira szerzőként, mint inkább főszerkesztőként segítette elő. Az ERDÉLY TÖRTÉNETÉ-nek három vaskos kötete az MTA Történettudományi Intézetében készült, tudós munkatársi gárda részvételével. A magyar emigráció nagy örömmel fogadta a hézagpótló Erdély-könyvet. Illyés Elemér a müncheni *Új Látóhatár* 1987/3. számában tudományosan megalapozottnak, hiteles ismeretek közlőjének és tárgyilagos hangvételűnek nevezte a könyvet. Olyannak, amit „*tettnek*

lehet tekinteni”. Ezzel szemben a londoni *Times* egyik 1987. áprilisi számában fizetett hirdetés jelentette meg, amiben több súlyos váddal illették a háromkötetes könyvet. (Létezik rövidített változata is, egy kötetbe tömörítve.) Lényegében folytatólagosan elkövetett románellenes történelemhamisítást vetettek a szerzők szemére. A mű az Egyesült Államokban is megjelent 2001-ben, a Columbia University és a University of Toronto részleges támogatásával.

A stúdióbeszélgetés után természetes udvariassággal felajánlottam Köpeczi Bélának, hogy kikísérem a Bródy Sándor utcai kapuig, hiszen nagyon zezzugosak a stúdiófolyosók. – Nem szükséges, kiismerem magam. Amikor a háború után Párizsban jártam egyetemre, az MTI-nek rendszeresen küldtem tudósításokat, és az MTI akkor még ugyanabban az épületben működött. Úgy jártam ide, mint a munkahelyemre – hártott Köpeczi. Azért csak elkísértem a Bródy Sándor utcai kapuhoz. Nem bántam meg. Az udvaron felmutatott egy emeleti ablakra: – 1944. október 15-én hajnalban autót küldtek értem, be kellett jönnöm ide, a Rádió épületébe. Hamarosan megtudtam, hogy még két másik fiatalemberrel együtt hívtak be minket a műsorigazgatóhoz. Lezárt borítékokat kaptunk, majd egy feltűnően üres irodába vezettek át minket, és megkértek, hogy sürgősen, de tökéletes szövegűséggel fordítsunk le egy bizalmas politikai szöveget. Egyikünk németre, másikunk angolra, én pedig franciára. A szobaajtót kulccsal ránk zárták. Déli egy óra három perckor a Magyar Rádió mikrofonja előtt felolvasták Horthy fegyverszünetet bejelentő proklamációját. Azzal pontosan egy időben németül, angolul és franciául is közölte az MTI Horthy fegyverszüneti felhívását – mondta el Köpeczi Béla. A kiugrási kísérlet amatőrizmusát jól mutatja, hogy néhány órával később a nyilasok harc nélkül foglalhatták el az épületet, és nagyobb zökkenő nélkül folytatni tudták az adásmenetet. Az egyik technikai munkatársat, a turnusvezetőt el is hurcolták, és keresték a hírolvasó bemondót, aki időközben szerencsére elmenekült.

Megkértem Köpeczit, hogy a vele készült interjú felvezető szövegében mindezt megemlíthessem. Nem egyezett bele. Azzal indokolta elutasítását, hogy a balul sikerült „kiugrás” visszaidézésében semmilyen szerepet nem kíván vállalni. Szóba került még, hogy többen vitatják Teleki öngyilkosságát, szerintük titkosszolgálati ügynökök végeztek a miniszterelnökkel. Köpeczi erre csak legyintett, az öngyilkosság okát abban jelölte meg, hogy Teleki Pál felismerte: Erdély-politikája helyrehozhatatlanul összeomlott. – Ha az öngyilkossága vitathatatlan tény, akkor Teleki a morál szintjére emelte fel a politikát – állítottam. Köpeczi nem értett velem egyet. – Politikában csak érdek van és államrezon, mi erdélyiek ezt alaposan megtanultuk – válaszolta. – Jugoszlávia megtámadása miatt Teleki *carte rouge* térképe a szemétkosárba esett – mondta Köpeczi, aki úgy vélte, ha a Jugoszlávia elleni támadásra nem kerül sor, és a kiugrás sem sikertelen, akkor a háború után nem teljesen reménytelen Magyarország tárgyalási pozíciója. A nevezetes *carte rouge* Erdély magyarlakta területeit jelölte vörös színnel. A trianoni tárgyalásokon és a második bécsi döntésnél is vezető helyen szerepelt ez a térkép a magyar delegáció által benyújtott anyagban.

Kapacitáltam, hogy menjünk vissza a stúdióba egy pótfelvételre, de visszautasította, korainak nevezte. Viszont ha már nem lesz az élők sorában, megírhatom, amit a Rádió udvarán „*off-the-record*” megjegyzéssel elmondott. Megígérte búcsúképpen, hogy életrajzi jegyzeteit, rövid önéletrajza kéziratát hátrahagyja személyes-tudományos hagyatékában. Érdeklődve várom, hogy mit tartott be ígéreteiből. Remélem, hogy további ismeretlen tényeket is feljegyzett; túl azokon, amiket jónak látott nekem elmondani.

Ayhan Gökhan

MEGYEK

*„s akarsz, akarsz-e játszani halált?”
(Kosztolányi Dezső)*

anya, borért megyek, eső van,
a temető mellé, olyan
hideg, már-már szürke.
a test, szerinted, mint
az öcséd karja,
tévedéseibe kapaszkodik?

sötét téren megyek át, és hát
nincs sok lehetőség a beszédre,
a parktól a parkolóig érve
jutnak eszembe a furdalások,
egyik lelki, a másikról majd
a későbbiekben magyarázok.

anya, rám hagytad a lakást, utak
hosszú sorát rajzolom
a szőnyeg mintáiba, lefekvés
előtt nyitva hagyom neked az ajtót,
drága rokon, ha véletlenül
vissza tudnál esetleg jönni.

AZÓTA MÁS

*„boldog akartál lenni és hiába,
hát légy, mi vagy: végképp boldogtalan”
(Kosztolányi Dezső)*

itt azóta változott a helyzet.
nem politikailag, különösebben
mintha az érdekelne. nem,
egészen másról van szó, anyád után
legelső fiú, legelső halott.

korán-kávék, hamutartó-könyök,
gyűjtögetem hozzád a szavakat,
bőrkabát és szorongás-apa, én sem
hittem volna, ami azóta felfoghatatlanul
megtörtént, a mama temetésén te sem
gondoltad, néhány hónap múlva
oda temetnek, a sírjával szemben,

a tehetségeddel mit kezdhettek? vers,
ami vers, soha nem beszéltünk róla,
megírlak, mintha a büntudat helyén
ennek apányi helye volna.

Tóth Imre

HARMADNAP

Amit mulasztottam, többé nem tudom pótolni.
Amit nem tettem meg, többé nem tudom megtenni.
Akit nem hívtam fel, többé nem hívhatom fel.
Amikor lehetett volna, nem lehetett, most, amikor
lehetne, már nem lehet.
Amikor legmélyebb a nyomorúság, a sötétség másik
oldalán megjelenik a fény.
Amikor átlépsz a képbe, azt mondom, ne félj.
Hogy mi látszik a képen, nem tudom, az utolsó
előtti adásnapon.
De azt igen, hogy ott leszek veled harmadnapon.

Volt esélyem a győzelemre.
De fénylő aranykorunk hirtelen
sötétlő vaskorba hanyatlott.
Mikor az antikrisztus bemutatja kormányát,
én az alsó lépcsőn állok, és soha nem tudom
meg, hogy valaha szerettél. Éveim száma már
a tiéd marad, tedd dobozba, és rejtse el a szekrénybe,
illatos ruhák, harisnyák közé.
Tényleg volt esélyem a győzelemre,
ki tudja, hány százalék.
Fejemhez szorított fegyverrel megyek előre.
A Magasság felé.

Méhes Károly

ISTEN SZEME

Harminc év, Forba!, rikoltotta a telefonba Trebin, több, mint egy élet. És mi túléltek. Ne mondd, hogy nem jössz...

Jövök, dehogynem, persze hogy jövök!

Az általános iskolai csapat szervezte a találkozót, olyanok, akiket – többségükben – tényleg nem látott harminc éve. Csupa néni és bácsi, mint ő maga is, állnak majd egymással szemben, és kérdezzétek, hogy te ki vagy.

Még hogy túléltek. Épp ez volt a baja. Hogy már túlélte magát, és most jön a könyörtelen büntetés.

Észrevette, hogy az átlagnál hosszabb szavakba mostanában belebonyolódik, pláne, ha idegen szavak, nem tudja elsőre kimondani őket. Mintha összebogozódna a nyelve egy olyan szónál, hogy „elkerülhetetlen”, eljut odáig, hogy „elkerü...” , és valami zagyvaság lesz a vége, amit igyekszik gyorsan elharapni. Észre sem veszik mások, és ha mégis, hát istenem, kivel nem fordul elő.

De én tudom, gondolta Forba a kávéscsészéjét két tenyere között gurigázva, hogy ez valami más állapot. Nem ilyen voltam.

Ráadásul ez nem az egyetlen jel. Néha remeg a keze. De csak akkor, ha levest kanaliz. Egyet rándul, és amikor odanéz, a saját kezére, mint egy alkalmatlankodó idegengere, a keze mintha meg is ijedne, külön a keze, hogy most mi lesz, és még inkább remeg, ugrál benne a kanál. Ilyenkor leteszi egy picit, a kezét leereszti az ölébe, ne is lássa.

Leejti a tárgyakat. Nem túl sűrűn, de gyakran. Megfogja őket, ám nem elég erősen. Úgy esnek le a földre, mintha ki akarnának szűrni vele. Kisiklanak az ujjai közül. Egy nadrágszűj, zokni reggelente, amikor öltözik. Már tudja, nem azért, mert álmos, és az izomtónus hiányzik. Leejt minden egyebet. Kanalat, tűzőgépet, slusszkulcsot. Hallja a hangtalan kacagásukat. Apuskám, nem gondoltam volna... ilyeneket sutyorognak a tárgyak.

A betűk is összefolynak, előfordul. Olvasna, mint bármikor máskor, de csak szürke csíkot lát. Mintha a havas tájban, valahol irgalmatlanul messze, hogy a zaját nem is hallani, robogna egy vonat. Kicsit távolabb vagy közelebb tartja a szöveget, inkább távolabb, rendszerint az segít, és akkor egyszerűen élesbe vált. Már megint betűk és szavak és mondatok állnak előtte, de ő még látja a gyorsvonatot, a havas tájat, és csodálkozik, hogy miről is szól ez az egész.

De ami Forbát a legjobban zavarja, a meleg hullámok. A meleg hullámok kizárólag jobbról érkeznek az arcára. Illetve nem is pontosan az arcára, hanem inkább a halántékára és a fülére. Mintha valaki odahajszárítózna, épp csak egy fuvallatnyit, akár hozzátehetné azt is, ugye milyen finom meleg? Érzed? Igen, érzi. Ha jön a meleg hullám, odakap a kezével, végigsimítja magát a halántékától a fülén át az arcáig. Kicsit olyasmi ez, mintha nem feléje jönne a meleg, hanem belőle, mintha valami rossz áradna ki a bőréből, amit ezzel a simító-takaró mozdulattal el tudna leplezni. Csakhogy nem lehet. Hiába a simítás, ha a meleg, amennyiben úgy akarja, újra felé fúj. Megint valaki ráirányítja a hajszárítót.

A csontjai pedig... Néha picit ugyan félelmetes, de mégis szereti, ahogy kattan és reccsen egyet valamije. A nyaka istenien tudja. Alig mozdítja a fejét, érzi, hogy feszül,

és szép lassan viszi el addig a pontig, ahol megáll, de most kell rásegíteni: recss, és már jó. Helyén van a feje. Recseg-pattan a jobb könyöke. A bal válla. A bal csuklója. A bokája, mind a kettő. És a nagylábujjai. Kicsit sportot is úz belőle. Behúzza-behajtja őket, és fülel. Ha a recssenés nem elég éles, ha azt érzi, hogy a két ízület nem olyan – így mondaná – hetykén fordul el egymáson, szinte hiányérzete támad. Pedig hogy utálta mindig is azokat, akik ropogtatták az ujjukat. Primitívnek érezte, tapintatlanságnak, a nyílt színi orrtúrásnál és a szellentésnél alig egy fokkal szalonképesebb cselekedetnek.

Milyen lesz az élet ezután? Ezen töprengett már néhány hete, amikor Trebin hívta. Még azt a kérdést is feltette magának: akkor most melyik nyavalyába fogok belehalni?

De ilyet nem kérdezhet, még titkon sem. Most rángatta vissza anyát az életbe, hónapokon át beszélte be neki, hogy mennyi dolga van még itt a földön. Neki, Forbának, az ő kis Kálmánkájának még hosszú-hosszú ideig szüksége van rá. Tehát ő végképp nem halhat meg, mert az becsapás lenne.

Tudod, hová megyek, drága edesanyám?, így, „e”-vel, szokott kedveskedni Forba. Sosem találod ki, folytatta, miközben ültek a teraszon, mert ehhez ragaszkodtak, ha eljött a május, és az idő megengedte, a teraszon kávéztak délután. Az anyjával. Amióta nincs az apja, ő maradt. Pedig korábban nem is kávézott. Osztálytalálkozó lesz, a Trebin szervezi.

Trebin... mondta az anyja. A nevére emlékszem, de nincs előttem az arca. Különben is mindegy, biztos nem úgy néz már ki.

Dehogynem, edesanyám, mi nem változunk, megmaradtunk ugyanannak a huncut kölköknek, akik voltunk.

Te nem is változtál, nézett rá az anyja, ma is úgy csillog a szemed, mint amikor még a rácsos ágyból néztél rám. Na, ez nagyon előttem van, elhíheded.

Aztán szigorúan kérdezte: Nem halt meg még senki?

Nem, nem, szerencsére.

Forba elhallgatta, hogy Trebin az első telefon után, amikor már csak kör e-maileket küldött, az egyik nap közölte, hogy a Kormos meghalt. Igaz, Kormos a párhuzamos osztályba járt, mégis, Forba rögtön fel tudta idézni ennek a Kormosnak az arcát, a gyerekkorból őrzött, mégis felnőttessé alakult képet; jól tudta, hogy igazából Kormos nővére emlékszik, aki eggyel felettük járt, és sokan szerelmesek voltak belé, magas, sudár lány volt, és a derekáig lógó egybefogott haját viselt. Ezért emlékezett most Kormosra azonnal, e miatt a haj miatt.

Nekem volt egy udvarlóm, a Béla. Snájdig, kedves fiú volt. Csapta egy kicsit a szelet, de mivel nem nagyon engedtem neki semmit, továbbállt, úgy látszik, neki akkor már többre volt szüksége. Össze is jött hamar egy másik osztályból való lánnyal, de máig emlékszem rá, hogy amikor jött a bál, és a Béla a kis barátnőjét táncoltatta, a válla fölött egyfolytában lesett, engem keresett a szemével, hogy hol vagyok, mit csinálok, kivel táncolok.

De amiért meséltem neked az egészet. Amikor jöttek az osztálytalálkozók, nálunk az volt a szokás mindig is, hogy hoztuk magunkkal a férjeket, feleségeket. Apád is elkísért néhányszor, és a Bélát ilyenkor nem lehetett leállítani. Odatelepedett melléje, és ő, a réges-régi lovag kezdte el győzködni apádat, aki akkor már húsz meg harminc éve volt a férjem, hogy én milyen klassz csaj vagyok, és becsülje meg magát, amiért így megfogta velem az isten lábát. Mert ő tudja, ő ezt már akkor látta... Hej, ha neki is ilyen felesége lett volna, mint én, rikoltozott Béla, miközben a neje ott ült pár székkal arrébb. És

ez minden alkalommal megismétlődött, még szerencse, hogy csak ötvenként. Amúgy Béla kedves fiú volt, atommérnök lett belőle, nem részegen kiabálta ezeket, de úgy látszik, soha nem tudott elfelejteni, és máig úgy érzi, valamit nem jól tett az életben.

Lujzi is írt a régi osztályból, hogy mindenki keresse elő az iskolai fényképeket, ezért Forba feltúrta a lakást, de a gyerekkorából szinte semmit sem talált, az meg nem tűnt valószínűnek, hogy Sári az ő fotóit vitte volna magával Bergenbe, amikor úgy döntött, végleg ott marad. Forba anyja akkor épp az intenzíven feküdt, és csak nyöszörögve kérdezte: Te mért nem mész?

Hideg van, messze van, és nem tudnak magyarul, felelte Forba.

Úgyis meghalok, dödögte tovább az anyja a testén körbetekerődző csövek fogságában.

Erről nem nyitok vitát, édesanyám, felelte Forba.

Csökönys számár, nyögte az anyja, de mintha elmosolyodott volna egy pillanatra.

Lujzi levelét, mint ahogy ezt az egész osztálytalálkozás dolgot, egyszerre nagyon komolyan vette. Abban reménykedett, hogy az anyjánál lesz az a Salamander cipős doboz, amelybe egyszer összegyűjtött minden olyan képet, amely nem került bele az egy időben szépen ragasztgatott családi albumba; ez éppenséggel Sáriverl való szerelmük hajnalán volt. Forba nagyon meg akarta mutatni Sárinak addigi életének minden maradék pillanatát, ezért szánta rá magát a rendszerezésre. És mégis itt maradt (nem is tudja, itt-hon vagy otthon), úgy látszik, nagyon ide tartozott.

Te mindig csak a múltat rendezgeted, sosem a jövőt!, fakadt ki Sári egy ízben, amikor már kijárt Norvégiába, egy klinikára dolgozni. Erre Forba valami olyasmit mondott, hogy persze, elvégre levéltáros, ha Sári lenne szíves ezt a tényt az emlékezetébe idézni. Különben is, a múlt az, ami létezik, ami van; a jövővel semmit sem lehet kezdeni.

Nekem vannak terveim, tudod?, közölte vele Sári. Még fiatal vagyok, vinni szeretném valamire, nem itt elválni, mint...

Mint, mint... Kicsoda az a „mint”, emelte fel kissé a hangját Forba. Még hogy a jövőd. Semmit sem lehet tudni. Lehet, hogy felülz a repülőre, és mire odaérnél, Norvégia már nincs is, elsüllyedt a tengerben.

Micsoda? Norvégia elsüllyed? Nem vagy magadnál, kedveském.

Kohn elmegy Grünékhez, és amint belép az ajtón, egy irtózatosat belerúg Grün kutyájába. Kohn, magadnál vagy?, förmed rá Grün. Nem, nálatok, feleli Kohn.

Mi ez a baromság megint?

Egy vicc. Hogy ne vessünk.

Én inkább sírni szeretnék.

Az se rossz. A lényeg, hogy ne fojtsa el az ember. Engedjen szabad utat az érzelmeinek. Akár sírnia kell, akár nevetnie.

A kávé után állt neki keresni a cipősdobozt.

Minden ott van, az üveges szekrényben. Én nem dobok ki semmit, tudhatod.

Csak apa ruháit.

Nem dobtam ki azokat sem. Egyet sem. Kaptál belőle te, az unokaöcséid, Sanyi bácsi, a többi meg ment a hajléktalanoknak. Tudod, mit mesélt Bandi bácsi? Hogy látta apád piros kockás dzsekijét egy kéregetőn. Meg mert volna esküdni, hogy ugyanaz a kabát volt. Amire te azt mondtad, hogy soha nem vennéd fel.

Tudom. Apa sem hordta sokat, csak ragaszkodott hozzá, mert az a habókos iskola-társból.

A Frédi. Egy padban ültek nyolc éven át az internátusban. Aztán meg lelépett '56-ban. Csoda, hogy egy ilyen kabát... na, hogy is szokták mondani? Megszemélyesül! Neki, így hidd el, az a piros kockás felöltő volt a Frédi. Bele tudott bújni.

Talán ezért nem kellett nekem a kabát. Nem akartam belebújni.

Aztán tudod, mi történt. Írt a Frédi, végre megkapta az állampolgárságot, a magyar vízumot, hogy jön haza. És akkor nagy csönd majdnem egy évig. Apád kezdett el nyomozni, hogy mi történt. Így derült ki, hogy a Frédi kiesett a gyorsvasútból, mert elromlott az ajtó, és szörnyethalt. Ugyan kinek jutott volna eszébe értesíteni egy ismeretlen embert idehaza?

Apa mit szolt?

Mit? Sírt. Nem sokszor láttam életében sírni, de akkor sírt. És még azt is mondta, hogy micsoda egy faszkalap, mármint a Frédi. Ilyen szavakat sem használt sűrűn szegénykém.

Hol lehet?, kérdezte Forba az üveges szekrény ajtajának takarásából. Van itt egy láda, amin az áll, hogy FONTOS, MEHET. Mi ez?

Tudod, mi? Öregapádládája volt. Amikor kizavarták őket Erdélyből másodjára is, a háború végén, a román kiugrás után, nagy kegyesen megengedték, hogy összepakoljanak egy teherautóra való holmit. Ebben voltak a legfontosabb dolgok, gondolom. A te fényképeid biztosan nem abban vannak.

Nem baj, emelte ki Forba a ládát a szekrénypolcra, ezt most átböngésem.

Hát csak böngéssze, főlevéltáros úr, emelkedett fel a műanyag karszékből Forba anyja. Megyek, és alszom egyet, kávé ide vagy oda. Ez a legszebb az öregségben, látod, hogy már semmi sem számít.

Forba Tivadart bosszantotta, hogy tüdőrákban kell meghalnia, ő, aki életében összesen három és fél szál cigarettát szívott el, azt is pontosan meg tudja mondani, melyiket milyen alkalomból, sőt, ha kicsit utána számolna, a pontos dátummal is szolgálhatna. Egy történelemtanár ismerje legalább a saját életének a történelmét.

Ötvenöt évesen tüdőrákban elmenni, ezt nem tartotta igazságosnak. Esne a fejemre egy virágcserep, zuhannék ki a buszból, mint az a faszkalap Frédi. Vagy öljenek meg, az is jobb ennél.

Akkor kezdte el írni Kálmánnak a levelet, amikor az orvos közölte, hogy maximum három hónapja van hátra. Legfeljebb kicsit hosszabb levél lesz a szokásosnál, gondolta. A fia egyetemre járt. Levéltárosnak készült. Erre ő beszélte rá, úgy érezte, hogy inkább való neki a kutatómunka, mint a gyerekekkel való vesződés.

Írta, és illet egész addigi életében nem érzett, hogy jólesik írni. Azt hitte, nehéz levél lesz, búcsúlevél, ami sosem kellemes. De most az volt. Azon vette észre magát, hogy saját magáról ír. A fiának szinte sosem beszélt magáról, sosem engedte, hogy olyannak lássa, amilyen ő, egy esendő férfi. Azt akarta, hogy a fia csak az apát lássa benne, azt lássa benne, amilyen apának szeretett volna látszani. Csakhogy ő igazából nem is ilyen volt, ismerte el végleg Forba Tivadar ott, a halálos ágyán. Szeretett volna vidám lenni, könnyed, akár felelőtlen is. Merthogy mi múlik az összeszorított foggal kiizzadt komolyságon. Sokáig írt, és ami testileg egyre nehezebben ment, annál könnyebben sikerült lélekben. Disznóság, gondolta többször is, éjszaka, amikor bemorfiumozva szendergett, hogy nem írhatok tovább. Nincs időm, nem marad annyi időm, hogy mindent elmond-

jak, amit akarok. Hangozzék bármilyen idétlenül is, azt akarom elmondani, hogy miképpen is kellett volna élni.

Nem adta oda sose a fiának az írást, a sok-sok lapot, mert úgy érezte, még nincs készen. Forba anyja kapta meg a többi személyes tárggyal együtt, amikor a férje meghalt. Még aznap este elolvasta, otthon, egyedül, a szobájába zárkózva. És úgy döntött, hogy a gyerekek ráér majd később olvasni. Nem most, az egyetemi végzés előtt néhány hónappal kell megtudnia az apjától, hogy az élet nem kötelességek és harcok végtelen láncolata – ahogy eddig hirdette neki. És hogy csak az álmainak éljen, mert semmi egyéb nem számít. Milyen ökor voltam, írta Forba Tivadar, hogy nem szedtem a sátorfámat, és nem látogattam meg a barátomat én Chicagóban, én a csóró magyar törtitanár, mert én megtehettem volna. Ő nem jöhetett, mert még nem volt állampolgár. Aztán kiesett a metrókocsiból, és vége lett. Ilyeneken múlik ám, te gyerek, írta a férje a fiának.

Elrakta egy nagy, feneketlen doboz mélyére az irományt.

Trebinnek nem magától jutott eszébe az osztálytalálkozó, Gajdos ötlete volt. Gajdos tizenkilenc év után került haza Svédországból, voltaképp gyógyulni, mert valami északi betegséget kapott, tüdősorvadással járt, és miután ott nem tudtak vele mit kezdeni, hazajött, és csodálatos módon meggyógyult.

Látod, eddig az isten háta mögött laktam, de már egy éve itthon vagyok, és mégis csak most futottunk egymásba, teljesen véletlenül. Jöjjünk össze, ha össze tudjuk rántani a bandát, úgys harminc éve lesz...

Trebint szinte sokkolta ez a szám, gyorsan kért még egy rövidet. Ne baszd már, tényleg.

Elkezdődött a telefonálgatás, a levelezés. A kapcsolati honlapon elég sok ember fent volt. Az egyik erről tudott, a másik arról, legalább valami morzsát.

Öt éve még Sz.-ben lakott, de azóta nem beszéltem vele.

Mi gimibe is egy osztályba jártunk, az első osztálytalálkozón ott volt. Az is mikor volt, te jó ég...

Mintha a tévénél dolgozna, néha látom a nevét a stáblistán. De lehet, hogy egy másik Polster.

Lehetett tudni lassan, kire számíthatnak. Néhányan Angliában, Görögországban, Németországban laktak. Előfordult, hogy a szülőket érte el Trebin vagy valaki más, általában megbízott régi osztálytárs, mert az ő szülei szintén ugyanott, ugyanabban az utcában laktak ennyi idő után is.

Forba csak sokára jutott az eszükbe, Ardó Judit írta valamikor a tél végén: Gyerekek, és ki tud Forbáról?

Elment abba a világvégi konviktusba.

Jó, de csak nem lett belőle pap?

Nem egészen, én Pesten egyszer buliztam vele, írta Hanta, éppenséggel a Dimitrov téri éjszakai lokálban kötöttünk ki, még arra is emlékszem, hogy a sztriptíztáncosnő Forba fejére húzta a bugyiját. Mikor volt ez, ha megnyúztok, se tudom. Tán nyolcvanötben.

Az biztos, hogy nem sokkal a sulis után a szülei elköltöztek P.-be, az apja az egyetemen kapott állást. Aztán fiatalon meghalt. Onnan tudom, hogy az egyik unokatesóm is járt hozzá, töri szakra.

Ismerős valaki P.-ben?

Senki sem volt ismerős P.-ben.

Trebin végül is nem bánta. Imádta ezt a nyomozósdit. Valaha dolgozott a rendőrségen, a bűnügyeseknél. Csak amikor először nősült, az asszony kérte, hogy hagyja abba. Nem bírta elviselni a tudatot, hogy Trebin mindennap gyilkosok közt forgolódik. Ő meg imádta Beát, hát otthagya a céget. Előbb biztonságizott a Metróban, ahol Szarka lett a főnök. Na, ő is szépen eltűnt. Utána került a közterületesekhez, és most már ő a góré. De Trebin most is ezt szerette. Nyomozni a sok kis lúke után, akik azt hiszik, hogy lehetnek előtte titkaik.

A vicc az, hogy előbb leplezte le Szarkát, aki Ukrajnában dolgozott, de aztán Forba nyakán is szorulni kezdett a hurok. A főlevéltáros úr nyomokat hagyott maga után. Gavriilo Princip és Fekete Kéz magyar kapcsolatai az Osztrák–Magyar Monarchia magyarországi szerb kisebbségi sajtójának tükrében 1911–1914 között. Csinos kis dolgozat. Aztán volt ott még egy-két hasonló műredek. Hiába, manapság a Google Colombo hadnagy leghatásosabb gyevere.

A főlevéltáros úrhoz van szerencsém?, szólta bele Trebin a telefonba. Itt a közterület-felügyelet parancsnoka!

Tessék?, kérdezett vissza Forba értetlenkedve.

A Trebin Pisti, te állat! Rémlik? Mikor találkoztunk utoljára, na mikor? Harminc éve, apám!

És ez?, emelt ki Forba aládából egy borítékot. Az anyja odasandított, épp fel akart állni, de visszazöttyent a karszékbé.

Mit tudom én, felelte halkán.

A te írásod áll rajta, édesanyám.

És micsoda?

Apád levele.

Érezte, ahogy a jobb kezének hüvelyk- és mutatóujja összerándul, ez is jelentkezik egy ideje, önálló életet él a keze, az ujjai, kis híján kiejtette a borítékot.

Neked írta, szólalt most meg halkán az anyja. De nem adtam oda. Aztán legyintett egyet. Na, pont ez hiányzott most nekem. Ne mondj semmit, kérlek. Menj, vidd, olvasd el. Hagyj békén.

Forba belenézett a borítékba, látta, hogy temérdek, az apja írásával teleírt lap van benne, félbehajtva. Pontosan feleannyi idős volt, amikor az apja meghalt, mint most. Vajon kétszer olyan jól érti-e, ami történt, mint akkor? És amit az apja írt... Egy huszonkét éves fiatalembernek szánta szegény, és most néhány esztendő híján ugyanannyi, mint az apja volt.

Az anyjára nézett, aki leszegett fejjel ült.

Látod, mondta még a karszékből: Ezért lett volna jobb, ha befejezem ott, az intenzív osztályon. De te akartad... Ha igazán mélyen magamba nézek, azt kell mondjam, csak miattad éltem tovább. És most, sandított fel az anyja, nem szólsz egy szót sem, mi?

Forba vállat vont. A hóna alá csapta a borítékot.

Ezt elviszem, felelte halkán. Vasárnap jövök, a találkozó után.

Az anyja picit előredőlt, mint aki még mondana valamit, de aztán visszahanyatlott, és csak némán intett a kezével.

Elolvasta az apja írását, aztán lekapcsolta a villanyt. Hanyatt feküdt, kicsit felpolcolt fejjel, maga mellé fektette a karját.

Álmában döbbsenten vette észre magán, hogy a haja alján, ahol a szőrzete kezdődött, egy tojásnyi búb nőtt. Nem is búb, hanem egy önálló életet élő golyóféle, ami, ahogy

mozgott, ide-oda csúszott a bőre alatt. Nem lehetett elkapni, menekült előle a saját testén belül, hiába tekerőzött Forba, a golyó fel-alá száguldozott benne. Pedig tudta, nem ér rá minderre, sietnie kell. Inspekcióra. Ugyanis egy világítótornyot látogatott meg. A torony egy parasztház udvarán állt, egy kucsmás nénike jött elő, hogy felvezesse a szűk lépcsőkön hatemeletnyi magasságba. Felmásztak, és a metsző szélben Forba körbejárt, a táskáját magához szorítva, és bólogatott, minden irányba bólintott egyet, mint aki elégedett Északkal, Kelettel, Déllel és Nyugattal egyaránt.

Amikor lefelé haladtak, a néni megkérdezte: Aztán mi baja, kedveském? Forba nyöszörgött valamit, hogy semmi különös, nem vészes, de a néni tudott mindent. A háta mögül, de egészen a füléhez hajolva sutyorogta. Nekem is ilyen undok gombóc nőtt a testemben, az orvosok nem is akartak foglalkozni velem, úgy néztek rám, mint egy élőhalottra. Csakhogy nem hagytam magam. Megkérdeztem a Mindenhatót, tényleg az-e a szándéka velem, hogy meghaljak? Persze nagy csönd volt a válasz. És elmagyaráztam neki, hogy mért nem halhatok még meg. Mert nem a haláltól félttem, kedveském, nem magamat féltettem, hanem azokat, akiknek szükségük van még rám. Na és két hét múltára úgy eltűnt belőlem a gombóc, mintha sose lett volna ott. A doktor is megmondta, ez csoda. Ekkor értek vissza a földre, és ahogy kiléptek a világítótorony kapuján, a nénike megfogta Forba kezét. Magának egy csöppet sem kell félnie, kedveském. Beszélék a Mindenhatóval, még ma. Jó lesz?

Forba bólintott, hogy jó.

Akkor megkapom a certifikátot?, kérdezte a néni, és kinyújtotta a kezét. Forba pedig kicsatolta az akatáskáját, és átnyújtott neki egy stencilezett lapot, amin cirill betűs írást látott, a végén hatalmas, lila pecséttel.

Ugyanabban a pózban ébredt, ahogyan elaludt. Egyenként, lassan mozdította meg a tagjait. Halk reccsenéseket hallott és érzett. Lenézett a hasára, a hasa teljesen lapos volt. Rajta feküdt, kissé szétszóródva az apja hosszúra, nagyon hosszúra sikeredett le vele.

Bent ültek az II Paradisóban. Trebin valahogy felkutatta Irma nénit is, az osztályfőnököt, aki nemrégiben özvegyült meg. Ő érkezett elsőként, bevallotta, hogy előző éjjel alig tudott aludni. Mosolygott, a fogai ugyanolyan erősek, vastagok voltak, mint annak idején. Forbának mégis a két kézzel adott dupla pofonok jutottak eszébe rögvest.

Ő is megpuszilta Irma nénit, majd nem úgy, ahogy az anyját is szokta.

Mindenkit megismert, kivéve Fajszt, pedig jövet az autóban eszébe jutott, hogy mennyire irigyelte Fajszt nyolcadik végén, amikor az utolsó rajzórán fagyalatozni mentek, és Fajszt tízgombócos fagyit vett. El akarta mesélni neki. Szerencsére Trebin már ott volt, és amikor a sarkon befordult egy magas, görbe tartású, kopasz férfi, azt mondta: Na, szépen vagyunk, itt a Fajsz. Így Forba is megkönnyebbülten mosolygott, amikor kezét fogtak, és mondta: Szevasz, Sanyikám!

Trebin, Kardos, Szabó Laci és Polszter ültek a társaságában, tőle kettővel balra Irma néni, utána jött a lányok csapata. Forbának tetszett, hogy úgy társalogtak rögvest, mint ha a múlt héten találkoztak volna utoljára. Polszter elkezdte mesélni, hogy a hétvégén, abban a cefet szeles, hűvös időben elment a lányával megnézni valami várromot a Pilisben. Sehol nem volt egy teremtet lélek sem, ők is iszkoltak aztán visszafelé, amikor az ösvényen egyszerre egy egész csapat jött szembe. Polszter még mondta is a lányának, hogy na, úgy látszik, befutott egy kirándulóbusz. Amikor kiértek a parkolóba, látták, hogy nincs ott semmiféle busz, ellenben vagy húsz különböző rikító színűre festett és kiglancolt bogárható Volkswagen, bogaras találkozó résztvevőivel futottak össze.

Forbának ez tetszett. Elvégre mi mást lehetne mesélni? Harminc évet? Majd az is lesz, biztos, névsor szerint. De most ez van.

Szabó Lacinak bezzeg rögvest beugrott: Micsoda ádáz vita dúlt köztünk, Volkswagen vagy Wartburg, világnézetek csaptak össze.

Forbáéknak Volkswagenük volt, nekünk Wartburgunk. Mondhatni, felvonultattuk a nyugat- és keletnémet autógyártás két prominensét. És természetesen egyikünk sem engedett az otthon hallott szólásokból. Forba nagyon tudta cifrázni, odavolt az apja bogarától. És különben is, egy nyugati kocsi, erősítette, csak jobb lehet, mint a szocialista. Ez nekem is szöveget ütött a fejembe, mi tagadás. Otthon vacsora közben előterjesztettem apámnak a dilemmát: tényleg elképzelhető-e, hogy Forbáék aprócska bogárhátúja jobb, mint a mi alig egyéves, nagy és kényelmes Wartburg De Luxunk? Mert megengedem, hogy egy Zaporozsecnél, egy Moszkvicsnál tényleg jobb lehet, de a miénknél is? Apám nagyon lassan, nagyon komótosan evett, és a magyarázatát is így adta elő. A részletekre nem nagyon emlékszem, a végeredmény nem volt vitás: feketén-fehéren bebizonyította, hogy a Wartburg ezerszer jobb kocsi a Volkswagennél. Ezt másnap közöltem is Forbával, megfellebbezhetetlenül, bár, érthető módon, tiltakozott ellene. De tudtam, amit tudtam.

És milyen az élet. Nekem is egy Wartburg volt a legelső autóm, de már a négyütemű motoros. Jól ment, nem volt vele semmi bajom. Aztán jöttek egymás után a nyugati kocsik. És néhány évvel később egy barátom ugyanolyan Wartburgot hajtott, mint az enyém volt. Nem tudtam megállni, elkértem tőle, hadd furikázzam egyet. Elképedtem, micsoda rettenet volt. Alig tudtam vezetni, teljesen leizzadtam. Most mit mondjak – így múlik el a világ dicsősége? Kétségtelen, egy bizonyos világ kimúlt alólunk. Vagy mellőlünk? Belőlünk? Nem, belőlünk biztosan nem...

Forba is vigyorgott. A Szabó Laciék Wartburgja. Kifejezetten mérges volt rá. Hogy nem képes belátni egy ilyen pofonegyszerű dolgot. De most Szabó Laci már Szontággal tárgyalt, aki átült hozzá, volt valami közös bizniszük, ráadásul Szabó Laci egy megrendelő átverte, nem fizet, méghozzá több tízmilliós tételben, most per lesz belőle.

Ekkor futott be Lujzi, mintha egy női magazinból lépett volna elő, igen dögösen. És nem ült oda a lányok közé, hanem a Forba melletti üres helyet választotta. Lujziban már nem nagyon ismerte volna fel a régi, dupla copfos kislányt, ráadásul Forba „ilyen” nőkkal nem szokott társalogni, legfeljebb megnézni őket, messziről, mint ahogy Lujzit is nézegette volna, de így, hogy mellette ült, túl közel volt hozzá.

Azt viszont érezte, hogy Lujzi vibrál. Mint aki teljes mértékben tisztában van vele, hogy egyszerre minden szem rá szegeződött, a lányoké is, tán még inkább, és így, ebben a helyzetben kell úgy tennie, mint aki ezt észre sem veszi. De Lujzi sem kérdezte senkitől, hogy gyerekek, mi van veletek, mondjátok már... Polszter épp arról mesélt, hogy az új nője valamelyik tévénél dolgozik, és milyen nehéz előrejutni a szamárlétrán, de ezúttal nem azért, mert nő, sőt, azt még ki is használhatná, csakhogy itt a felsőbb vezetésben mindenki buzi, és így nehéz...

Erre csapott le Lujzi, hogy ő pontosan így járt, mert egyetem alatt kis pénzkeresetképpen eljártak szinkronba, és összejött egy pasival, lefeküdt vele párszor, de nem azért, tényleg tetszett neki, meg minden, de utána nem sokkal hallotta, hogy a manusz is homo, vágatott is rögtön AIDS-tesztet csináltatni.

Közben Trebinék azon röhögtek, hogy Kardos nyugdíjas már. Kardos bent maradt a seregben, úgyhogy tavaly megvolt a huszonöt év szolgálati ideje, még szép, elhúzott

nyugdíjba. Ami messze nem jelenti azt, hogy otthon ülne, már csak azért sem, mert most építi a harmadik házát, miután megint együtt él a második exnejével, úgyhogy melózik keményen. Kardos gépkocsioktató volt, ami most remek bulinak számított, mert EU-n belül meg lehet csinálni a jogsit bárhol, de a szigor mindenütt más; és főleg Németországból jönnek hozzánk csapatostul azok, akiknél valami gikszer adódott, és újra kell vizsgáznuk.

Az asztal másik végéről érkezett a kérdés, hogy is hívták azt az énektanárt, aki szegény öngyilkos Zoli bácsi után tanította nekik az éneket, de leginkább kuplékat szeretett zongorázni, meg a Traubisoda-reklámot, amit sokkal jobban szerettek fújni, mint a Béreslegényt...

Ádám bácsi, mondta rögtön Forba, és bólogattak többen is, hogy így van. De hogy milyen Ádám bácsi, arra senki sem emlékezett. Fajsz hozzáfűzte, hogy később, amikor már főiskolára járt, be-benézett abba a presszóba, ahol Ádám bácsi éjszakánként zongorázott, és mindig rendelt tőle egy számot, amit busásan megfizetett. Ádám bácsi kissé felemelkedve, mélyen meghajolva köszönte meg neki a százforintost, de Fajsz biztos volt benne, hogy nem tudta, ki ő, és sosem mondta meg, hogy egy régi tanítvány darvadozik a zenéje mellett néha-néha.

Trebin javasolta, hogy mielőtt jön a vacsora, essenek túl a „számadáson”. Irma néni emelkedett elsőként szólásra, és elővett a szatyrából egy régi osztályképet, kérte, hogy mindenki írja alá, de olvashatóan ám!

Kezdődhetett volna a névsor szerinti beszámoló, ám Ardó nem volt sehoh. Pedig Ardó ígérte, hogy jön, Trebin megpróbálta gyorsan elérni mobilon, de Ardó nem vette fel. Úgyhogy Dessewffy Zsuzsi nyitotta a sort.

Forba, mint a gimnáziumi találkozók előtt, most is azon törte a fejét, ugyan mit is meséljen magáról. Arról szeretett mesélni, ami épp foglalkoztatta. Most leginkább az apja levele. De ez nem ide való. Vagy Ardó, mért nem jött el Ardó Judit, akibe szerelmes volt, és a sulis után annyi évvel is valahogy fáj neki a hír, amikor hallotta, hogy Ardó férjhez ment, viszonylag hamar, egy pillanatig sem várt rá... Mindegy, majd elmondja ugyanazt, mint a többiek is.

A szokásos leltár – elvégeztem ezt meg ezt az iskolát, egyetemem, dolgozni kezdtem, megnősültem, férjhez mentem, született iksz gyerekem, aztán elváltam, aztán megint megnősültem, és férjhez mentem – Fajsznál torpant meg. Fajsz ugyanis alig mondott valamit az élettörténetéről, hanem elárulta, hogy rákos. Hererákja van, már majdnem egy éve tart ez a rémálom, de úgy néz ki, hogy vége, hogy sikerült megszabadulnia tőle, és most csak ez érdekli, hogy van egy új élete, mondta Fajsz. És már azt is tudja, hogy mit kell vele kezdeni. Ha bárki kíváncsi rá, szívesen elárulja, de csak négyszemközt, nem óhajt most ígét hirdetni...

Amikor Forbára került volna a sor, abban a pillanatban, hogy felállt volna, betoppant Ardó Jutka. Nagy hejehuja fogadta, és Trebin ragaszkodott hozzá, hogy az osztálynévsorban az első azonnal adja elő, mi történt vele, főleg azt, hogy mért késett. Forba nagy kegyesen átengedte az elsőbbséget Ardónak.

Nézte a nőt, miközben beszélt. Olyan nagyon nem értette, miért rajongott érte annak idején. Kifejezetten affektának hatott. Még az sem villanyozta fel Forbát, hogy Ardó is elvált.

Magamról gondoltam volna a legkevésbé, hogy ez egyszer bekövetkezik. De ki az, aki számít rá? Eleve a házassággal is így voltam: már általánosban értetlenkedve figyeltem Lujzit, aki fülig szerelmes volt a rajztanárbá, aztán a gimiben ott volt a Mariann, aki

nem csak odavolt a fizikatanárért, de el is csábította, szóval, nem a pasi őt, hanem a kis tizenhét éves fruska a tekintetes Gátfalvyt. Rémuldóztam, hogyan képes megtenni. Családos ember, helyes kis feleség, két gyerek. És akkor jött az egetem, és ki volt az, aki már a második évfolyamán hozzám a docens úrhoz? Talált, én. Mit számít az a huszonhárom év korkülönbség, csekélység. Meg az, hogy a negyvenhárom éves férj-uramnak immár a harmadik felesége voltam. A szerelem, ugyebár, vak, de legalábbis rövidlátó. Ahhoz képest nem is panaszkodhatom, majdnem húsz évig tartott az egész. Aztán persze vége lett... de minek nem lesz vége az életben? Rádadásul nem nekem lett valakim, hanem a papinak, hatvankét évesen. Szép dolog, mondhatom, az örök ifjúság megtestesítője. Utána már nem érdekelt. Nekem is akadt aztán egy fiatalabb... tizenkét évvel... már nem gyerek, de mégis. A legszebb azonban nem ez. Tudni kell hozzá, hogy anyu meghalt négy éve, pont a válás után, úgyhogy volt mit elgyászolni. Féltettem aput, itt maradt egy szál magában, hetven fölött. És erre mi történt? Most annak a fiúnak az anyjával él együtt, aki elvette a szüzességemet. A temetőben ismerkedtek össze. Azért ez cuki, nem?

Trebin felszólította Forbát, hogy rajta, könnyítsen a lelkén. Remélem, elváltál!, rikoltott közbe Kardos, mire Forba diplomatikusan annyit mondott, hogy még nem, ezzel mérsékelt sikere volt, Szontág kiadta az ultimátumot, Forba se merészeljen házas emberként megjelenni a következő találkozón, arra úgysem fognak újabb harminc évet várni.

Elmondta, amit magáról tudott, nem is nagyon figyelt rá, miket. Végül is, tényleg néhány szó az élet. Trebin megkérdezte, hogy pontosan mi a faszt csinál egy főlevéltáros, tárolja a főleveleket? Ezen vihogtak egyet, Forba is, de Irma néni, mintha a régi osztályban ülnének, rászólt a többiekre: Gyerekek, figyeljünk oda, adjuk meg egymásnak a tiszteletet! Erre elcsöndesedtek, de Forbának már nem maradt sok mondanivalója, továbbadta a szót a szereplési vágytól fészkelődő Lujzinak.

Aztán jött a vacsora, és a vacsora után már felbomlott a rend. Forba fél füllel figyelte a többieket, a fiúkat, akik teljesen belemelegedtek a helyi ügyek taglalásába, Forba számára olyan volt, mintha nem is magyarul beszélnének. Trebin és Szontág szakította meg néha a diskurzust, mondván, inni is kéne. Szontág már a harmadik üveg rozé bornál tartott. Egyszerre odakapta a tekintetét Forbára, és szinte felkiáltott: Tudom, baszd-meg, kire hasonlítasz piszkosul! Arra a francia pasíra, a Louis de Funesre! Nem? Nézzétek meg! A többiek is mustrálni kezdték Forbát, gusztálták, mennyire Louis de Funes-es a képe, de csak a vállukat vonogatták. A fasz tudja, vihogott Trebin, szerintem tökre olyan, mint Forba... És ez elég baj neki, minek még Louis de Funesnek is lennie!, vihogott közbe Kardos sms-írás közben.

Erre ittak.

Forba kiment a mellékhelyiségbe, utána már máshová ült vissza. Polszter és körötte a lányok a szülőkről beszélgettek. Érdekes, ő is mennyire emlékezett egy-egy volt osztálytársa apjára, anyjára. Sokszor szinte jobban, mint a gyerekekre. Rák Ági anyjáról érdeklődtek, ő ott tanított a suliban, nagyhangú, vörös fejű főúttörős volt. Megvan, csendesen, de megvan, mondta Rák Ági. Pusztítatom anyudat!, üzenté Irma néni az egykori kollégájának. Polszter szülei meghaltak, az anyja alig negyvenévesen, az apja két éve. Forba sokat járt át Polszterékhez, a tér túloldalán laktak, és Polszter rendszeresen szobafogságban ült a hétvégéken, mert rossz jegyeket vitt haza. Forbát felengedték hozzá, azt füllentették, hogy együtt tanulnak, Forbára is ráfér; aztán inkább katonáztak. Polszter apja otthon is vasalt nadrágban, fehér ingben, házicipőben járkált, de a nadrágtartóját leeresztette kétoldalt. És cigarettázott. Polszter anyja jóval magasabb

volt a férjénél, ám elképzelhető, hogy csak a felcsavart konty ébresztette ezt a képzetet bennem, gondolkodott el egy pillanatra Forba.

Fajszt is odaült, és figyelt. Forba nem tudott meghatottság nélkül nézni rá. Fajszt kis híján meghalt. Még mindig rákos, de itt van. Haminc évig nem nagyon gondolt Fajszra, ha csak a tízgombócok fagyi miatt nem, amit még nem hozott szóba, és rettentően hiányzott volna, ha nem jön el, ha azt hallja, Fajszt meghalt. De most Fajszt is az apjáról kezdett beszélni.

Igazából sosem voltunk jóban. Nagyhangú, erőszakos, érdekérvényesítő ember volt mindig is. Én meg inkább az anyámra ütök. Meghúszom magam, teszem a dolgom, nem akarok bajt. Talán pont ez volt a baj... Aztán egy vadászaton egy haverja véletlenül hátba lőtte, és a gerincébe fúródott a golyó. Úgy volt, hogy nem éli túl, de apa mindent túlél. Viszont deréktől lefelé megbénult, most már több mint tíz éve toloszékes. Elvan velem, valamiért ezt a sorscsapást – hogy is mondjam – szinte méltányosnak tartotta, vagy mi. Egy szóval sem berzenkedett ellene. Azt találta ki, hogy fényképezni fog. Úgy, a székben ülve. Hogy lássa mindenki, milyen onnan a világ. Mit lát ő. Mi a horizont. Hihetetlen. Sose gondoltam, hogy lelke van az öregnek, bármilyen szemét módon hangzik is ez. És szuper képeket csinál, tényleg. Két kiállítás is volt, az egyik a mozgássérülteknél, a másik meg az ifiházban. Egyik fotóját még az újság is közölte. De persze nem ezért van az egész. Hanem hogy megmutassa, hogy az élet mindig élhető. Amikor jött a rák – és most ezt kimondani rohadt nehéz –, sokkal inkább adott erőt apám, akivel a mindennapi viszonyom, amúgy, sosem lett bensőségebb, továbbra is tartottam tőle kicsit, mitől lobbann majd haragra, de ő lett az igazi támasz, és nem az anyám, aki a mai napig babusgat.

Szóval, ezek az igazán érthetetlen és ezért szép dolgok az életben.

Az asztal túlsó végén Szontág ukrain kalandját mesélte, a fele sem igaz kategóriába tartozott, Szontágból már három üveg rozé beszélt, ami amúgy nem zavart senkit.

Forba mellé Lánzos Margó telepedett le, akit kislány korában csak szírpacának vélt Forba, ám meglett asszonyként ugyanez a karakter egyáltalán nem taszította. Az este során már korábban megszemlélte Margó kezét, az épp csak festett arcát, a sima, friss vonásait. A lány egy arab fiúhoz ment hozzá, valamelyik főiskolán ismerkedtek össze, ki is költözött vele a Közel-Keletre, de két év után nem bírta tovább, és a fiú azt mondta: Rendben van, ha nem tud megszokni ezt a helyet, akkor hazamegyünk Magyarországra, én ott már úgyis ismerős vagyok, nem gond. Majdcsak lesz valahogy.

Lánzos Margó Forbával akart beszélni, külön. Arról van szó, hogy van nekem egy leánykám, jövőre érettségizik a gyöngyöm, és ki akarom találni, mi legyen belőle. Tudod, olyan művészlélek. Verseket, novellákat ír. Kettő meg is jelent belőlük. Tényleg jók ám!, meresztette nagyra a szemét Margó, és most hirtelen hatalmas macskára hasonlított. Tipikusan az a szülő vagyok, aki a gyerekében teljesíti ki önmagát. Én is mindig írni szerettem volna, kifejezni magamat. Valahogy nem jött össze, most hímezzetek, mint afféle vidéki háziasszony, de tudod, hogy még ez is örömet szerez? Viszont a kis gyöngyöm igazi tehetség, nem hagyom, hogy elkallódjon. Gondoltam, a levéltárosság pontosan az a munka, ami neki kell. Ódon falak, értelmes emberek, egy csöndes szoba, ahol dolgozhatnak, írhat is esetleg, ha úgy alakul... Mit gondolsz, Kálmán?, nézett rá zöld macskaszemével Margó, és kezét Forba karjára tette. Forba érezte, milyen súlyos, forró keze van.

Forba hosszú évek óta nem gondolkodott azon, hogy jó munkája van-e vagy sem. Végül is nem mond butaságot Margó, futott át az eszén, az ódon falak, a csöndes zug,

békés mindennapok megvannak. Lám, kívülről ilyen eszményi, paradicsomi állapotban leledzik. Erre mondta az utóbbi években Sári egyre rendszeresebben, hogy Te itt akarsz megdöglenni?, Neked ennyi elég? Aztán elment Norvégiába altatósna, Forba meg itt van, mert számára elégnék bizonyult a Paradicsom.

Meg lehet próbálni, igen, felelte Margónak Forba szórakozottan. Főképp, ha a nagylány jobban szeret a múltba nézni, mint előre. Ha szeret keresgélni, kutakodni, még akkor is, ha az, amit keres, lehet, hogy nem is létezik. A mókás ebben a szakmában az, hogy az ember előbb-utóbb így is megtalálja, ami jó neki. De hangsúlyozom: neki... húzta ki a karját Forba Margó kezének súlya alól, hogy tehesen egy megengedő és egyben szabadkozó mozdulatot.

Ardó Jutka ekkor, miközben későn jövőként még mindig a vega vacsoráját piszkálta, két falat között Lujzinak szegezte a kérdést: Neked mindig ekkora volt a melled? Lujzi egy pillanatra a dekoltázsába pislantott, majd széles mosoly terült szét az arcán, hiszen ennél szebb bókot senki fiától nem kaphatott volna: Igen, megnőtt, hát istenem... Nyolcadikban még nem volt ekkora, de én későn érő típus vagyok, kacagott, és önkéntelenül is végigsimított a szűk topba terelt domborulatain.

Forba most pontosan emlékezett rá, hogy '79 májusában, az utolsó tanítási napokban, amikor teljes nyári hőség köszöntött rájuk, másrészt az iskolával már nem foglalkozott senki, elhatározták, hogy délután kimennek a strandra. Így is lett, Forba biciklivel ment, mire odaért, már ott napoztak néhányan, köztük Lujzi és Ardó Jutka is. Még valami lovagok is kerültek, akik a csajokat szédítették, jöttek a nagy uszodai mutatónyok, a fejesek, bicskaszaltók meg a fröcskölések. De nem ez volt a legnagyobb szenzáció, hanem hogy Ardó bikinifelsőjéből minden kétséget kizáróan vattaszálak meredeztek elő, mert kitömté a melltartóját, hogy nagyobbnak látszon a melle. Emiatt folyton igazgatta, húzkodta, ő volt egyedül, aki a vízbe sem ment be, azt állította, most épp nem lehet fürdenie. Másnap a suliban már mindenki tudta, hogy Ardó tömi a melltartóját, és biztosak lehettek benne, hogy a „jó hírt” Lujzi kürtölte szét, aki lehet, hogy később serdült, de ilyen praktikákra már akkor sem volt szüksége.

Gyere, Kálmánkám, ülj ide mellém egy kicsit, ütögette meg a maga mellett lévő üres széket Irma néni. Mesélj még nekem valamit. Forba mély lélegzetet vett, hogy „valamit” meséljen, de nem volt rá szükség, mert Irma néni elkezdte mondani a magáét. Te, borzasztó ez a sok válás, hát alig akartam hinni a fülemnek, szinte mindenki elvált... Te nem, ugye, nem? Na, még az a szerencse. Mire jó ez? Szegény párom, aki tavaly halt meg, mi negyvenhét évet éltünk egymással, úgy, ahogy mondják, jobban-rosszban. Persze hogy voltak nehéz időszakok, egy élet nem lehet végig fáklásmenet, de hát ezt mindenki tudja. Ha baj volt, leültünk, megbeszéltük, mi legyen. Lehet, hogy néha duzzogott egyikünk, idő kellett, míg elsimultak a dolgok. De elválni? Édes istenkém, eszünkbe sem jutott soha. Se neki, nekem pedig biztos nem. Szóval, Kálmánkám... akkor azért ti jól megvagytok? Ennek úgy örülök, tudod? Nem szabad hagyni, hidd el nekem, nem szabad...

Forba mosolygott, kicsit ingatta a fejét. Sári vajon most mit csinál? Biztos ügyel. Ügyel, de mire?

Irma néni megnézte az óráját. Kitől is hallotta, még annak idején, aztán a fene tudja, hogy igaz-e, hogy Irma néni férje vérbíró volt '56 után?

Azt hiszem, én lassan elbúcsúzkodom... állt fel Irma néni. Gyere, akkor neked adom az első búcsúpuzsit...!

Hallom, Szontág szerint úgy nézel ki, mint Louis de Funes, nem is igaz!, állt meg mellette Ardó. Vén bakkecske volt, ez rád egyáltalán nem mondható.

Forba mosolygott, hát erre mit feleljen.

Ugye, te szerelmes voltál belém?, kérdezte aztán a nő ugyanazzal a hangsúllyal, kicsit húzva a szavakat, mint ahogy Lujzinak is nekiszegezte a kérdést a melléről.

Forba csücsörített kissé, erre nem számított így tizenegy után. Még gimis korunkban is, ugye, amikor harmadik után a nyáron találkoztunk a cukrászdában?

Forba az oldalfényben kifejezetten csúnyának látta most Ardót, különösen az orra volt visszataszító, mintha megnőtt volna.

Most olyan leszek, mint az öreg zsidó, aki kérdésre kérdéssel felel: hogyhogy te mindenkinek ennyire belemondod a képébe, amit gondolsz?

Ardó Jutka egy csöppet sem hökkent meg Forba reagálásán, sőt, mintha elégtétellel hallgatta volna.

Mért? Mert rá kellett szoknom, hogy azt mondjam, de legalábbis azt kérdezzem, amit gondolok. Rögtön és azonnal. Mit veszíthetek? Te most berágtál vagy mi? A kérdés nem állítás, jöllehet benne van, mire akarok kilyukadni. Legfeljebb azt gondolják, hülye tyúk. És igazság szerint ez nekem tökéletesen megfelelő skatulya. Nem is veszem annak, legyen inkább kellemes létállapot.

Akkor oké, felelte Forba. Egyébként azt tartják a tudományban is, hogy a jó kérdés sokkal fontosabb, mint bármi egyéb duma.

Szóval szerelmes voltál belém, ezzel most bevallottad!, mondta fejét hátravetve Ardó, aztán a hajába túrt. Szeretem tudni, ki mindenki volt szerelmes belém, tudod? És bened nem lehettem száz százalékgig biztos.

Forba felvonta mindkét vállát, mint aki tényleg tehetetlen, lelepleződött.

Viszont emlékszem a születésnapodra, mondta aztán. Egyik húsvétkor, amikor mentem locsolni, születésnapod volt, és kaptam a tortádból. Még a dátum is megragadt a fejemben, április 13-a.

Ardó Jutka felnevetett.

Ez a végső bizonyíték, ha a többi nem lett volna elég, hogy belém voltál zúgva! Csak tudod, mi a helyzet? Húsvéthétfőn születtem, ez igaz. De apám és anyám, ki tudja, milyen szeszély folytán, ezért mindig húsvéthétfőn ünnepelték meg a születésnapomat, bármilyen dátuma volt is. Így aztán azokban az években mindig a locsolni érkező fiúk falták fel a tortámat. Egyszer megkérdeztem apámat, mégis, hogy képzelték ezt? Azt felelte, hát nem jópofa, rajtad kívül kinek van mindig húsvéthétfőn a születésnapja?

És amúgy mikor van?, kérdezte Forba.

Ardó Jutka szeme villant egyet. Szeretnéd tudni, mi? Csakhogy még neked sem áru- lom el, Forba. Talán majd egyszer megtudod.

A fiúk már nagyon hangosak lettek éjfél tájban. Trebin főiskolai kollégistaélményeket mesélt, hogyan is volt, amikor egy négyágyas lányszobában csak az egyik csajt akarta megdugni, de végül is hárman kértek belőle, ez a nagyság átka. Szontág mindennek az ellenkezőjéről kezdett el hadoválni, mély vallomást tett, miszerint kicsi a farka, és azt taglalta, hogy az életben – hiába, harminc év az harminc év – mindennek milyen negatív és pozitív következményeivel szembesült. Aztán szorgalmazta, ha vége a dínomdánomnak, menjenek kupiba.

Forba sietve búcsúzott hát, magyarázatul csak annyit mondott, hogy még most éjjel hazavezet, az anyját nem szereti hosszabb időre egyedül hagyni. Hátra veregették, az

a néhány lány, aki még kitartott, megölelte és megpusztilta. Barna Márti külön megsimogatta a kezét, és azt mondta, nagyon örült, hogy láthatta.

Ardó a végéből jött elő, amikor Forba már az ajtóban állt.

Szóval megszöksz? Itt hagysz?, kérdezte elnyújtott hangon.

Forba vele is közölte, hogy hazamegy.

És aztán? Most mi lesz? Már sosem találkozunk, vagy majd harminc év múlva?, érdeklődött Ardó Jutka. Forba vállat vont; annyit vonogatta a vállát ezen az estén, mint még soha. Nem tudom. Valószínűleg hamarosan hosszabb útra kell utaznom.

Kimész a feleségedhez? Hol is dolgozik? Hollandiában?

Nem, Norvégiában. De nem hozzá megyek. Más ügy. Nem is szakmai. Magánügy, teljesen magán.

Jól van, Forba, értem én... bólintott Ardó Jutka, és most ő rántott egyet a vállán.

Olyasmi, mint hogy neked mikor van a születésnapod. Elvégre mindenkinek vannak mélyen őrzött titkai.

Amikor megérkezett az anyjához, ugyanott találta, az erkélyen ülve, szinte ugyanabban a pózban, mint két nappal korábban, elmenetelekor.

Ott volt Irma néni is, mondta Forba, úgy vélte, ha valakire az anyja emlékezni fog, az osztályfőnökére biztosan.

Ezek szerint él még, felelte az anyja. És a Pólszter? Ő előttem van, olyan kis jó fiú volt, nagyon illedelmes. Jóban voltatok, ugye?

Eléggé. Ott volt. Sokan ott voltak, mondta Forba, miközben gyors kávéét készített magának.

Odatelepedett a szokott helyére, sréen oldalt, az anyja mellé.

És hallottál valami érdekeset? Megérte?

Persze. A leginkább hihetetlen az volt, hogy miközben sokszor harminc év zanzásított történetét hallgattam végig, úgy éreztem, hogy a témérek különböző sors ellenére mennyire összetartozunk.

Forba azt mondta fel, amit hazafelé az autóban is végiggondolt már. Akármilyen idétlenül hangzik is, olyan érzésem volt, hogy rendben, hogy mindenkinek van valami-féle másik élete, van egy családja, gyerekei, itt-ott dolgozik, de mindez mellékes, mert amúgy ide tartozik, ehhez az osztályhoz.

Fura, vetette közbe az anyja. Harminc éve nem is láttad ezeket az embereket.

Nekem is ez ütött szöget a fejembe. És ennek ellenére nagy, mély, szeretetteljes közösséget éreztem velük az első pillanattól fogva. A gimnáziumi osztálytársak iránt, akikkel pedig ötévente látjuk egymást, egyikükkel-másikkal még gyakrabban is, nem érzem ugyanezt.

No és mivel magyarázod, édes fiam?

Talán azzal, hogy minél messzebb megyünk vissza az időben, saját, kezdeti életünkbe, annál alapvetőbbek az élmények és ezáltal a kötődések is. Olyan létállapot volt ez az osztály ezek szerint, ahová, ha nem is tudatosan, de mindig is visszavágytam.

Ezzel az Irma nénival ki nem állhattátok egymást. Megjegyzem, nekem sem volt szimpatikus.

Lehet, de mégsem maradt bennem rossz érzés vele kapcsolatban. Most meg találkoztunk egy kedves öreg nénival, aki meghatódott a látványunktól.

Akkor örülök, Kálmánkám, nem volt hiábavaló az utad, mondta Forba anyja, és kicsit előredőlt, megfeszített, egyenes derékka ülve nézett a kert felé.

Forba felkelt, kivitte a csészéjét a konyhába, elmosta, eltörölte, és visszatette a helyére.

Ugye, nem mész még el?, hallotta az anyja hangját a konyhában.

Nem, mért?

Mert még nem kérdezted meg, amiért valójában jöttél. Hogy mért nem adtam oda apád levelét, amikor meghalt, és utána sem. Gyere, kérdezd már meg végre! Amióta megtaláltad és elvitted, három napja, nem tudok aludni.

Forba belépett a szobába, odament a nyitott teraszajtóhoz.

Nos, mondta kérdőleg. Mért nem? Amúgy azért nem kérdeztem, mert valószínűleg nincs rá magyarázat.

Amikor Tivadar meghalt, lezajlott az, amit azelőtt csak filmekben láttam. Közölték a hírt, és az ügyeletesszobában odaadtak egy zacskót, amelyben szegénykém holmijai voltak. Továbbá a főnővér a kezembe adott egy nagy, fakósárga borítékot, azt tette hozzá, hogy ezt a párnája alatt tartotta. Sokszor látták, hogy ír valamit, sőt, papírt is kért nem is egyszer. Amit teleírt, beletette a borítékba, a borítékot pedig a párna alá.

A borítékon a fiam neve volt. Egészen pontosan az állt rajta, hogy Fiamnak, Kálmánnak. Egy pillanatra még fájts is, hogy nem nekem írt. Talán ez volt az első, tudat alatti lökés, hogy elolvassam a levelet, ha ugyan ez levél; elolvassam a fiam engedelnye nélkül, majd aztán úgy döntöttem, hogy nem adom oda neki. Most nem, vagyis akkor; csak összezavarta volna a fejét, így is elég csapás volt a számára az apja halála. Ha még olvasta volna mindezt... Neki akkor tiszta fejre volt szüksége, hogy elvégezze az egyetemet, menjen a megkezdett úton. Valaki, aki a halál kapujában áll, már kimondhat bármit. Mindent, ami a szívét nyomja. Összefoglalhatja az életét, számot vetve mindennel, ami sikerült és ami nem. De ez akkor is csak az ő dolga, ha történetesen van egy fia, akihez életében először és utoljára úgy akar szólni, ahogy máskor még sohasem tette. Sziklaszilárdan tudtam, hogy egy huszonkét éves fiatalembernek nem ilyen útravalóra van szüksége, hiába, hogy búcsúzó apja szavai voltak ezek. Olyanok álltak benne, hogy vigyázzon, mert elszalad az élet, és bár tőle – Tivadartól – mindig is azt hallhatta csak, hogy a kötelesség, a tanulás, a munka az első, alapvetően mindez nem így van. Álmodni és az álmokhoz ragaszkodni, bizony, ez a legnagyobb tudomány, és ha lehet, meg kell valósítani őket. Erre intette a fiát a halálos ágyáról, felsorolva mindazt, amire ő vágyott, és amikor most úgy gondol, mint önmagának tett, de soha be nem váltott ígéretekre, és emiatt nem is kicsit ségylvelli magát.

Nem hagyhattam, hogy egy ilyen ember, aki ötvenöt éven át úgy élt, ahogy, mindenkitől megbecsülve és szeretettel emlegetve, azért, mert az utolsó pillanatban egy gyógyszer-szagú kórteremben fellázadt, szédülje a fiam életét.

Ezért dugtam el a levelet. Azzal a szent elhatározással, hogy a megfelelő pillanatban odaadom majd. Úgy látszik, nem jött el ez a pillanat. Szinte mindennap eszembe jutott. El is égethettem volna. De sosem tettem volna meg. Abban reménykedtem csak, hogy majd a halálom után találja meg a gyerek, és akkor már mindegy lesz. Ám nem kerülhetjük el a sorsunkat. Sem én, sem ő.

Akkor most már mindent tudsz. Azt is, amit apád vélt és gondolt, azt is, amit én. Megyek, lefekszem egy kicsit.

Forba anyja felállt a székből, amikor a fia mozdult, hogy segítsen, intett, hogy nincs rá szüksége. De amikor mellé ért, megállt, és ránézett.

És most? Mi lesz?

Elmegyek, és végigjáróm apám álmainak helyszíneit. Megkeresem a világítótornyokat, és Vilnába is elutazom.

Gondoltam mindjárt. Látod, ez az, amitől tartottam. Jól tettem, hogy nem adtam oda a levelet akkor. Most már... mindegy. Most már mehetsz.

Az anyja megszorította Forba lógó kezét, majd szinte ellökte. Nem inkább Norvégiába kellene menned? Ott lenne keresnivalód, ha már erről van szó... Mi van Sárival? Tudsz róla egyáltalán valamit?

Dolgozik.

Dolgozik, persze.

Forba kilépett a teraszra, onnan fordult vissza az anyja felé.

Mehetnének együtt is.

Hová?

A világítótornyokhoz.

Az anyja csak a fejét rázta. Minek? Sosem érdekeltek a világítótornyok. Szerintem apádat sem, csak már lázálmai voltak, amikor írta. Egy történelemtudós, egy komoly ember nem ilyesmiről álmodozik. De te menj, ha akarsz.

Azzal elindult a hálószoza felé, ahogy mondta, lefeküdni kicsit.

Pontosan tudom, mi vár rám, Kálmán. Nektek lehet, hogy már meg is sügták a folyosón az orvosok... két hónapja sincs hátra... lehet, hogy még két-három hétig eléldegél... Ó, hát az rengeteg idő! Mi mindent lehet csinálni ennyi idő alatt. Nekem már csak az maradt, hogy leírjam, mit csinálnék, mit nem csináltam, és mi az, amit annyira szerettem volna. Még akkor is, ha mindez régen volt, és később csak legyintettem rá, mondván, áh, gyerekes álmodozás az egész. Nem így van! Az utóbbi napokban csak világítótornyokkal álmodtam... Mi a csuda ez, kérded. Jogosan. Sosem beszéltem erről, se Anyádnak, se Neked. Már az alexandriai világítótorony is nagyon izgatott, aztán valamikor a háború után olvastam egy kalandregényt, a balti-tengeri tengerészekről szolt, valamikor a XIX. század közepén, és sok jelenet játszódott a világítótornyokban. Máig emlékszem, hogy volt egy Ovisi nevű falucska, ahol egy fontos torony állt, és hogy jó messziről lássák, kétezer gyertyával és fáklyával kellett kivilágítani éjszakánként. Tudod-e, mért látszik olyan messzire a világítótornyok fénye? Nem másért, mint hogy a víz nemcsak a hangot viszi, hanem a fényt is, azaz a habok tetején, mint egy lencsén, megtörik, és továbbvetül. Bizony... Milyen sokáig dédelgettem a vágyamat, hogy egyszer majd végigjáróm ezeket a tornyokat, szépen, módszeresen, egytől egyig. És majd könyvet írok rólok. Még történelemszéként sem lett volna utolsó feladat kikutatni valamit a magyar tengerhajózás ügyében: miféle szerepet játszottak a világítótornyok bizonyos események alakulásában. És mindez elmaradt, semmi, de semmi sem lett belőle! Még a tengerhez sem jutottam el soha, veletek sem. Hát ne tegyem fel most magamnak azt a banális kérdést, hogy jól van ez így?

Merthogy tizenkét évesen elkezdtem írni egy krimi, mivel akkor épp krimíró akartam lenni, az más dolog. Vagy lesz valakiből író, vagy nem. Nem erőltettem, bizonyára nem is voltam írónak való. Egyébként a címe az volt, hogy A felügyelő ritkán tűnik fel. Egy titokzatos nyomozóról szolt, aki teljesen a háttérből figyel, kalkulál, épp csak egyet-egyét kérdez néha, aztán megint hosszú oldalakon keresztül nem is hallunk róla. Ám ez nem jelenti azt, hogy ne dolgozna. Dolgozik, nagyon is. Az események mennek a maguk útján, folyik tovább az élet a gyilkosság után. A felügyelő aztán megint előtöppan, kérdez valamit, majd eltűnik. És így tovább. Roppant eredetinek és mulatságosnak tartottam ezt a technikát. De végül nem írtam végig, tán ötven-hatvan oldal lett belőle, és az is elveszett. És nem siratom nagyon, mert ez – most érzem – mégsem én voltam. Az

voltam én, ami fáj, hogy nem történt meg. Mint ahogy Vilnába sem jutottam el soha. Vilna, Vilnius, a kettő egy. Szinte reménytelen is lett volna odautazni, a Szovjetunió, Te is tudod, máig egy nagy rezervátum. Csakhogy valami olvasgatások során elém került egy adat, miszerint Pesten 1783-ban a Duna mentén új terményraktárakat nyitottak, többek között Spät Dávid és Meister Johann, akik egész Európával kereskedtek, és bécsi közvetítéssel kapcsolatba kerültek egy bizonyos Forbatius Hyeronimus vilnai nagykereskedővel; ő szállított sózott, szárított halat, északi rozst, amely sokkal tovább állt el, mint a közép-európai, no és némi borostyánt is adott el megmunkálásra. Csak ennyi, egy név, egyetlen említés. És elkezdett működni a fantáziám, hátha ehhez a Forbatius névhez van valami közünk, hátha ez a derék kereskedő egyszer fogta magát, is ideutazott a Herr Späthez meg a Herr Meisterhez, aztán itt ragadt. És egyszer csak lett belőle a Te ük-ük-ükapád. Ez feladat lett volna, de még milyen!

Fecsegek, irkálók itt mindenfélét... Két hét? Három hét? Szóval, most tudom igazán, bizonyos dolgokat miként is kellett volna intézni. Jobb, ha Te már most tisztában leszel vele, Kálmán. Higgy nekem.

Este tizenegy után csörgött a vonalas telefon. Forba biztos volt benne, hogy Sári lesz az, és ha hívja, nem pedig e-mailt küld, akkor valami fontosat akar mondani.

De nem ő volt, hanem Ardó Jutka.

Nem alszol, Forba? Jó kérdés, mi?

Dehogy, felelte, korán van még.

Attól függ, mire. Lehet, hogy késő, mondta Ardó sokat sejtetően. És mikor indulsz?

Hová?, kérdezte Forba meglepetten.

Arra az útra, ami nem a feleségedhez vezet, hanem valahová máshová. Te mondtad.

Igen, igen...

Vigyél el engem is. Ne félj, nem akarok semmit. Csak én is mennék valahová. Mindegy, hová. Megígérem, hogy jó leszek.

Forba megköszöri a torkát.

Figyelj csak, ez nem ilyen egyszerű.

Nem? Mért nem? Nem kell újból belém szeretned, na!

Tudom. De ez egy... családi ügy.

Mégis? No hiszen.

Nem úgy, ahogy gondolod. Úgy fest, hogy az anyámmal megyek.

Mármint az anyukáddal?

Vele. Az apám miatt. Ezeréves história. Most nem mesélem el.

Most nem... Haha, mondta epésen Ardó Jutka. Pedig mi is végigbeszélgethethénk annyi régi históriát.

Elhiszem. De ne haragudj, amiért azt kell mondanom, hogy ez most fontosabb. Majd máskor, esetleg.

Egy ideig csönd volt a vonal túlsó végén.

Forba, már egy kicsit sem szeretsz?, kérdezte aztán a nő.

Most Forba hallgatott egy sort.

Ha visszagondolok a tizennégy éves önmagamra, akkor igen, mert akkor éreztem valamit. Nem tudom, mit. Lehet, hogy nem is igazi szerelem volt. De hát...

Jó, ne magyarázd, felelte indulatosan Ardó. Szép utat.

Majd néha hírt adok, tett egy enyhítő kísérletet Forba.

Képzem, jött még egy kurta válasz, és a nő letette a kagylót.

Mért is ne, gondolta Forba rögvest, nem hülyeség, hogy magával vigye az anyját. Ami az apjával nem valósulhatott meg, megtörténhet most. Az anyja is félig az apja, nem csak ő maga. Így szinte teljes egészében ott lehet azon az utazáson, amire mindig is vágyott.

Forba anyja a nappaliban berendezett kis számítógépes sarokban ült. Esett, a teraszon nem lehetett ma kávézni. Forba leült a fotelba, nézte az anyját. Ha nehezen is, de rábírta a számítógép-használatra, az internetet meg az elektronikus levelezést kifejezetten megkedvelte. Most azt böngészte, amikor betoppant, és lelkesen mesélt.

Nem fogod elhinni, ki írt. A Rózsavölgyi Lili, csak te nem emlékszel rá, egyszer, még amikor kislány voltál, meglátogattak a férjével, tán harmincöt éve is megvan. Az történt, hogy az érettségi évében, vagyis utána, nyáron, amolyan építőtábor keretében elmentünk, valamilyen szocialista csereprogram révén, úgyhogy ez előkelő dolognak számított, a Felvidékre, egy kis faluba. Ott volt Lócse mellett, a hegyekben, na, mi is a neve... Závada, mint az író. Mosodát kellett építeni! Ez volt a nagy program, a szocialista haza mosodát épít a népnek. Négyen mehettünk, a Rózsavölgyi Lili, a Bánki Edit, a Rác Csibi meg én. Így, mi négyen, amolyan kis banda voltunk, vagány csajok. Nem meséltem még neked ezt soha?

Forba csak a fejét rázta, figyelte az anyját.

Szóval építettük a mosodát, nagy szám volt ám a négy hazulról jött csaj. Bár nem mindenki volt magyar, úgy fele-fele. Ott voltunk majdnem egy hónapig, szinte teljesen el is készült, már hozták a gépeket a végén. Mi meg jókat kirándultunk vasárnaponként, ittuk a finom kis söröket. Mit ád az ég, ennek a lökött tyúknak, a Rózsavölgyinek eszébe jutott, hogy el kellene menni megnézni, mi van a mi mosodánkkal. Képzelheted. Kis híján ötven évvel később. De az Edit meg a Csibi rögvest ráálltak... Hallod, mind a ketten elváltak, a Csibi háromszor, még szép, hogy vágnak valami változatosságra. Én meg épp akkor akartam meghalni... Úgyhogy lemondtam az egészséget, nem is túl nagy szívfájdalommal. A lényeg, hogy most írt a Rózsavölgyi, hogy mi történt. Majdnem egy hétig oda voltak. A legviccesebb az, hogy sokan rájuk ismertek, illetve emlékeztek a négy magyar fruskára, akik építették a mosodájukat. És épp az, hogy nem ismertek rájuk, hiszen mind rozoga vénasszony lett, mondták is a régi legények, hogy ők röpdősö angyalkákra emlékeztek, sokáig emlegettek bennünket, aztán tessék, most megjelenik három csoroszllya. Hiába mondogatták a Csibiék, hogy az egykori legényekből is, lám, mi lett, fogatlan, pocakos bácsikák, az már nem érdekelte őket. Úgyhogy a Rózsavölgyi most megírta, hogy én jártam a legjobban, mert én megmaradtam tizennyolc éves anygalkának, annak a szőke kis lánykának, aki voltam, és lehet, hogy néhány závadai papa még mindig velem álmodik néhanapján. Mit szólsz?

Forba is mosolygott, széttárta a karját, mint akinek mindez szinte magától értetődő.

Én is szoktam veled álmodni, drága édesanyám!, mondta. És mi van a mosodátokkal?

Á, semmi, legyintett az anyja. Hát ki mosat máma mosodában? Mindenkinnek van mosógépe otthon. Akkor még áram sem volt abban a faluban, nemhogy mosógép. Ötven év, nincs mit csinálni, ötven év...

Az asszony felállt, álltában nyomkodott még néhány gombot a számítógép billentyűzetén.

Azért mégiscsak van jó ebben az internetben is, néha be kell látnom.

Aztán megfordult, Forbára nézett.

Te meg? Mit bámulsz olyan gyanúsan?

Semmit. Én is csak arra gondoltam, hogy elutazunk, mi ketten. Most már lehet.

Igen? És ugyan hová?

Visszamegyünk oda, ahol sohasem jártunk. Egyedül apa, ő is csak képzeletben.

Forba anyja hallgatott egy kis ideig.

Nem szeretem, amikor így beszélsz.

Mért, hogyan beszélek?, kérdezte ő, és felkelt a fotelból. Ott álltak egymással szemben.

Megzavarodtál teljesen, amióta apád levelét elolvastad. Egy haldokló szavait nem lehet teljesen komolyan venni. Akkor is ezt gondoltam, most sincs másképp. Morfiu-mozták...

És aztán?

A morfinisták mindenféle álmoképet kergetnek, te is tudod.

Az teljesen más.

Mért lenne más? Szegény összevissza irkált. Ebbe menekült. Érdekes, nekem sohasem beszélt előtte azokról a dolgokról, amikről neked regélt. Pedig nem voltak egymás előtt titkaink. És huszonhét év, ezt se feledd el, huszonhét évig éltünk egymás mellett!, emelte fel az ujját Forba anyja.

A fia most elfordult, kinézett az erkélyajtón, amin lassú csíkokban csorgott lefelé az áprilisi esővíz.

Mindenkinek vannak titkai.

Nekem nincsenek, jelentette ki az asszony, ne is akard nekem bebeszélni.

Nem akarok bebeszélni semmit. Most Forba visszafordult. Gyere el velem az útra. Megnézzük a világitótornyokat és azt a Vilnát.

Vilnát... Minek?

Apa azt gondolta, esetleg onnan származik a család. A Forbatiusok.

És ha igen? Akkor mi van? Ezért elmenni a világ végére.

Édes jó anyám! Hát akartam én neked valaha is rosszat?

Forba anyja most félrebillentette a fejét, majd kicsit ingatta.

És én? Egy szem magzatom? Akartam én neked valaha is rosszat?

Így nézték egymást egy ideig.

Özvegy Forba Tivadarné éjjel felébredt. Két óra elmúlt. Mintha zörgést hallott volna a kis szobából. Sok-sok éve nem esett meg vele ilyesmi. Akkor észlelt effélét, amikor a férjéről még nem lehetett tudni, hogy beteg, ám egyszer csak nem tudott rendesen aludni, ezért éjnek évadján rendszeresen kiosont a hálóból, és az egyetemista Kálmán üres szobájába zárkózott be. Ott kezdett el – ahogy ő titulálta – vacakolni, hogyha már nem tud aludni, történjék valami. De a szobának közös fala volt a hálóval, és az asszony felébredt a legapróbb neszezésre is. Átment, és ott találta a férjét, amint az olvasólámpa mellett olvasott vagy írt, kézzel, hogy ne csapjon zajt az írógéppel.

Most is úgy rémlett neki, mintha ugyanúgy a szomszédból szűrődne át a zörgés, pat-togás.

Felkelt, de nem úgy, mint máskor is, sokszor, amikor vécére megy, szinte félálomban, ösztönösen botorkálva a sötétben.

Most minden érzékszerve arra összpontosult, hogy van itt valaki. Ott bent, a kis szobában.

Megállt, mereven fülelt.

És hallott valami sűrűlődst, mint amikor műanyag vonalzót csúsztatnak az asztal lapján.

Megindult, a kezét a kilincsre tette, lassan lenyomta, és benyitott a kis szobába.

És ugyanabban a pillanatban, mintha nem is ő szólalt volna meg, hanem a lelke legmélyéről egy számára is rettentő hang, azt kérdezte, Tivadar, te vagy az?

A kis szoba néma volt.

Az asszony csak állt ott, mereven nézve a sötétet, képtelen volt megmoccanni.

Aztán csak annyit sóhajtott, édes istenem... hát ennyi idő után is.

Néhány perc múlva ott ült a számítógép előtt, most a gép kattogott, búgott, pittyegett egyet-egyét az éjszakában. Özvegy Forba Tivadarné e-mailt írt a fiának. Megírta neki, mert azt érezte, most azonnal közölnie kell, hogy elmegy vele az útra, Vilnába vagy hova.

Utána visszafeküdt az ágyba, de nem tudott elaludni. Még arra is gondolt, hogy butaság volt átmennie a szomszédba. És nem azért, mert Tivadar nem lehetett ott, hanem épp ellenkezőleg; úgy tölteni el egy éjszakát, két évtized múltán, hogy azt képzelet, még ha rettegve is, hogy itt van a férje, és csak egy vékonyka fal választja el őket egymástól.

Forba elkezdte az előkészületeket az útra. Az útvonalkeresővel nagyjából beosztotta, merre, milyen szakaszokban érdemes menni. Az anyjára való tekintettel nem akart erőltetett meneteket. Hová is rohannának? A világítótoronyok nem szaladnak el. Eltöprengett rajta, hogy repüljenek-e Vilnáig (már csak így hívta), prágai átszállással meg is lehetett volna oldani, nem is lett volna olyan észvesztően drága, és akkor ott bérelt volna autót. Aztán ezt elvetette, túl egyszerűnek tűnt: odaröppenni pár óra alatt. Ez nem megfelelő megközelítése a *dolgoknak*. Jó lesz utazni anyával együtt az autó burkában, csak ők ketten. Sose volt ilyen, és bizonyára más alkalom sem adódik később. Bár minden csak elhatározás kérdése. Voltaképp egyetlen szó, egy bejelentés: megyünk. Mint ahogy az anyja írta – 2.27 perckor –, hogy jön. Majdnem minden ilyen egyszerű. Két szó sokszor már cifrázás az egyhez képest.

Világítótorony.

Vilna.

Apa.

Anya.

Menni.

Sári levelet írt.

Kedves Kálmán! Nem szépítem a dolgot: Veled álmodtam, méghozzá kavargós, menekülő álmom volt, nem előled, hanem együtt szaladtunk mindenféle elhagyatott helyen, autópálya-lehajtókon, betonfalak mellett. Folyton az órádat nézted, mintha elkésznék valahonnan. Fáradt voltam, törte a cipő a lábamat, de nem mertem szólni. Láttam az arcodon, hogy neked valamiért nagyon fontos, hogy odaérjünk. Fogalmam sincs, hogy hová. Nem volt jó.

Szóval, ha úgy tetszik, megszólalt bennem a lelkiismeret.

Amúgy semmi különös nincs azon túl, hogy nem akar megjönni a tavasz. Éjszakánként nulla fok körüli a hőmérséklet. Nehezen bírom. Gondoltam, hazautazom egy hétre, elvégre azt nem várhatom, hogy Te gyere ide fagyoskodni a jó kis otthoni melegből. Persze, ilyen rövid határidővel a fapados jegyek majdnem ugyanannyiba kerülnek, mint a normál, de nem érdekel. Kell egy kis napfény, újhagyma, friss retek. Úgyhogy 29-én érkezem. Remélem, nem baj?

Sokszor gondol Rád Sári.

Forba ránézett a naptárra, aztán elővette az útvonaltervet. Jól sejtette, 29-én ők már valahol Lengyelország közepén járnak majd az anyjával, Lublin felé vagy már azon is túl.

Ha lemondta egyik volt szerelmét, Ardót, akkor ugyanúgy kell eljárnia másik volt szerelmével, Sárival is. Ebből a szempontból mindegy, kit mikor szeretett, és hogy az

egyiket elvette feleségül, a másikat nem. Itt most egyáltalán nem rólok van szó. Egy pillanatra elgondolkodott rajta, hogy ennyire szörös szívű lenne, netán szemét; az anyja, ha megtudná, mi a helyzet, száz százalék, hogy kijelentené, nem mennek sehová, Forba már hallotta is méltatlankodó hangját, Kálmánkám, ne viccelj, jön haza a feleséged, te meg képes lennél eltűnni a csudába... már ne is haragudj!

Ugyan már, nem haragszik ő senkire. Mire menne vele.

A „Válasz”-ra kattintott, és belefogott a levélbe.

Kedves Sári...

Az apja valósítja meg az ő álmát is. Forba mindig efféleire vágyott: elindulni, majd nemhogy cél nélkül, valahová messze, aztán odaér, amikor odaér. Senki sem küldi, senki sem várja. Olyan szentenciákat fogalmazott meg, mint hogy „az utazás arról szól, hogy nem vagy sehol”; „folyton történik valami, ami mintha nem is veled történne, és ez benne a jó”.

A munkája során sokat bolyongott különböző tájakon, legfőképp a múltban. És közben ott ült az asztalánál, a számítógépe előtt, akár a munkahelyén, akár otthon. És ezt teljesen rendjén valónak találta mindig is. Erre készült, ezért tanult, elérte, amit akart. Ha évente egyszer eljutott egy külföldi konferenciára, örült, de tudta, hogy egy rohanás lesz az egész; ülések, szekciók, workshopok, este pedig lehet állva enni a bélszínt. A reptéren, bent, a tranzitban mindig alaposan végigtanulmányozta a leendő útitársak arcát: ha lezuhanunk, velük együtt fogok meghalni. Ezen szinte meg tudott hatódni. Sorra vette az áldozattársakat, megpróbálta elképzelni, ki mivel foglalkozik, milyen otthon, milyen famíliát hagy árván. Tudta, hogy ez az egész meglehetősen gyerekes és neveléses, de mégis, szinte rituálészerűen végezte ezt a műveletet, még a buszon is, ha az vitte ki őket a géphez.

Mennyivel más lesz most minden. Nincs menetrend, vacakolás, beszállókártya, sorban állás. Csak a messzeség lesz, esetleg néha a térkép. De nem feltétlenül. Nem tud eltévedni ez egyszer. Illetve bárhová ér, ott jó helyen lesz. Előbb-utóbb kerül egy világtorony is, ha ment már annyit, hogy elfogy alóla a szárazföld.

Elvigyorodott, hogy így kiált majd fel nagy csodálkozást mímelve: Apám...!

Hűvös, szeles volt a reggel, amikor Forba leparkolt az anyja (vajon ennyi idő után mondhatja-e még azt is: „és az apja”?) háza előtt. Kinyitotta a kaput, felment a lépcsőn, a bejárati ajtó nem volt bezárva.

Nem tudok jönni...!, rontott ki az anyja a szobából, még pongyolában volt. Most telefonált a Rácz Csibi, hogy a Rózsavölgyi a halálán van. Pár napja derült ki. Menthetetlen. Odamegyünk.

Forba először mintha nem is értette volna, miről van szó.

Mindig ezek a betegségek és meghalások, ezek teszik tönkre az életet.

Biztos, hogy erre van szükséged?, kérdezte aztán.

Az anyja megállt egy pillanatra a mozdulatban. Úgy nézett rá, mint egy őrültre.

Nem, fiam, neki van rám szüksége. Nekem itt voltál te meg Sári, amíg el nem utazott Svédországba...

Norvégiába, először volt szó Svédországról, de Norvégiába ment.

Mindegy. Volt mellettem valaki. Különben biztos meghaltam volna, ha te nem mondd, hogy ne tegyem...

Az már igaz... grimaszolt egyet Forba. Eszébe jutott az intenzív osztály, a fehér függönnyel elválasztott ágyak. Mindennap meghalt valaki. Az anyja alig hallhatóan nyö-

szörögte: Most én következem... És Forba ilyenkor szidta, sőt fenyegette, hogy mit tesz vele, ha meg mer halni. Mindig sikerült kicsikarnia tőle egy halvány mosolyt.

Ennek a szerencsétlennek nincs senkije. Jön a Csibi is. A Bánki nem tud, annak meg az anyja járja a végét. Kilencvennégy éves, otthonba kellett vinni, mert a Bánki sem tudja ellátni, neki meg a gerincét műtötték sérvvel. Rémes, hogy egy bizonyos életkor felett erről kelljen szólnia mindennek. Ezért maradnak meg álomnak a világitótornyok, Kálmánkám, meg apád egyéb titkos hóbortjai.

Ezért kell időben elkezdeni valóra váltani őket, felelte Forba, és jobb mutatóujjával a bal hüvelykujjának a körmét piszkálta.

És akkor most mi lesz?, kérdezte aztán, amikor észlelte, hogy az anyja pakol, a fürdőszobából kihozza a neszesszerét, és a konyhaasztalon álló utazótáskába teszi.

Semmi. Illetve az, hogy elvihetsz a Rózsavölgyihez. Útba esik, észak fele mész, nem? De, de, észak felé...

Úgy látszik, egyedül kell megtennie ezt az utat. Elvégre az apja neki írta a levelet; nem Ardó Jutkának, nem Sárinak, még csak nem is a feleségének, Forba anyjának. Hozzá szólt, mintha ülnének valahol egy csendes kerthelyiségben, a bólogató eperfa alatt, egy kis borocskával az asztalon, és társalognának, mert temérdek idejük van, hosszú a délután és az élet.

Olyan szívesen képzelte ezt a képet a levél mögé; talán, mert sosem ültek így, ketten, férfiak, ő és az apja; és mert az írásnak – anya hiába is állítja, hogy egy „bemorfiumozott beteg” műve – egyáltalán nincs kórházzaga, ha az első néhány bevezető mondat elhagynák, semmi sem utalna rá, hogy ez egy igazi utolsó levél, atyai intelmek egy fiúhoz. Inkább mese az egész, mese abban az értelemben is, ami sosem vált valósággá. Akár igaza is lehetett volna anyának, ha így nézzük, örülni kellene annak is, a pusztá ténynek, hogy maradt az apjától egy ennyire személyes, csak neki szóló emléke, huszonhét oldalnyi mese attól az embertől, aki oly komolyan vette az életet, a saját hivatását, továbbá azt, hogy apa, ami szintén számtalan kötelességet rótt rá. A mesélés, nos, Forba akárhogy erőltette is az eszét, nem emlékezett rá, hogy gyerekként mesélt volna neki az apja; arra igen, hogy az anyja ölében ül, és ha egy könyv végére értek, ő csak felkiáltott, hogy: Még egyszer!, és az anyja hajlandó volt még egyszer végigmondani a mesét.

Most itt ül egyedül a kocsiban, gurul az apja mesevilága felé, amit az utolsó pillanatban mégis neki ajándékozott.

Hirtelen úgy érezte, nem tarthat meg mindent magának, ami rá vár. Legalább három ember kíváncsi rá.

Rögvest ki is találta, mi a teendő. A technikai lehetőségek végtelensége hullámozott végig benne, mint a szeme előtt a tavaszi határ.

Vett egy nagyfelbontású kamerát, amit gumipánttal a fejére tudott erősíteni, valamint a nyakába egy digitális diktafont, amire harmincórányi szöveg fért el. A kamera közvetítette kép az usb-kábelen keresztül egy százharminc gigás hordozható winchesterre töltődött, ami rögvest tömörítette is, úgyhogy képet és hanganyagot egy fájlban tud majd küldeni, ígérte a laptopbolt ifjú szakértője. A fiatalember roppant készségesen magyarázott Forbának, minden kérdésére és felvetésére kisütött valamit; Forba annak ellenére képes volt gondolkodni és figyelni is, hogy közben lopva folyamatosan a srácot kellett lesnie, oly mértékben volt kidekorálva az arca különböző szegekkel, karikákkal és az ezeket összekötő láncokkal.

Minden pillanat annyit ér, bölcsekedett magában Forba, amikor már az előkészületeken túlesve, felszerszámozva, minden készüléket beizzítva újból az országúton haladt, ahányszor újra át tudjuk élni. Sőt, erősítette meg, nem a fejében kell pörgetni a mondatokat, hanem kimondani mindent, beszélni, beszélni, mert így marad meg az a bizonyos pillanat. Mert a pillanat nem pusztán kép, hanem szó is, ráadásul az ő hangján, mindezek elegye adja ki az időt, ami – folytatta immár hangosan – számunkra sosem üres, mindig van valami neve. Az idő természetesen év, hónap, nap, óra és perc, de leginkább az, ami velem történik, mert amíg élek, minden, ami ott történik, ahol éppen vagyok, az velem történik. Hm, ebben a fajta okoskodásban nem vagyok igazán erős, belátom. Világéletemben a múlttal foglalkoztam, régi papirosokat, okleveleket, újságlapokat nézegettem, és próbáltam elképzelni, ami történt, pontosan hogyan is esett, még abba is belemerészkedtem, hogy miért. Sokszor gondoltam rá, hogy mennyivel könnyebb lenne, ha valóban lenne Isten, akinek a szeme mindent lát, és nyilván, a kezdetek kezdete óta látott mindent. És ez a mindent látás meglenne valahol, egy hatalmas archívum létezne az égben, ahonnan ki lehetne keresni, hogy miképp látta Isten egy pannóniai centúrió esti lakomáját, vagy Mátyás királyt, tényleg mondta-e neki a kolozsvári bíró, hogy Hé, te nagyorrú...

Az is fogós kérdés, persze, hogy jó lenne-e tudni mindent, másodpercről másodpercre a világ történéseit, nem örülnénk-e bele, akár csak abba az apróságba, hogy ismerhetnénk visszamenőleg minden őszünket, ezt a végtelen láncolatot, aminek a végén, a jelen pillanatban ott okoskodunk mi magunk.

Forba egy pillanatra elhallgatott, nézte a világoszöld tájat. Esküvői menet hajtott el az ellenkező irányba, az autók dudáltak, de az időközben megeredt, permetező eső miatt járt az ablaktörlőjük is. Biztos bosszankodnak, gondolta Forba... aztán hangosan folytatta: A fene egye meg, nem lehet annyit beszélni, mint amennyi minden a fejemen jár, bocsássatok meg, jól mondta a költő, soha nem elég, mindig marad valami több, amit csak védekezésünk miatt érzünk kevesebbnek. Biztos bosszankodnak az esküvőzők, joggal számíthattak rá, hogy április vége felé napsütéses szombatjuk lesz, aztán tessék, megáznak, miféle házasság az, ami nem ragyogással kezdődik, hanem sűrű felhőkkel a nyakunk között, tessék mondani...?

Úgy tervezte, hogy esténként összefésüli a képet és a szöveget, becsomagolja egy fájlba, és elküldi az anyjának, Sárinak és még Ardónak is. Mért is ne? Ez most már ilyen, össznépi, ha tetszik; egyedül van, de az egyedülléte végtelen, és mindenki részesülhet belőle. Most ő az Isten, homlokán a kamerával, és minden nap annyi nappá sokszorozódik, ahányan megnézik majd, miként utazik. Bizonyára az is megoldható lenne, hogy on line közvetítsen, és akkor már mindegy is, ki hol ül éppen, rákapcsolódhatnak Forba fejére, és együtt közelednének a világítótornyok felé.

Arra jó ez az egész, hogy ne legyek lusta végiggondolni, azaz kimondani bármit, ami egy-egy elém kerülő kanyar, ház, fa képe alapján felbuggyan bennem.

Egy néni a sárga deszkakerítés előtt, ahogy végignézett a lassan guruló autón, talán fel is tűnt neki, mi van a fejemen, hiszen sokan csodálkozva néznek, ráncolják a homlokukat, mintha nem jól látnának, mintha földönkívüli lennék. Találkozott a tekintetünk a nénivel, és egy az egyben felismertem benne azt a felszolgálónőt, aki iskolás koromban a Vörös Csillag kifőzdében dolgozott a férjével együtt, gebinesnek hívták ezt akkoriban, anyuka, te tudod, melyikről van szó, ahová felsőben jártam négy éven át, de ti sosem ettetek ott. Az évek során naponta találkoztam ezzel a konyhás nénivel és a

szutykos függöny mögül néha kikukkantó férjével, aki fehér sapkát hordott, valamit morrantottak egymásnak, hogy Elfogyott a brassói, vagy Még három bácskai lesz, aztán tették tovább a dolgukat. És akkor egyszer csak egy vasárnap megláttam őket a belvárosban. Ment két ember, egy idősödő házaspár, láthatóan vasárnapra öltözve, sétáltak a főutcán. Néztem őket, ahogy jöttek szembe, és időbe telt, mire rájöttem, hogy a konyhás néni és a szakács bácsi az, ők is ugyanolyan emberek, mint bárki más, nem konyhás néni és szakács bácsi, hanem itt sétálnak, és ezen annyira megilletődtem, hogy megálltam egy pillanatra, és néztem őket, mintha egy hercegi pár vonulna el előttem. Szerencsére annyi erőm maradt, hogy köszöntem is, és a konyhás néni rám nézett, elmosolyodott, és visszaköszönt, hogy szervusz, fiam. Ami kimondhatatlanul jólesett. Na, ezt hívta elő ennek a sárga kerítés előtt ácsorgó öregasszonynak az arca és a nézése.

Szörnyű... amíg mindezt végigmondtam, jöttem legalább öt kilométert, átmentem még egy falun.

Mindegy, nem vesztettetek semmit, ugyanazt láttátok, amit én.

Estére egy Zamość nevű lengyel kisvároshoz ért. Amikor a kelet-európai szabad kereskedelmi városokról gyűjtött adatokat jó néhány éve... de hát ezt is felmondta, amikor először megpillantotta a „Zamość” feliratot az útjelző táblán. Szóval, estig elérek Zamośćig, amely város, ha nem tudnátok, és itt most kivételes műveltségemet fogom fitogtatni, a zsidó reneszánsz egyik keleti fellegvára volt, mi több, Nagy Kázmér már valamikor a XIV. század közepén a szabad kereskedés, átutazás jogát adományozta a zsidóknak; és mintha ez sem lett volna elég, az itt élő, illetve idevándorolt örmény, főképp szőnyegkereskedők is megkapták ugyanezeket a privilégiumokat, amelyekről sok fejlett nyugati tartományban, birodalomban álmodni sem mertek. A zsidók ugyanis az ottani pogromok elől menekültek egyre keletebbre, és a lengyel királyok voltak azok, akik mindig is tárt karokkal fogadták őket. Zamość, fogadj engem is tárt karokkal, a fáradt utazót, ki elindult a végtelenbe, ám a mai napja lassan mégis a végére ér...

Forba a főtér mögötti szerény panzióba szándékozott beackolódni. Elég sokára került elő a recepciós fiú, aki gyenge angolsággal megkérdezte, mit óhajt. Láthatólag meglepődött, amikor közölte, hogy itt szállna meg éjszakára. És mintha csak ekkor venné észre, vagyis ekkor lett a számára fontos, hogy gyanakodva vizslassa Forbát, és érdeklődjön, jól lát-e, Forba a fején egy kamerát visel. Forba bólintott, a fiú megkérdezte, hogy működik-e, és azt is veszi-e, ami most történik. Forba újból bólintott, tett egy mozdulatot, amivel kifejezte, hogy persze, ez mindennél természetesebb. A fiú indulatosan összecsapta a vendégkönyvet, ahová az adatokat készült bevezetni.

Itt nem megengedett a kamerázás!, jelentette ki, és hevesen kezdte rázni a fejét.

De mért?

Mert nem. Ez magánterület.

Egy panzió?

Az enyém. Apámé volt, de ő elment. Most az enyém.

Értem, felelte Forba. Akkor én is elmegyek.

Már az ajtóban volt, amikor a fiú egyszer csak megszólalt. Uram, várjon, mégis...

Nos?

Nem bánom, felőlem... tegye fel azt a francos kamerát. Aludjon itt... majd még azt is hozzátette, hogy: Kérem...

Forba alaposan megnézte a fiatal embert. Pontosan olyan volt, mint amilyen kép megjelenne előtte, ha azt hallja „...és volt egy lengyel fiú”. Szőke, nagy homlokú, de szűk

szemrésű. Az orra vékony, az arca beesett, kissé himlőhelyes. A nyakán nagy, vöröslő ádámcsutka ugrott elő. Ezt Forba valamiért kifejezetten jellegzetesnek vélte, főleg azt, ahogy vöröslött.

Feltette a fejére a kamera pántját, és a diktafonba belemondta: Hát ő az, a lengyel fiú.

Odaadta a személyijét, a srác lassú, körülményes írással átmásolta az adatokat a nagy vendégkatalógusba.

A 3-as szoba, vett elő egy kulcsot a fiókból. Jöjjön, felkísérem.

Más vendég nincs?, kérdezte Forba.

Nincs, felelte kurtán a fiú, és már nyitotta is az ajtót.

Vacsorázni lehet?, tudakolta még, nem is értette, miért, hiszen biztos lehetett benne, hogy a belvárosban talál megfelelő éttermet.

Süttetek húst, ha kér, felelte a fiú, aztán még hozzátette. Meg krumplit.

Sörük van?

A fiú ránézett, most mintha még inkább összehúzta volna a szemét. Aztán mégis igenlő választ adott.

Van. Żywiec.

Forba már látta is maga előtt a táncoló párt, gyerekkorában ez volt „a” lengyel sör, ez is különlegességnek számított, a címkéjén szerepelt a táncoló legény és leány, az apja néha ilyen sört ivott, és ő mindig közletről, alaposan megnézte a különleges címkét.

Żywiec, bólintott, és arra gondolt, hogy ezt a szót még sosem mondta ki, csak látta; ha emlegették, akkor lengyel sörként, de sosem Żywiecként. Mindent, ami apró kis villanásokként végigfutott a fején, most lehetetlen volt szóban végigmondani, de a párbeszédet azért vette a diktafon, úgy vélte, akik majd nézik és hallják a felvételt, mindebből – nagyjából – tisztában lesznek a dolgokkal; az anyja biztosan fog emlékezni a lengyel sörre, és lehet, hogy Ardó és Sári is, hátha az ő apjuk is ivott ilyen egyszer-egyszer, és olyankor ők is megszemlélték a táncoló párt.

Forba érezte, hogy sokkal jobban járna, ha gyorsan eliszkolna innen, legalábbis vacsorázni, ám mégis bólintott, hogy jó lesz, kéri a sült húst krumplival, no meg a Żywiecet, és még tett is egy felemelt kezű, mintegy táncolós mozdulatot, mint aki pontosan tudja, miről van szó.

A fiú erre nem szólt semmit, odaadta a kulcsot, és lement a földszintre. Most végre beszélhetett már, amit annyira megszokott a nap során.

Tessék. Nézzétek és lássátok. A szoba. Szerény, de tiszta. Dupla ágy. Elférek majd, még ha hánykolódnék is. A tévé... hadd lássuk. Lengyel adó, lengyel, lengyel, lengyel, lengyel, National Geographic... lengyelül, sport, ez is lengyel. Ennyi. Mindegy. Megeszem gyorsan a kaját, aztán sétálok egyet. Tudjátok, Zamość, a szabad kereskedelemmel felruházott város. Már Nagy Kázmér is!

Azt hiszitek, hogy elvan a gyerek, ha játszik, mi...? Rettentő tévedés. Hát kiért történik mindez, mondjátok, kiért? Anélkül, hogy túllihegném, maradjunk annyiban, hogy ez egy tudós kísérlet. Más, mint egy bekamerázott bankfiók, ahol huszonnégy órában veszik, milyen mozgás van. Ez itt én vagyok, az én szemem. Mégis kétséges marad valamelyest, hogy az „anyag”, értitek, az „anyag” mennyire én vagyok. Továbbá nagy fej-törésekre ad okot, hogy mi lesz az éjszakával. Éjszaka a „harmadik szemem” csak sötétet lát majd, semmi egyebet. Nem látja az álmaimat, a képek végtelen áramát, ezért aztán a legfontosabbokról nem fog tudni semmit. Élettelen, halott kis tárgyává válik, kis műanyag darabbá, vékonyka dróttá...

Nincs mit tenni. El kell hinniek, amit reggel elmesélek majd. Sokszor tényleg nem múlik máson, csak a hiten. És épp akkor mindig az az isten, akinek hisznek, mert akkor benne is hisznek.

Jól kisütöttem?

Forba reggel korán felébredt, és akárhogy erőltette az eszét, egyetlen villanásnyi álomképet sem őrzött az eltelt éjszaka nyolc órájából. Nem volt okosabb egy szemernyivel sem, mint az oktondi kamerája (kamerádja), amit szinte azonnal felrakott a fejére, már a mosdóba is így ment ki, hogy láthatta: kicsi piros pöttyel világító szeme mindent lát.

A reggelizőhelyiségben egy magas, karikás szemű nő fogadta.

Jó reggelt, uram, mondta nagyon halk, akcentusos, de folyékony angolsággal. Tudok sütni tojást, ha kér. Meg van kávé. Friss.

Forba bólogatott. Igen, mondta, kérek szépen, mondta, majd mint aki nagyon igyekszik, az egyetlen lengyel szót is bevetette, amit tudott: Tak...

A nő azonban nem hatódott meg ettől a suta kedveskedéstől. Állt tovább, és amikor Forba ránézett, látta, hogy mereven markolja az előtte lévő szék támláját, és elnéz az ajtó felé.

Aztán hirtelen Forbára nézett, a szeme könnyes volt. Jasek a kórházban van, mondta. Tudja, a fiam, aki tegnap este itt volt. Az éjjel összeverték. A Mirijam miatt. Azzal a lánnyal járt. Mondtam, hogy nem neki való. Jasek nem olyan fiú. Jó fiú. Álmodozó. Nem olyan bulizós. Csillagász akar lenni, csak pont a számtan meg a fizika nem ment neki. Ez a kis semmi lányka most meg otthagya és kinevette. Ez fájt Jasónak a legjobban, hogy a többiek előtt nevette ki, a téren. És felült a Boris motorjára, úgy furikáztak körbe-körbe. Tegnap meg... volt olyan bolond, hogy odament. Azért volt magával is udvariatlan. Mert elmondta, hogy az volt. De akkor már készült rá, hogy odamegy. A diszkó elé, hogy beszéljen a lánnyal. Akkor történt. Eltörött az állkapcája. Meg kell majd operálni.

A nő elhallgatott, és mintha csak magának nyugtázná az elhangzottakat, lassan bólogatott. A keze szorítása a széktámlán engedett kissé.

Úgyhogy ne haragudjon rá, nézett megint Forbára. Jó gyerek. Oly régen várta, hogy jöjjön egy vendég. Nem nagyon vetődik errefelé senki, főleg a mai gazdasági helyzetben. Még mondogatta is, ha egyszer jönne valaki, azt úgy körbeudvarolná, hogy el sem akar majd menni innen. Ilyen gyerek ez.

Forba a torkát köszörülte, fészkelődött. Ha legalább állt volna... így, alulról nézni felfelé egy halkán síró anyára.

Sajnálom, asszonyom, mondta. Igazán nem haragszom a fiára, tényleg. Jobbulást kívánok neki.

A nő tovább bólogatott, majd mint aki álomból ébred, megrázta magát.

A reggelije, istenem...

Ugyan, legyintett Forba, nem fontos.

A nő most majdnemhogy szigorúan nézett rá. Hová gondol? Az élet nem áll meg. Enni kell. A kávé készen van, a tojás is öt perc. Várjon, istenemre, most én is azt mondom, olyan reggelit kap, hogy megemlegeti!

Sosem tudhatod, milyen sorsok mellett mész el minden pillanatban. Hogy egy szempár, egy összeszorított száj mit jelent. Ki vonul ott egy muris nagykabátban? És hogyhogy a kabátban nem csak a teste, de az egész élete is benne rejtezik?

Na ja, efféle kérdéseket lehet feltenni ezerszám. Ráadásul ezek nem olyasmik, hogy a válasz igen vagy nem. Nem Ardó Jutka végtelenül konkrét, az ember képébe mászó

kérdése, mert akkor egyszerűen úgy hangzana: Mi van, lecsapták a kezéről a nődöt, hát az szar...?

Istenem, csillagász, ez már szinte sok a szimbólumból, a zamości legényke, nagy, szinte félrebillenő fejjel, ragyás arccal, kese frizurával, akit faképnél hagy a csaja. Amikor régi papirosokat böngész a tudósemler, mennyire elvész minden ilyen aspektus. Hogy ez túl érzélgős, nem tudományos, a lélek nem része a történelemnek, azt meghagyjuk az íróknak, legfeljebb a pszichoanalitikusoknak.

De ez megint messze vezet. Különben meg mi az, ami nem vezet messze? Például én is messze vezetek.

Forba anyja, amikor másnap reggel megnézett egy bő negyedórányi anyagot abból a sok-sok megabájnyi küldeményből, amit Forba átküldött, gyors levélbe fogott a számára kissé idegen billentyűzetű laptopon.

Édes Kálmánkám, itt rémes a helyzet. Rózsavölgyi fekszik, majdnem mindig csukva a szeme. Néha apád jut eszembe, érdekes, amikor én bent jártam nála a kórházban, majdnem mindig így találtam, és amíg ott voltam, se nagyon történt más. Sejtlemem sem volt, hogy közben levelet ír a világítótornyokról. Rác egyelőre nem érkezett meg, közbejött neki is valami, úgyhogy ketten vagyunk, képzelheted... Egy szociális lányka néz be napjában egyszer, kicsit rendet rak, eddig kosztot is hozott, de mondtam neki, hogy majd én főzök, kell valami elfoglaltság. Rózsavölgyi egyébként piszkosul leteremtett, hogy ilyen marha voltam, amiért idejöttem, ahelyett, hogy mentem volna veled. Bevallom, most már én is így gondolom. Ja, majd elfelejtem a legfurcsábbat: ha Rózsavölgyi ébren van, azt kéri, meséljek neki. De mint egy gyereknek, tényleg meséket. Grimmeket. A Jancsi és Juliskát, a Piroska és a farkast. A Csipkerózsikát már háromszor olvastam fel... Talán a rózsza miatt szereti, nem tudom. Ülök a fotelban az ágya mellett, és mint annak idején neked, olvasok. Annyi a különbség, hogy Rózsavölgyi az ágyban fekszik, felpolcolt párnán, és égő szemmel néz. Ilyenkor majdnem olyan eleven, fénylő a szeme, mint régen. Én meg csak mondom, mondom, hogy királyleány így, gonosz boszorka úgy. Az egyik hetvenéves a másiknak. Ennyit a meséről és a világítótornyokról. Puszillak, vigyázz magadra. Anyád.

Forba már rég úton volt a nyírfákkal szegélyezett országúton, amikor rákattintott a „Küld”-re. A szomszéd helyiségben mocorgás hallatszott, mire Forba anyja felkelt a forgószelekről.

Jövök már, itt vagyok... mondta, és már ott állt Rózsavölgyi ágya mellett. Mondja, naccsága, mi a baj?, tette csípőre a kezét.

Az a másik nő az ágyban csak legyintett.

Az a baj, hogy még mindig élek...

Az tényleg baj, bölintott Forba anyja. Meg az is baj lesz, ha majd jól megrúgom!

Aztán a combján előretámaszkodva odahajolt a barátánőjéhez.

Kimenjünk, vagy mese lesz?

Rózsavölgyi egy pillanatra elgondolkodott.

Menjünk ki, aztán jöjjön a mese.

Tizenegy óra három perc volt, amikor egy végtelenül hosszú egyenes szakaszon hajtva Forba éktelen csattanást hallott a motor felől, majd füst csapott fel a kocsii orrából.

Mi az isten van ezzel?, kiáltotta, majd az elnémult járgányt lefékezte és kikormányozta az útpadkára. Kiszállt, körbejárta az autó elejét, ami még mindig füstölt kissé.

Felegyenesedett, körülnézett. Sehol nem látott egyetlen járművet, sem élőlényt, csak az erdőt kétoldalt, a fehér nyírfákat, amelyeknek a törzse, befelé sűrűsödve, mind szürkébb és feketébb lett az árnyékban, majd a távoliak elvesztek a sötétben.

Forba benyúlt a kormány alá, ahol a motorháztető nyitója bújt, meghúzta erősen, majd újra előresétált, és kinyitotta. A motortér égett olajbűzt árasztott, fekete volt és mindenhol ragacos. Elengedte a fémtetőt, mely éles kondulással esett vissza a helyére. Fél fenékkal ráült a kocsiorrára, és mint valami sapkát, egy mozdulattal lekapta a fejről a kamerát rögzítő gumipántot.

Jaj, elnézést!, kapott észbe, és máris visszabújt bele, majd lesett megint jobbra és balra.

Tessék nézni, ez Lengyelország. A csönd és a béke szigete. Csak a hamisítatlan természet, a fák, a levelek neszezése. Meg a rohadék autó. Ha most ketten lennének az utasok, úgy értem, bárkivel is, nézhetnék egymást. Hogy akkor most mi lesz. Nekem kellene tenni valamit, mégiscsak én vagyok a férfi. Édesanyukám, nem tudom, mi újság ott nálatok, a Rózsavölgyinél, bocs, hogy így mondom csak, de te is mindig így emlegeted, biztos az sem fenéig tejfel, de gondold arra, most itt állnánk, lehet, hogy te ülnél, szóval itt lennének a semmi közepén, és neked eszedbe jutna, hogy mi a fenének is kellett ilyen útra vállalkoznod, kijelentenéd, hogy te megmondtad, nem szabad kísérteni az álmokat, azok arra valók, hogy álmok maradjanak. Hány évet is vártam, jöllehet, fogalmam sem volt róla, hogy várok, hogy elolvassam apa levelét? Pontosán tudom, persze. Huszonkét évet. Ehhez képest pihenni itt egy picit... Mennyi ideje? Negyedóra. Végül is az egész élet negyedórákból áll. A történelem is. Hány negyedóra telt el apa halála óta? Vagy hogy Nagy Kázmér szabad kereskedéssel ajándékozta meg Zamošcot? De ez mind visszafelé való negyedóra. Szorzás kérdése. Az előre-negyedórákkal bálni már fogósabb.

De az ég óvjon tőle, hogy efféle okoskodásba fogjak... Még ha oly nagyon ráérek is e pillanatban. Várjatok csak... mintha ott jönne valami!

Szia, Forba! Amióta megtudtam, hogy *tényleg* szerelmes voltál belém, valami nem hagy békén. Olyasmit érzek, így utólag, ami tőkre röhej, hogy én is érdeklődtem irántad, szóval úgy, érted, de ez milyen hülyeség már, tizennégy évesen. És mégis, most olyanokon töprengek fél éjszakákon át, hogy az összes volt fiúmat (nem volt ám olyan sok, ne izgulj!) végigszemlélve, a mostani eszemmel téged választanálak. Ne tojj be, nem akarom megkérni a kezédet, na! Meg igazság szerint *tényleg* nem is ismerjük egymást, bár én, főleg most, a találkozó óta, nagyon azt érzem, hogy erről a pár emberről mindent tudok, érted, a világon mindent, rólad is, naná, és ez teszi, hogy ennyire pontosan, majd nem azt merem mondani, hogy biztosan tudom, hogy te vagy az... hát jó, kimondom: az igazi. Most ne röhögj. Éjjel fél négy van, vörösborot iszom. Vedd úgy, hogy álmodom az egészet. Akkor tán nem olyan súlyos.

Most már másnap van. Elolvastam, amit az éjjel írtam, de valami isteni sugallatra mégsem küldtem el. Vagy már nem volt erőm megnyomni még egy gombot, nem tudom. Elolvastam, és úgy döntöttem, hogy nincs mit szégyellni ezen. *Tényleg* így van, a fene egye meg, félig részegen és józanul (haha!) is. Úgyhogy megy a mail minden szépítés nélkül. Aztán te merre jársz? Van-e neted egyáltalán? Vagy pont azért mentél, mert el akarsz veszni végre, mi? Mindegy.

Ha olvasod és van kedved, úgyis válaszolsz.

Puszi, Ardó.

A zöld nadrágos, csíkos trikós férfi lecsapta a motorháztetőt, rágyújtott, majd nagy, szőrös kézfejével lendületes, vízszintesen meszelő mozdulatokat tett a levegőben. Kaput, totál kaput, jelentette ki, majd még magyarázott valamit lengyelül. És bólogatott.

Aztán elmélázott a Forba fején látható kis szerkezeten, két oldalról is megszemlélte.

Kamera?, kérdezte kíváncsian.

Kamera, felelte Forba.

A férfi elismerően biggyesztett egyet, aztán rácsapott a motorháztető lemezére, megint mondott pár szót lengyelül, és a kezét nyújtotta.

Forba angolul próbálta elmagyarázni, hogy innen valahogy el kell szállítani a kocsit, nem tudna-e segíteni. Mutogatva a férfi értésére adta, hogy jó lenne, ha legalább elvontatná valameddig. Megfizeti. Money, ismételte többször is, majd a tárcájából egy ötveneuróst húzott elő.

Moment!, felelte erre a férfi, felugrott a furgon vezetőfülkéjébe, ahonnan egy ütött-kopott mobillal tért vissza. Számokat nyomogatott rajta, fülelt, csak a szemhéjával intett Forbának, hogy ne aggódjon, lám, már intézkedik.

Forba állt az út szélén, nézte a nyírfákat, a végtelenül üres országot, és hallotta, hogy a férfi beszél valakivel, a hangsúlyából ítélve rendelkezőleg, kurta mondatokban. Többször is elhangzott, hogy tak, tak, és a végén az, hogy oké.

Aztán a férfi a furgon csomagteréből drótkötelet vett elő, lehasalt az aszfaltra, és rákötötte a kötél végét Forba autójára. Előregurult, és a kötél másik végét a saját vonóhorgára akasztotta.

Start!, mondta akkor, intett a kezével, és beugrott a kormány mögé, de az ajtót még nem csukta be, úgy lesett kifelé, hogy Forba mit művel, megindul-e a menet.

Megindult, lassan, míg a drótkötél rendesen meg nem feszült a két jármű között. Attól fogva együtt gurultak, hiszen most össze volt kötve a sorsuk.

Forba erősen fogta a kormányt, és a lábát készenlétben tartotta, hogy fékezni tudjon, ha szükséges.

Tele volt a feje mondatokkal, de most nem akaródzott beszélnie mégsem. Minden látható, gondolta, minek ide még a duma is pluszban. Felnyúlt a homlokához, kissé megigazította a kamerát. És mutatóujjával benyúlt a gumipánt alá, megvakarni a bal halántékát, ott, ahol úgy érezte, szorít egy kicsit, de most nem tudott vele mit kezdeni.

Dr. Világi Sári a bergeni városi kórház traumatológiai osztályának ügyeletesszobájában banánt hámozott, hogy még gyorsan elmajszolja az esti vizit előtt. A tévében a szokásos kora esti magazinműsor ment, mindenféle érdekességről adtak villanásnyi híradást. Vilniust mutatták, Litvánia fővárosát, amely egyben Európa Kulturális Fővárosa is volt abban az évben. Micsoda fejlődés szűk két évtized alatt, amióta függetlenedtek a volt Szovjetuniótól, ez az ország és ez a nép valósággal felvirágozott. Ha valami különöset akar látni... folytatták tovább a lelkendezést a bejátszásban.

Sári kissé megborzongott, rákattintott a komputerén a levelezésére. Kálmán azt írja... hogy 29-én, amikor ő hazarepülne, már rég úton lesz valahol Lengyelországban, és számítása szerint május 1-jén, ezen a szent napon érkeznek meg, ahogy ő emlegeti, Vilnába.

Sára mindig is valami különöset akart látni, világegyetében.

Azért találta magát itt, Bergenben is.

Most gyorsan a gép elé ült, és sebesen keresgélni kezdett a neten, hogy miképp is lehet eljutni abba a Vlnába, épp május 1-jén.

És nem szól előre semmit, csak ott fog majd telefonálni, ha már leszállt. Gyere ki értem a reptérre. Itt vagyok.

Tudta, hogy egy kicsit el fog késni a vizitról, de ez most hirtelen nem érdekelte.

Ventspils, 2009 májusa

Magyar László András

ELSŐ TÍZ ÉVEM

Ismerd meg önmagad – tanácsolta Thalész vagy egyesek szerint Szolón. Szép tanács, ám valójában nem megfogadható. Hiszen önmagunk megismerésére csak törekedhetünk, célunkat nem érhetjük el soha. Személyiségünk, lényünk ugyanis a körülmények, hatások, emlékek és adottságok oly bonyolult szövedéke, amelynek nem csupán a titka nem megfejthető, hanem még teljes mintázata sem pillantható meg soha. A személyiség kialakulásáról rengetegen írtak már. Egyesek szerint énünk egész életünkben folyamatosan fejlődik, változik, mások szerint viszont lényege már az első négy, öt vagy nyolc évben végképp kialakul. Ami engem illet, szerintem is a gyermekkor a döntő: ekkor ugyanis énünk még képlékeny, így a minket érő benyomások mind mély nyomot hagynak anyagán. Talán ezek a nyomok alakítják ki lényünk alapmintázatát. Alább megkíséreltem tehát összeszedni mindazt, amiből életem első tíz évében személyiségem felépülhetett. Tisztában vagyok avval, hogy emlékeim leginkább csak számomra érdekesek, és avval is, hogy alapjában nem túl fontos megtudni, miképpen lett egykor Lacikából László. Mégsem tudok ellenállni a kísértésnek, hogy elalvás előtt ne meséljek még egy kicsit magamnak. Mivel pedig tudom, én mennyire szeretem mások történeteit hallgatni, abban reménykedem, hogy az enyéimre is odafigyel majd talán valaki.

Midőn megfogantam, szüleimnek már három leánygyermekük volt. Apám állítólag kijelentette, hogy addig, amíg fia nem lesz, nem hagy föl a gyermeknemzéssel. Ezért hát az egész család különös izgalommal tekintett az '56. januári események elé. Zsóka nővérem később azt állította, hogy apám fiú utód esetére busás honoráriumot ígért az ismerős szülészorvosnak. Az orvos, mikor látta, hogy megint leány született, bírvágóban füttyit ragasztott nekem, amely azonban – tette hozzá sajnálkozva nővérem – előbb-utóbb bizonyosan le fog esni. Már nem emlékszem pontosan, vajon életem korai szakaszában miféle aggodalmak közt hányódtam, mindenesetre, higgyék el, a megjósolt esemény egyelőre nem következett be. Ráadásul ekkor már öt esztendeje nálunk lakó – eredetileg apáca – háztartási alkalmazottunk egy szép napon szüleim beleegyezésével elvitt a Lehel téri templomba, ahol is megkereszteltek, és ekképpen a Katolikus Anyaszentegyház kebelébe fogadtak. Így aztán helyzetem nem csupán nemi, hanem vallási tekintetben is kezdettől kétesnek bizonyult. Manapság ugyan az íveken már gondolkodás nélkül ikszelem be a „Férfi” rubrikát, arra a kérdésre azonban, hogy milyen vallású vagyok,

még mindig hosszas és zűrzavaros válaszokat szoktam adni. Ilyenkor avval vigasztalom magam, hogy Szent Pálnak vagy Szent Péternek sem lehetett sokkal könnyebb dolga, illetve, hogy mindenesetre a fűtym még mindig megvan.

Gyermekkoromban a Sziget és a Pannónia (későbbi Radnóti és Rajk) utca sarkán laktunk, a félemeleten, egy négyszoba-hallos, cselédszobás, könyvekkel zsúfolt lakásban. Tizenhat esztendőn át heten éltünk itt, apám, anyám, három nővérem, keresztanyám, valamint jómagam kezdetben egész kicsiny, később lassan növekvő változata. Apám fekete szemüveges, híres és tekintélyes orvos volt, sőt egyetemi tanár, majd klinikaigazgató, anyám érettségizetlen, ám négy nyelven beszélő könyvtáros. Családunkhoz tartozott még két nagymama, egy nagybácsi, egy nagynéni, valamint néhány, többnyire öreg és furcsa rokon. Hatéves koromban elhunyt anyai nagyapámból csak savanyú öregférfi-szagára, valamint sípoló hallókészülékére emlékszem, apai nagyapámból pedig még ennyire sem, mivel őt születésem előtt tizenkét esztendővel „elhurcolták” a nyilasok. Bevallom, máig rejtély számomra, hogyan lehetséges egy ősz bajszú, csokornyakkendős és nyugdíjas MÁV-tisztviselőt elhurcolni, ám remélem, sosem tudom meg, mi módon megy végbe a gyakorlatban az ilyesmi.

Családunk az átlagosnál gondtalanabb és boldogabb életet élt, erre hamar rá kellett ébrednem, ha óvodás-, majd osztálytársaimnál vagy rokonainknál jártam vendégségben. Nekünk még autónk is volt, kezdetben Moszkvics, a 60-as évek közepétől pedig egy használtan vásárolt Opel, amelynek jelzője előbb zöld, majd narancssárga, végül pedig piros vonallal mutatta az egyre növekvő sebességet, és amely sokáig büszke magányban álldogált a szocialista módon csendes Sziget utcában. Emellett a mi lakásunk nagy volt és illatos, míg másoké apró, zsúfolt és zsírzagú. Én hazajártam ebédelni, míg osztálytársaim a napközi keserű kenyérét ették, s miközben mi általában a Balatonnál nyaraltunk, a többiek a Kresz Géza utcában és a Kistéren focizták végig a szünidőt. Nem is beszélve arról, hogy anyám franciául és németül veszekedett a nagymamámmal, mások családtagjai viszont magyarul szidták egymást, csúnya szavakat is használva közben. Mindebből tehát hamar fölmérhettem, hogy kivételezett helyzetben élek, ami miatt sokáig kínos szégyenérzet töltötte el ifjúi lelkem.

Emlékeim szerint – talán részben otthonom paradicsomi volta, részben pedig kis termetem és véznaágom miatt – mindig is féltém a külvilágtól, és legszívesebben családom körében tartózkodtam. Három nővérem és anyám teljesen kielégítette kommunikációs igényeimet, hiszen mind a négyen rendkívül sokat beszéltek, okosak voltak, és mindig csupa érdekeset mondtak. Nevelésemben elsősorban ők vettek részt, apám ugyanis egész nap és egész éjjel dolgozott, csak az étkezéseknél találkozott velünk. Keresztanyám hatása pedig – néhány hangulatosan rémítő, de töredékesen elbeszél tanyasi történeten kívül – főként vallási neveltetésemre és táplálásomra terjedt ki.

Gyerekszobánkban, amelyben nővéreimmel tizenhat éves koromig, két kihúzó ágyon együtt aludtunk, mind a négyünknek volt egy-egy fényes, barnára polírozott, lenyitható asztallapú, úgynevezett kombinált szekrényünk. Felül iskolaszereinket és kincseinket, alul a fiókokban pedig ruháinkat tartottuk. A szekrények állapota és szaga mindent elárult tulajdonosáról. Mari nővéremnél parfümillat, rend és érinthetetlen gyűjtemények dobozrengetege, Annánál zsúfoltság és mutatós ötletesség, Zsókanál pedig – aki csak négy évvel volt idősebb nálam – kosz, rendetlenség és a szekrényben hagyott ételmardékok áporodott szaga uralkodott. Én mégis az ő szekrényét szerettem leginkább sutytyomban nézegetni, mert belső falát felragasztott színészképek és iskolai fotók borították, a fiókjai mélyén pedig mindenféle kincs lapult: ákombámok betűkkel írt szerelmes levelektől, obszcén rajzokon át félig használt rágógumikig és megszürkült csokoládéig

megannyi gyönyörűség. Saját szekrényemre természetesen nem emlékszem, ahogyan önmön szagát sem ismeri az ember.

Bizonyára sokan fölteszik a kérdést: ekkora lakásban négyünknek miért csupán egyetlen közös szoba jutott? Mindehhez tudnunk kell, hogy apám egyetemi tanári fizetését magánrendeléssel egészítette ki, ehhez pedig nemcsak a dolgozószobájára, hanem várószobára is szüksége volt. A váró funkcióját az úgynevezett sarokszoba látta el, amelyet a betegek elkápráztatására egy csipketerítővel letakart zongora, egy rémes ólomkristályokkal és porcelánokkal ékeskedő „vitrin”, egy hatalmas, intarziás „tabernákulum” és számtalan, egymás fölé aggatott, nyomasztó festmény ékített. A várakozóknak e díszletek közt kellett ámulva üldögélniük, amíg apám be nem szólította őket könyvekkel körülvett rendelőjébe. E sarokszoba alakította ki bennem a burzsoáziáról alkotott ideámat: ahol nincs könyvespolc, zongora, tabernákulum és vitrin, ott számomra ma sem lehet szó polgári létről, akármit dumálnak is egyesek.

A sarokszoba és a gyerekszoba közt foglalt helyet szüleim hálója, amely anyám szobája is volt egyben: itt a kinyitható ágyon, a faragott szekrényen és a két kis íróasztalocskán kívül egyéb bútor nem állott. Délutánonként leginkább itt szerettem heverészni: ilyenkor olvastam, vagy anyám történeteit hallgattam. Anyám remek elbeszélő volt, vagyis imádott pletykálgatni. Mindenkiről tudott valami megalázó titkot, amellyel nyilván az illető sem volt tisztában soha. Anyám gondolkodására az egyértelműség s egyben a kétosztatóság volt jellemző: a világot nyilasok és zsidók, nímándok és valakik, nebbichek és vagányok, untám alakok és csinos pasik, jó firmák és derék nők népesítették be, egyéb kategória nem létezett. Volt, aki vitte valamire, volt, aki nem. Aki nem, az „gyengus alak” volt, a politikusok, uralkodók, forradalmárok és hasonlók pedig pártállástól és történelmi kortól függetlenül egytől egyig gazembereknek, csirkefogóknak vagy szélhámosoknak bizonyultak. A történelemről és hazámról való ismereteim zömét tehát, azt hiszem, anyám eme kétosztatú, kelet-nyugati díványán szereztem.

A lakás geográfiájához még hozzátartozott a „hall”, ez az ablaktalan átjárószoba. Itt oldalt állt az ebédlőasztal, amely körül minden áldott nap együtt vacsoráztunk, és minden vasárnap együtt ebédeltünk, illetve ahol már a 60-as évek elején megjelent a televízió, mely esti programjainkat a továbbiakban oly végzetesen meghatározta. A hallból nyílt a konyhafolyosó: bal felől a kamra és a vécé ajtajával, jobb felől pedig háztartási alkalmazottunk és egyben keresztanyám, Szanika szobájával. A folyosó végét a konyha zárta le.

Szanika eredetileg Szaniszla nővér néven a Szociális Testvérek Társaságának szerzetese volt, anyámmal nagyjából egyidős. Rendjének feloszlata után, 1951-ben került hozzánk. Apám ugyanis a 30-as évek második felétől a Szociális Testvérek orvosaként működött, és igen jó kapcsolatba került a rendfőnökkel, Schlachta Margittal. Mikor aztán '44 nyarán attól tartott, hogy ifjú feleségét deportálhatják, Schlachtaék elrejtették anyámat egyik balatoni házukban. 1951-ben azután a rend került bajba, s apám nyújtott segédkezet nekik, ami nemcsak Szanika – valljuk meg, nem teljesen önzetlen – befogadásában, hanem abban is megnyilvánult, hogy a szétszóratás negyven éve alatt a rend rendszeresen nálunk tarthatta lelki gyakorlatait. Ilyenkor egy csapat lesütött szemű, kosztümös, csúf néni jelent meg nálunk, akik szóltanul keresztanyám szobájába surrantak, hogy ott titokzatos dolgokat műveljenek. Szanika gondosan elfüggönyözött ablakú, örökké levendulaillatú homályba burkolózó rejteke egyébként is igen alkalmas volt az efféle tevékenységekre, hiszen falait mindenfelől ijesztő, vért és szenvedést ábrázoló szentképek és kínban vonagló corpusok borították. Én mégis nagyon szerettem itt tartózkodni. A hideg kőpadlón térdepelve a szent homályban keresztanyámmal együtt

sutyorogtuk a különös, érthetetlen imákat, míg én rezgő orrlikkal szívtam be a mennyország utánózhatatlanul izgató, csábosan rémítő illatát.

Szűkebb hazám az Újlipótváros volt, amelynek határait a Szent István körút, a Duna, a Váci út és a Wahrmann Mór (Victor Hugo) utca alkotta. Ez a terület – amely gyakorlatilag a két háború közt épült önálló városrészé – akárcsak Caesar szerint Gallia, három részből állott: a Pozsonyi út két oldalán laktak a gazdag zsidók, a Fürst Sándor és a Visegrádi utca közt a középosztály, míg a Visegrádi utcán túl többnyire a prolik, illetve a nagyon szegény zsidók éltek. (Rokonom, Izidor bácsi nyakkendőtisztító műhelye is itt működött.) Általában elmondható, hogy az Újlipótvárosban a zsidók, ha nem is voltak többségben, ám valamiképpen domináltak: meghatározták a *genius loci*-t, a szellemi élet és a kiskereskedelem jellegét egyaránt. A házak aljában meghúzódó üzlethelyiségekben még olyan atavisztikus személyiségeket lehetett találni, mint Braun urat, a libást, Kuk Miksát és Kovács Dezsőt, a zöldségest, Fülöp urat, a könyvkötőt, Arikát, a cionista könyvárut, Lángnét, a szemfelszedőt, vagy Pusztai urat, az egykori légionárius s kényszeresen kukorékoló trafikost. Ráadásul a kerület telis-tele volt zsidó intézményekkel, a Joint konyhájával, a Hegedüs Gyula utcai imaházzal, a Visegrádi utcai ortodox hentesüzlettel, a Goldmark-teremmel vagy Tani bácsiék Fürst Sándor utcai vívőiskolájával és óvodájával, ahova, ki tudja, miért, szinte kizárólag zsidó gyerekek jártak. Általános iskolai osztályom társadalmi összetétele azonban e zsidó hegemonia ellenére erősen vegyes volt: a gazdag – zsidó és keresztény – úrigyerekek mellett akadtak osztálytársaim közt kifejezetten nyomorult zsidók, sőt árva zsidók is, a többséget pedig a keresztény alsó középosztály és a proletariátus gyermekei alkották. Így barátaimhoz járva vendégségbe a legkülönbözőbb lakásokba és életmódokba nyerhettem bepillantást. A Szent István parki óriás teraszos luxuslakástól – ahol főkötös szobalány szervizolta a kakaót kuglóffal – a Kádár utcai szoba-konyháig – ahol viszont a nagypapa a konyhai kiöntő alatt aludt, és svájcisapkát viselt a vízcseppek ellen – szinte a teljes magyar spektrumot volt alkalmam felmérni a megfelelő illatokkal, étkezési, tisztálkodási és öltözködési szokásokkal és szülői szövegekkel egyetemben.

Gyermekkorom – bár voltak hímnemű barátaim is – elsősorban engem dédelgető nők között telt. Anyámon, keresztanyámon és nővéreimen kívül két nagyanyám, nagynéném és Ágnes néni is e hölgyek közé számítható. Ágnes nénit apám egyik nagybátyja hagyta ránk mint sógornőjét. E „geschichtlich und gesichtlich” egyaránt mélységesen zsidó néni férje Ukrajnában pusztult el az aknamezőkön, ő maga pedig beszercei származású, szegény, sértődős és határozottan pisiszagú öregasszony volt, aki egész nap nálunk üldögélt, ódon kuplékra, jiddis dalokra és a gojokkal szembeni örök gyanakvásra, valamint különös egészségügyi szabályokra oktatott bennünket. Például, ha szomjasak vagyunk, nem szabad innunk, vagy hogy tilos erősen kifújnunk az orrunkat, mert attól az agyunk károsodik, illetve, hogy a zsidók azért okosabbak, mert nem fogyasztanak alkoholt. Ezenkívül a Margitszigetre és a Szent István parkba hordott bennünket, ahol hasonszórú, németül beszélő, üldözött nénikkel társalkodott, és közben keserűen sóhajtozott. Fején fehér cérna hajhálót viselt, cipőjén oldalt leffentyűs ablak nyílt a tyúkszemének, ha pedig hazaindult este Hunyadi téri lakásába, mindig nyögött egyet, és azt mondta: „Nugemavejta.”

Csakhogy az engem körülvevő nők sora evvel korántsem zárul le, hiszen ott voltak még a szomszédok, Györgyi néni és lányai, Zsuzsi és Kati, a folyosó végén lakó Ilonka néni, az emeleti Rédei Márta, Zala néni, a tanító nénik, Margit és Edit néni, anyám barátnői, Hancsi, Piri és Stefi, nővéreim barátnői, Jäckel Anni, Lamm Jutka, Szathmáry Kati, Zsíros Rózsai, Tarján Éva és Vera, aztán Farkas Éva, a doktor néni vagy éppen a

sok nőnemű rokon: a reszketős Edit néni, a nagyhangú Lala néni, Elza és Manca, Heli néni, a csinos, vörös hajú Vera és anyja, Hilda, a kassai Anni és lánya, a szépséges Julika, a bécsi Annus néni, a rekedt Rózsi néni, az erőszakos Ilus néni és az örökké keserű Zsuzsa vagy éppen Rakás néni, de utóbbi, azt hiszem, nem rokon volt, és nem is így hívták igazából.

Férfiből a mi családukban feltűnően kevés akadt: nagybátyám, Tomi, aki laboráns orvosként Dongó kerékpáron és barna sortban járt ki budakeszi munkahelyére, és akinek sajátos humora és világszemlélete máig ható benyomást tett rám, sokáig agglégény maradt, aztán negyvenes évei közepén meglepetésszerűen megnősült, és két igen jól sikerült lányt nemzett. Rajta kívül csak anyai nagyanyám testvére, az ősz vakondokra emlékeztető Ernő bácsi járt föl hozzánk néha: leült az ebédlőasztalhoz, és egy papírról disznó vicceket olvasott föl rekedtes hangján. Nagyanyám másik (mostoha)testvéreivel, Kadosa Pál zeneszerzővel, a Sztálin-kantáta szerzőjével és zongoristagenerációk zseniális tanárával elvéve találkoztam: a riadt óriáscsecsemőre emlékeztető Pali bácsi olyan gátlásos volt, hogy hozzánk, gyerekekhez egy szót sem mert szólani soha. Ott volt még a szép és kedves, pálócosan beszélő Laci bácsi és nálam pár évvel idősebb fia, gyermekkori példaképem, Palo, ők azonban Kassán laktak, így csak ritkán látogattak meg bennünket. Pesten élő másod-unokatestvéreimmel, Ferivel, Gáborral és Andriossal sosem barátoktunk össze igazán. A kurta sort a fél szemére vak és magas hangú Izidor bácsi zárta, aki szintén anyám rokona volt, s csúf és mogorva feleségével, Jankával a Visegrádi utcában tartott fönnyakendőtisztító üzletet. Izidor bácsi általában egyedül jött el hozzánk, Hunyad csokit vagy tojásflippet hozott papírzacskóban, és mindig azt mondta, hogy „komolyan”. Evvel a férfiak sora le is zárult, a család férfitagjainak zömét ugyanis Ukrajnában, Szlovákiában, a pesti Duna-parton vagy különféle koncentrációs táborokban ölték meg, akinek pedig sikerült megmenekülnie, az jobbnak látta, legkésőbb '56-ban, külföldre távozni.

Két nagyanyámról még nem beszéltem: mindketten közel laktak hozzánk, egyikük a Pannónia és a Gergely Győző utca sarkán, az ávósgarázsszal szemben, másikuk pedig a Szent István körúton. Anyai nagyanyám örökké aggodalmaskodó és látványosan merengő, tipikus újlipótvárosi asszony volt. Kövérkésen, lassan járt, ferde vállal rettentő kalapkáiban, és folyton hipertóniájával és thromboflebitiszével küszködött. Dúsgazdag likőrgyáros családból származott, ám korán elvesztette édesanyját. Haszonleső apja nagy szerelme, Frédi helyett egy sikeres, fess és meglehetősen gátlástalan természetű ügyvédhez adta feleségül, aki mellett védett és gondtalan, ám megaláztatásokkal teljes életet kellett élnie. Lisz mama – így neveztük, mivel keresztneve Alice volt, amelyet ő mindig rövid á-val, a szóvégi e-t is érzékeltetve ejtett – remek nagymamának bizonyult, hangulatos, perzsaszőnyeg-illatú otthona elképesztő mennyiségű kincssel és mütyürkével volt teli, remek mandulatortát, rétest, halpaprikást tudott készíteni, tenyerünket pedig minden látogatásakor teliszórta fillérekkel vagy dianás cukorral, s lenyűgöző módon „muci-muci-mucili”-nak és „pumilinak” nevezett bennünket. Emellett csodálatos, megható történeteket mesélt hatásosan remegtetett hangján germán hősökről vagy Kis és Nagykolosról, Adyt, Heinét szavalt fejből, és franciául meg németül panaszkodott anyámnak zsebkendőt szorongatva párnás kezében, amelyet néha színpadias keccsel emelt szeme sarkához. Hetvennyolc évesen, agyvérzésben hunyt el, filodendronjait az Állatkertre, lakását nagybátyámra, legszebb ezüstkannáját s nagyapám szivargyűjteményét pedig énram hagyva.

Apai nagyanyám sokkal kevésbé úriás jelenségként él emlékezetemben. Testes, kifejezetten csúnya, krumpliorrú, de folyton nevető, éles eszű s tevékeny, felvidéki száрма-

zású asszony volt. Sokat beszélt, mindenbe beleszólt, s imádta kavarni a szart, ám eközben zseniálisan főzött, és látszott rajta, hogy élete minden pillanatát élvezettel éli meg. Hetvenvalahány éves korában azonban agyvérzés érte, s fél oldalára megbénulva 92. évében bekövetkezett haláláig tolószékbe kényszerült. Humorát és erőszakosságát egyaránt megőrizve ettől kezdve kizárólag vénlány nagynéném folyamatos utasításával és zaklatásával foglalkozott, evett, pletykálgodott, tévét nézett, s olykor szlovák népdalokat dúdolgatott nekünk. Hetente legalább egyszer-kétszer illett apámat átkísérnünk hozzá egy-egy rövidke és kínos látogatásra, amelynek során szűrős és nyálás puszikat kaptunk elferdült ajkától, miközben végig kellett hallgatnunk nagynénénk jogos panaszáradatát és szeretetteljes vádjait.

Nagynéném, apám húga, ez a vékony, egyenes tartású, feltűnően elegáns és hasonlóképp feltűnően csúnya vénlány elképesztő önfegyelemmel, kitartással és energiával ápolta szörnyeteggé nyomorodott nagyanyámat majd' tizenhat nehéz esztendőn át. Apai nagyapám – akit nagynéném valósággal istenített – egykor nagyreményű MÁV-tisztviselőként, „államtudományi doktorként” kezdte karrierjét, ám zsidó származása miatt már fiatalon nyugdíjazták. Ettől fogva a család cífra – cselédes-nappalis, a látszatra kínosan ügyelő – kispolgári nyomorban tengette napjait. Egyetlen gyermek taníttatására tellett csupán, így, míg tehetséges apám az orvosegyetemen brillírozott, nagynéném női szabóként kereshette szűkös kenyerét, s hallgathatta anyja burkolt szemrehányásait. Kijutott neki az üldöztetésből, majd abból a magányból is, amellyel Isten a csúnyaságot és a szegénységet szokta büntetni. Az ötvenes évektől azonban, német nyelvtudásának és szorgalmának köszönhetően, váratlan karriert futott be a Képcsarnok Vállalatnál, s végül a Váci utcai Csók Galéria megbecsült vezetőjeként ment nyugdíjba. Noha életét folytonos pszichoszomatikus panaszok közepett töltötte, kilencvenhat évet ért meg teljes testi-szellemi épségben. Minden reggel tornázott, s 90. évéig a Lukács uszodában rótt a hosszokat. (Ekkor azért hagyott fel az úszással, mert, mint mondta, különben nem tudott volna meghalni.) Mikor daganatos betegsége már erős fájdalmakat okozott neki, hihetetlen bátorsággal, önkezeivel vetett véget életének. Máig nem tudom eldönteni, példaképnek választható-e olyasvalaki, aki szinte sosem részesült a boldogság áldásában, mert ha igen, olyan kívánnék lenni, mint ő. Legfőljebb szeretnék egy kissé hamarabb meghalni, ha lehet.

Életünk tehát rendezett keretek közt, békésen és boldogan csordogált medrében, emlékezetes karácsonyesték, balatoni nyaralások, boldog születésnapok, az óvoda, majd az iskola ritmusa által meghatározottan. Nyolcéves koromban azonban apám megvásárolta az elhunyt Hetényi professzor leányfalusi házát, és ez jelentős változásokat hozott az életemben. Az ódon és minden felújítási kísérlet ellenére örökösen romos leányfalusi villa ugyanis maga volt a csoda, és Leányfalu örömei, élményei kimeríthetetlen forrásának bizonyult számomra. Hamarosan jó barátokra tettem szert, Mohácsi Janira és Lacira, akik egy helybéli alkoholista gyermekei voltak, a csodálatos és még nálam is véznább, vallásos katolikus, hétgyermekes családból származó Kollai Gézára, illetve a mélységesen szórakoztató Fábry Péterre, aki később Sándor álnéven vált sajnós híressé, és akitől rengeteg érdekes, bár ma már csak részben használható információt szerezhettem a műkincsek világára, a nemi életre, a zsidók bűneire, illetve az állatok kíntására vonatkozóan. És hát ott volt a Duna, amelynek partján rendszeresen összegyűlt a háború előtti időket idéző úri társaság, Binderék, Spellenbergék, Havasék, Ratkóczyék, Quirinék és a többiek, s ahol az ember szájtátva bámulhatta, amint Fischer Kuki és Wein Ádám a Karinthy Cini–Csurka Pista szerzőpárossal vívja magas szintű fejés- vagy tengőcsatáit. De lejött néha a partra hóna alatt sárga gumicsónakjával a hórihorgas Jankovich

gróf, unokájával az előkelő Eleméri Elemérné vagy éppen Hetényi pénzügyminiszter is – aki a kommunistákat megvetően csak „ezek”-ként emlegette – s körülöttük nyüzsgött a sok-sok gyerek, akikkel gyönyörűség volt az élet. Szneciztünk, átuszogattunk a Kacsaszigetre, iszapcsatáztunk, csónakáztunk, bejártunk Szentendrére, békát fogtunk, kincseket gyűjtöttünk a Duna-parton, szalonnát sütöttünk, kővárákat építettünk, almát loptunk Kuhariktól, kirándultunk a Krokodil-gödörhöz, a pócsmegyeri homokbányához és a Vöröskőre, esténként pedig pokrócba burkolózva ültünk a kertmoziban, és néztük a folyton megszakadó, „esős”, torz hangú filmeket az iszapillatú, békakuruttyolásos-kabócapirregéses Duna-parti éjszakában. Egy szép reggel pedig – 1965 körül történhetett – éppen a Duna felé bandukoltam horgászbottal a kezemben, mikor meggypiros magyar válogatott melegítőben maga Fidel Castro futott velem szemben a parti ösvényen. Ezt azóta se hiszi el nekem senki, pedig itt dögöljek meg, ha nem igaz.

De ez később történt, maradjunk egyelőre életem első éveinél. Ezek színtere valójában igen szűkös volt, nagyjából a fent ismertetett lakásra, a Szent István parkra, a Margitszigetre és néhány balatoni üdülőhelyre, Győrökre, Szabadira korlátozódott. A korai nyaralásokból alig emlékszem néhány foszlányra: egy szőke kislányra, akivel Győrökön játszottam sokat, a biciklire, amelyen Anna nővérem vitt a vendéglőbe – látom magam előtt, ahogy csípője, amelybe kapaszkodom, ide-oda ring pedálozás közben – nagybátyámra, Tomira, ahogy a kerti asztalon álló kakaóslábost kavargatja, fel-felemelve a kanalat, magasról csurgatva alá a sötétbarna lét. Egy kertvendéglőre, amelynek tulajdonosa ősz szakállat visel, és azt mondogatja, „mególgjuk”, a ház mögötti töltésen zakatoló vonatokra és a gumimatrac-kalózcstatákra, amelyeket Nagy Andrissal, a későbbi íróval vívtam a lángos- és napolajillatú, kékesszürke vízben. Egyszer Bulgáriában is jártam repülővel. Valahol Várna mellett nyaralhattunk, innen azonban összes emlékem csupán egy testre csattanó medúzából, egy csapat vödörben üldögélő rákból, valamint egy gyönyörű zászlósrallal ékes papírhajóból áll, amelyet Anna nővérem készített nekem, mikor lázasan feküdtem a hotelszobában, és állítólag félrebeszéltem.

Ha így folytatom, hamarosan végképp eltévedek a számomra fontos és zamatos, mások számára viszont teljesen érdektelen emlékek labirintusában. Igyekszem tehát a valóban lényeges dolgokra koncentrálni, azokra, amelyekből lényem mindmáig összeáll, s amelyek valamilyen irányba terelték sorsomat.

Gyakran jártam át a szomszédba, Lienerékhez, akiknek két lányuk volt, Kati és Zsuzsi – egyikük idősebb, másikuk fiatalabb nálam egy-két évvel. Gyuri bácsi, a lányok kövérkés apja egy autós újság főszerkesztője volt, este fáradtan jött haza, szájában cigarettával, s rekedt hangján úgy üdvözölte elé futó gyerekeit, hogy „lányok, lányok, földi boszorkányok”. Zsuzsiékkel nagyszerűen lehetett játszani papás-mamást, kincskeresést és bújócskát. Gyuri bácsi egy ízben elvitt minket kipróbálásra kapott Citroën-jén a Margitszigetre: az elképesztő autó induláskor felemelkedett, megálláskor lehuppant, s közben is úgy ringatózott, hogy kiszállásnál azonnal elhántam magam. Az igazi jó játékokat azonban barátommal, László Nanival játszottam, aki szépséges anyjával, testes, hangos apjával és nagyképű bátyjával a Szemere utcában lakott, és akinek csodálatos nyugati játékgyűjteménye, sőt még igazi filmvetítője is volt, két Popeye-rajzfilmmel: ezeket minden áldott alkalommal meg kellett nézmem. Feljárt hozzánk még anyám barátnőjének fia, Winternitz Tomi is. A tömzsi, energikus Tomitól azonban nagyon féltem, mert mindig verekedni akart. Sőt, egy ízben még a fejemet is betörte, amiért apja a szemem láttára elverte. E verés látványa százszor iszonyatosabb volt, mint a fájdalom az ömlő vérral együtt. Milyen erős a szag emlékezet! Zsuzsi, Nani, Tomi jellegzetes szagára ma is határozottan emlékszem, noha leírni képtelen lennék fogatékos eszközömmel, a szóval.

Ám társaságom e három személlyel korántsem ért véget: udvarunkon pingpongasztal állt, amely körül gyakran gyűlt össze a ház ifjúsága. A keramitkockás, porolós, ecetfás udvaron nagy élet zajlott, sőt, néha lemerészkedtünk a dohsgazú és sötét pincébe is, ahol egyszer egy ismeretlen fiú meg egy házbeli lány egyszerre kiabált rám, hogy „Tűnj a picsába!” Ez volt az első eset, hogy ezt mondták nekem, ezért emlékszem rá ilyen élesen.

No meg hát óvodába is jártam, nem is akármilyenbe, hanem magánba. Tani bácsi és Erzsi néni óvodája, torna- és vívóiskolája a Fürst Sándor utcában, a jégpályával – a későbbi új általánossal – szemben nyílt az ötvenes évek végén. Tani bácsi, igazi nevén Kaló József, bajszos, tar fejű, mokány magyar ember volt. A jutasi tiszthelyettesképzőben működött egykor mint vívótanár, ám sorsa úgy hozta, hogy bár semmi rosszat nem követett el, élete második felében újlipótvárosi úrigyerekekkel kellett vezeklésképpen foglalkoznia. Ezt igen ügyesen, katonásan és ellentmondást nem tűrően tette: folyton rúdra és kötélre kellett mászkálnunk, körbeszaladnunk a tornacipőszagú tornateremben, bordásfalon kellett tekeregnünk, plinten ugrálnunk, ezüst fakardokkal hadonásznunk, ám ha vége volt a tornaórának, mindig kaptunk egy nyálas ujjal – afféle szentostyaként – osztogatott málnacukrot és legalább egy darab szeretetteljes ütést a seggünkre. Ha nem egzcírozattak minket, kirándultunk is: főként a Harangvölgybe és a Tündérhegyre a 28-as busszal, amelynek ringatózó és ugráló végében nagyon jó volt sikoltozva föl-le röpködni, vagy nézni a busz felső kéményéből kiáramló sűrű füstöt, ahogy tovaforog a mögöttünk távolodó úton. Kétszer nyaraltam is Tani bácsiékkal a Szabadság-hegyen, valahol a Tündérszikla környékén, illetve a Mátrában, de onnét mindig meg akartam szökni, mert Tani bácsi irgalmatlanul megetette velem a mőcsingokat is. Esténként viszont csodálatos élményben volt részünk: Erzsi néniék húsz év körüli fia, Hosszú – akibe mindhárom nővérem szerelmes volt – és egy másik, angol nevű fiú táborüzet rakott, és gitárkísérettel vadnyugati dalokat énekelt nekünk, olyasmiket, hogy „Kockás az ingem, pulóverem, övemben hordom revolverem”. Volt egy magányos indiánról szóló dal és egy olyan is, amelyben Jancsi és Juliska az erdőbe ment, s melynek végén a boszorkány elment dizőznek. Szerintem azóta imádok táborűz mellett üldögelni. Gitározni, vívni és énekelni viszont máig nem tudok.

Saját társaságomhoz számláltam még nővéreim barátnőit is, Jäckel Annit, Lamm Jutkát, Zsíros Rózsit vagy Szathmáry Katit, akik gyakran üldögeltek nálunk, és akiknek elbeszéléseiből számos fontos információt meríthettem a férfi-nő kapcsolatra vonatkozóan. Hát igen, a szex! Mások tapasztalatairól keveset tudok, ám számomra az erotikus izgalmak nem a kamaszkorral, hanem már a születéssel megkezdődtek, erre le merném tenni a nagyesküt. Nem tudom felidézni, hogy kibe voltam szerelmes először életemben, annyi azonban bizonyos, hogy már igen korán voltak erotikus álmaim és éberálmaim, amelyek gyakran olyan zenék dallamával is összefüggtek, mint a „Reszket a hold a tó vizén”. Erotikus álmaim akkori tartalmát szerencsére már nem tudom felidézni, ki tudja, mennyit szégyenkezhetnék miattuk így utólag. Jól emlékszem viszont, hogy elalvás előtt szívesen mesélgettem magamnak. Izgalmas történeteket képzeltem el, amelyek főszereplői általában szép és kegyetlen kalózlányok és királylányok voltak, sőt egyszer egy rajz-királylányba is belészerettem, aki Zsóka nővérem egyik könyvében lakott. Olyan erősen vonzott ez a rajzlány, hogy a könyvet vagy inkább füzetet, amelyben rejtezett, mindig csak lopva és egy-egy pillanatra mertem kinyitni, nehogy nővéreim észrevegyék rajtam bűnös felindulásomat. Erotikus játékokat is játszottam, elsősorban a szomszéd Zsuzsival meg avval a kislánnyal, akivel Győrökön nyaraltam együtt, de ezek elég ártatlanok lehetek, mert jól emlékszem, mennyire megdöbbsentett, amikor hatéves koromban,

Tihanyban, az újságíró-üdüdőben egy Márti nevű lány birkózás közben hirtelen lehúzt a fürdőgatyámat, és izdadt ujjáival megszorította a farkam. A nemi típusú izgalmak legfőbb forrását viszont, mint általában a gyerekek többségének, nekem is az orvosi vizsgálatok jelentették, különösen, mivel gyermekorvosunk, Farkas Éva néni – ez a középkorú, molett, fekete kontyú hölgy – különösen értett a teátrális előjátékokhoz, ráadásul ahhoz is ragaszkodott, hogy a vizsgálatok mindig teljesen meztelenre vetkőzzem. Kora gyerekkoromból még két határozottan erotikus emléket őrzök: egyszer egy rokonunk elvitt a Palatinusra, és itt a női öltözőben kellett tartózkodnom egy darabig. Alátvány elbűvölt és halálra is rémített egyben. A másik effajta élményem helyszínét és idejét képtelen lennék meghatározni, csak arra emlékszem, hogy szabad téren, meleg nap-sütésben, meztelenül állok egy szappanos vízzel teli dézsában, és egy felgyűrt ujjú fehér inget viselő szép, szőke, fiatal lány mosdat. A dolog biztos megtörtént, erős gerjedelmemet is pontosan fel tudom idézni, ám érzelmeim teljesen időn és téren kívüliek. Lehetséges, hogy az „ewig Weibliche” mosdatta meg valahol az idők mélyeséges mélyén gyermekien férfias lényemet.

Mint már említettem, könyvek közt nőttem föl. Ezt szó szerint kell érteni, mert lakásunkat az idők folyamán fokozatosan valóban elborították a könyvespolcok. Teljesen körülvéve velük kisgyermekkoromban azonban csak apám szobája volt. Ebbe a szentélybe csak hétvégéken juthattam be, vagy akkor, ha fertőző betegként külön kellett aludnom. Szombat vagy vasárnap délutánoként viszont általában apám díványán heverésztem anyámé helyett, míg apám, íróasztala mögött ülve, az írógépét verte, s gramofonján Mozartot, Vivaldit, Schubertet hallgatott. Méretemnél fogva kezdetben elsősorban a polcok alsó fertályát ismerhettem meg. Míg nem tudtam olvasni, a képeket nézegettem, a Diótörőt, Wilhelm Busch rajzait, különösen a Max und Moritzot meg a Tobias Knopfot, a Nagy Világatlaszt, egy Villon- és egy Balzac-kötet remek és disznó képeit vagy a Nagy Francia Forradalom öt aranyszínű kötetét, amelyek fedőlapját sós ízű fémkeretbe foglalt festmények ékítették, s amely csaták és kivégzések mélyeségesen izgalmas ábráival volt teli. Mari nővéremnek hála már igen korán bepillantást nyerhettem az irodalom varázsvilágába, ő ugyanis imádott felolvasni nekünk: Dickenst, Conan Doyle-t prelegált nagy élvezettel és színes hanghordozással. Hatesztendős koromtól azonban végképp feltárult előttem a csoda: Mackó Úr különféle utazásaival, Pöttyös Pannival, Robin Hooddal, Dr. Doolittle-lal, Hagymácskával, a Trencsényi-féle mitológiával és meséskönyvekkel kezdtem, hogy hamarosan Cooperrel, Karinthyval, Rejtővel, Vernével, Mórával, Carl Mayjal, a Delfin Könyvek remekműveivel és H. G. Wells Világtörténetével folytassam. Tízévesen már Goldingot, De Costert, Mikszáthot, Arany Jánost, Anatole France-ot bújtam. Visszahúzódo kisfiúként a könyvek jelentették számomra a legfőbb gyönyörúséget, pontosabban az, ha anyám díványán, a barna pokrócba burkolózva Tyll Ulenspiegelgel járhattam Flandriát vagy Nemóval a tengereket, Mackó Mukival Máramarost és Csülökkel Oran kies kikötőjét. A versek világába szintén nyolcéves korom körül Karinthy Így írtok tíjének vezetésével jutottam. Szívdobogtató gyönyörrel töltött el, mikor megéreztem egy-egy Berzsenyi-, Arany-, Babits- vagy Petőfi-vers varázslatos ritmusát. A könyvek nekem mindig az élet sűrített, esszenciális formáját jelentették, és azt jelentik sajnos ma is.

A könyvek mellett természetesen a televízió is lenyűgözött, amely sokáig, talán nyolctíz éves koromig, mindössze egyetlen csatornán, s azon is csak heti öt nap, sugározta – délutántól este 11-ig – fekete-fehér, meglehetősen ideologikus műsorait. Én különösen a híradót, a futballt, a „Mach mit, mach besser” című NDK vetélkedőt, a szovjet „Mindent tudni akarok!”-ot és a – főként lengyel és csehszlovák – rajzfilmeket kedveltem,

de emlékeim szerint szinte mindent megnéztem, az esti mesétől és az amerikaiak ármánykodását leleplező bolsevik sorozatoktól (A nyomok a hetedik mennyországba vezetnek) a Timur és csapatán át a Halló fiúk, halló lányokig. Különösen a vasárnap délelőtti Foxi-maxi-filmeket élveztem: ilyenkor néhány szomszéd gyerek is átmerészkedett, hogy körünkben gyönyörködhesen az amerikai csoda számunkra is engedélyezett, ám mindenestre magyarosított morzsáiban.

A könyvek és a televízió mellett a mozi is alakította műveltségemet. Az iskolai ünnepek alkalmával egy sor remek szovjet filmet láthattam a Kossuth moziban – a Ballada a katonáról címűtől a Jégmezők lovagján át a Sivatagi tizenhármakig –, amelyeket azonban a nagy zaj, székresegés és folyamatos köpöcsövezés miatt nehéz volt élvezni. Szerencsére ezeket a filmeket a televízió is folyton ismételte. Szüleimmel láttam a Dunában az Óz, a nagy varázslót és a Hüvelyk Matyit, mindkettő elég félelmetes film volt, napokig nem tudtam utánuk aludni. Emlékszem még a kb. nyolcszor-tízszer megtekintett Fekete tulipánra és a Blood kapitány fiára is – ezeket már nagyobbacska koromban néztem meg Delonba és Sean Flynnbe szerelmes Zsóka nővérem, illetve az ilyen érzelmeket nem tápláló, de mozibolond barátom, Kun István kíséretében. E filmek kissé átalakítva és szép kislány szereplőkkel kiegészítve éberálmaimba is sokáig beépültek. Operába néha keresztanyám cipelt el, de mivel a szövegből semmit nem értettem, az énekesek pedig mind kövérek és öregek voltak, amúgy meg bűdös is volt odabent, ezek az előadások nem tettek rám semmilyen hatást. Jártam viszont bábszínházba, mégpedig az őszén is gyönyörű Péchy Blanka kezét fogva, többször is. Péchy apám betege volt, és ily módon hálálta meg a sikeres kezelést. A bábszínházat mindig élveztem, csak az zavart, hogy fehér ingben és nyakkendőben kellett mennem, e két dologtól ugyanis egész gyermekkoromban megmagyarázhatatlanul borzadtam. Mikor kisdobossá akartak avatni, az evvel járó fehér ingre és kék nyakkendőre tekintettel olyan hisztériát csaptam otthon, hogy anyám elvitt tanító nénim lakására, ahol Margit néni hosszas rábeszélésére adtam csak be a derekamat, s ígértem meg, hogy nem csinálok botrányt az ünnepélyen. Isten engem úgy segítjen, semmiféle politikai háttére nem volt az ügynek.

Ahogy a könyvek és a mozi világa a jót, úgy jelentette számomra a rosszat az iskola. A Kresz Géza utcai lányiskolába jártam – a fiúiskola a Sziget utcai frontról nyílt. A „lány” és „fiú” jelölés ekkorra már csak pusztán név maradt, hiszen a koedukáció minden általánosra kiterjedt. Az iskolát kezdettől gyűlöltem, részint mert kiszakított imádott otthonomból, részint mert teli volt hangos és verekedős fiúkkal, akiktől világleletemben rettegetem (máig női társaságban érzem csak igazán jól magam, s legjobb barátaim is nők). Megtörtént, hogy anyám elkísért az iskoláig, én vártam egy-két percig, majd utána szaladtam, oly sebesen, hogy a táskám ugrált a hátamon. Pedig elsős-másodikos tanító nénim, Miklósváry Margit kiváló pedagógus volt, és velem különösen kedves – leginkább kölniillatára és kék golyókból álló nyak- és karláncára emlékszem –, ám mindez mit sem segített a dolgon. Nem tanultam rosszul, mégis mindmáig, ha rosszat álmodom, iskolában ülök, és olyan feladatokat próbálok reménytelenül megoldani, amelyeket rajtam kívül mindenki más ért. Ezekben az álmokban kítaszított vagyok és alacsonyabb rendű: ez lehetett tehát az alapézés, amely az iskolában eltöltötte a lelkem. Ráadásul a mi időnkben még mártogatós tollal kellett írni, s míg a mellettem ülő emnens lányok makulátlan füzetükbe magabiztos mosollyal rótták gyöngybetűiket, az én füzetem csupa paca és gyűrődés volt, ákombákom szörnybetűkkel teli katasztrófa. Máig nem feledhetem a tanterem tinta- és szénszagát, az ablakokat borító népi szöttek függönyök mögött sötétlő reménytelen estét (ekkoriban még hol délelőtt, hol délután kellett iskolába járnunk), a napközis folyosó pállott kelkáposztaillatát vagy a vécé maró

húgyszagát. No és az iskolának voltak még egyéb kellemetlen vonzatai is: a korán kelés, a tornaóra, a szünetekben elszenvedett inzultusok (nagyon vézna és kicsi voltam, így mindenki kedvére kínozhatott, néhány debella lányt is beleértve), az oltások, no és a tanulás és leckeírás, amit minden normális gyerek halálosan gyűlöl. Én ráadásul az iskolában kaptam életem első pofonját is a különben jószágos Mester Edit nénitől, kilencéves koromban, igazságtalanul. Még a szemüvegemet is le kellett vennem hozzá.

Az iskolának azonban voltak előnyei is, a barátok és a szép lányok. Általános alsó tagozatában két barátom volt: Nagy Jancsi és Kun István. Nagy Jancsi szófukar, kerek fejű kisfiú volt, főként katonást játszottam vele nálunk vagy az ő szoba-konyhás lakásukban, a trafikban két forintért kapható műanyag katonákkal és tízforintos zöld tankokkal. Nagy Jancsit később, úgy második vége felé felváltotta Kun István, az első igazi barátom. Máig nem értem, hogyan kerültünk össze: Kun ugyanis az iskola réme volt, nagydarab, iszonyú erős, féktelen, ám lelke mélyén érzékeny és meghatóásra igen hajlamos fiú, aki verseket írt indiánokról, természeti jelenségekről, sőt magáról Leninről is, de seprűvel kergette meg a napközis tanárnőt. Örökké ideges, kövérkés édesanyja és vörösös hajú, szikár katonatiszt apja rendszeresen verte őt, némi joggal, mert jó szándékai ellenére folyton rosszkodott: egyik áldozatát egyszer a mentő vitte el. Velem azonban atyai jóssággal bánt, dédelgetett, és hálásan kacagva hallgatta kisokos bölcselkedéseimet. Nővéreimmel is jó viszonyban állott, fejét ingatva, ritmizálva hallgatta lemezeiket, és legszívesebben egész nap nálunk üldögélt volna, ha anyám engedi. Kunnal sokat sétálgattunk iskola után, s remek játékokat játszottunk: ólmot öntöttünk, valódi lövésre képes ágyúkat készítettünk tollbetétből és parafa dugóból, lefejtettük a Rigó Jancsi nevű eszpresszó székeiről a huzalborítást, hogy kulcstartót fonjunk belőle, lovagost játszottunk a Bagolyvár nevű romház udvarán, idegesítettük Kuk Miksát, a Visegrádi utcai zöldségest, látványos átkozódásra készítettük a Katona József utcai kalapos nénit, és szerelmes leveleket írtunk álnéven különféle lányoknak. Kun Istvánnak erős, férfias izzadságszaga volt, amit én különösen csodáltam benne. Remekül egészítette ki szemüveges, vézna, könyvmoly lényemet a maga nyers életerejével.

No igen, apró termetem és fejletlenségem sok bánatot okozott nekem: a tornasorban mindig az utolsó helyen álltam, mindenki meg tudott verni, ráadásul ügyetlennek is bizonyultam, akár fociról, akár tornamutatványokról volt szó. Az előbb említettem a szép lányokat. Nos, kiskoromban a lányok egyszerűen tudomást sem vettek rólam, legföljebb ölelgettek és csiklandoztak, vagy lekezelően nevettek hülye vicceimen. A magamfajta apró és nevetséges gyerekek általában öniróniába és örökös viccelődésbe menekülnek, csupán azért, hogy miattuk nevessenek, ne pedig rajtuk, illetve, hogy bohóckodásukért cserébe az erősek befogadják és a közös konchoz engedjék őket. Én is így tettem, de a humor sovány vigasz, a magányosság, kivetettség egyik legfőbb jele. Nem véletlen, hogy a zsidó humor olyan jó, ám mondjuk a viking nem annyira. Ha azonban már itt tartunk, hadd szóljak néhány szót a zsidóságomról is.

Szüleim és felmenőim mind zsidók voltak: éppen ahhoz a generációhoz tartoztak, amelynek az üldöztetés vastagjából jutott. Apám és anyám vidéki rokonai nagyrészt Auschwitzban vagy valamelyik országút mellett végezték, apám apja és három apai nagybátyja sem jött soha vissza a deportálásból, imádott felvidéki rokonságából pedig hírmondó is alig maradt. Családom egyes tagjai ezért jogos sértettséggel, hogy ne mondjam, utálattal tekintettek goj honfitársaikra, s ki nem fogytak a panaszáradatból. A zsidó szót azonban, különösen anyai rokonaim, mindig halkan, lesütött szemmel – vagy éppen franciául – ejtették ki, amiből arra következtettem, hogy zsidónak lenni valamiképpen sokkal szégyenletesebb és titkolnivalóbb tulajdonság, mint mondjuk a

nyíltság. Rokonaim közül senki nem járt semmilyen templomba, azt hiszem, Istenben sem hittek, ám kommunista sem akadt túl sok köztük. Világnézetileg tehát semlegesnek voltak tekinthetők. A Rákosi-rendszert ugyanúgy utálták, mint a korábbi keresztény kurzus világát. Anyám mesélte, hogy '56-ban anyai és apai nagyanyám egyszerre perdült táncra örömében, mikor Gerő megbukott. Hamar kedvüket szegte azonban, hogy nagyapám ajtajára valaki pár nap múlva krétával hatágú csillagot rajzolt, és hogy az utcán hamarosan ugyanolyan vagy éppen ugyanaz a fegyveres sópredék hangoskodott, mint tizenkét évvel korábban. Nem csoda, ha viselkedésüket erős óvatosság jellemezte. Minket négyünket például szüleink egytől egyig, für alle Fülle, megkereszteltettek, igaz, keresztszüleink többnyire néhai zsidók voltak. Anyám továbbá a lelkünkre kötötte, hogy ne hangoztassuk zsidó származásunkat, mert „nem kell avval dicsekedni”. Ugyanakkor apám, akiből egyébként mindenfajta gyűlölet vagy általánosításra való hajlam hiányzott, arról tartott előadást otthon, hogy a zsidók milyen fontos szerepet játszottak a kultúrában, tudományban, művészetben, és hogy büszkének kellene lennem a népre, amelyből származom. (Apám egyetlen esetben engedte meg magának a rasszizmust: a rosszul sikerült süteményt savanyú arccal mindig „keresztény tésztá”-nak bélyegezte.) Az apai és anyai instrukciókat, valamint az otthon hallott megjegyzéseket, beszélgetésfoszlányokat összerakva s mindezt megtételezve osztálytársaim szófordulataival, illetve a katolikus anyaszentegyházhoz fűződő különös viszonyommal, a legtöbb, amire juthattam, a tanácsstalanság volt. E mélységes szorongásba torkolló tanácsstalanságot – szerintem inkább később, tízéves koromtól – egyes szörnyű olvasmányaim, Schwarz-Bart „Igazak ivadéka”, Keszi Imre „Elizium” vagy épp Peter Weiss „Vizsgálat” című könyvei és a tévében-moziban látott dokumentumfilmek olyannyira felerősítették, hogy a zsidó szó hallatán sokáig szinte fizikai rosszullét fogott el. Osztálytársaim – a zsidókat leszámítva – szinte mind többé vagy kevésbé antiszemita neveltetésben részesültek, élvezettel mondogatták a „doremifaszolátidó, szalonnát zabál a zsidó”-hoz hasonló, alapjában ártatlan, engem azonban sokkoló mondókákat, auschwitzosat játszottak, egymást minden hátsó szándék nélkül „geci zsidráknak” szidalmazták. Én nem tudtam, hogy mindez nem ellenem irányul, hanem csupán a magyar nyelvi kultúra része, közönséges beszédfordulat. (Igaz, találkoznom kellett elég sokszor igazi zsidóellenességgel is, különösen leányfalusi társaságom körében.) A zsidósággal kapcsolatos szorongás alól csak sokkal később, egyetemista koromban és feleségem családját megismerve szabadultam föl némileg. (Megjegyzem, anyósom apja nyilas pártszolgálatosként halt meg Budapest ostromakor.) Ám, azt hiszem, ettől fogva éppen az ellenkező végletbe estem, sokáig héberül tanultam, zsidó közösségekbe jártam – amelyekben kifejezetten kellemetlenül éreztem magam –, zsidó témájú írásokat publikáltam, és ma is, ha lehet, azonnal környezetem tudtára adom zsidó származásomat, megelőzendő a kellemetlen helyzeteket. A legnagyobb baj azonban az, hogy a zsidóság számomra mindmáig gondot jelent, a kelleténél többet foglalkozom evvel a témával, és eleve gyanakvó és ellenséges vagyok minden olyasmivel szemben, ami tapasztalatom szerint – noha esetleg önmagában ártalmatlan – az antiszemitizmus előszobája lehet. De ez már igazán nem tartozik ide. A fent vázolt komplexus tízéves korom előtt talán még nem nehezedett rám túlságosan, de csírái már bizonyosan kora gyermekkoromban kialakulhattak bennem.

Mindeddig azonban nem foglalkoztam kellő részletességgel azokkal, akik személyiséget a leginkább alakították, nevezetesen szüleimmel és testvéreimmel. Kezdjük az utóbbiakkal.

Négyen voltunk testvérek, három nővérem legfiatalabbika is négy esztendővel volt idősebb nálam. Ennek következtében személyemet kellemes dédelgetés és szeretet vette

körül, úgy is mondhatnánk, hogy a családban én töltöttem be – s töltöm be ma is, kilencvenkilősen – „az aranyos és vicces kis hülye” szerepét. Különösen két idősebb nővérem, Mari és Anna ajnározott a kelleténél inkább. Minthogy Mari nővéremnek éppen a tizedik születésnapján jöttem a világra, „ajándékcsomagjának” tekintett, és soha életében egyetlen rossz szót nem szólt hozzám. Mari – aki legidősebb testvérhez méltóan az aprólékosság, kötelességtudat és a rend bűvöletében élt – kamaszkorára, mire én megismertem, ki tudja, miért, meglehetősen gátlásos, visszahúzódó lánnyá fejlődött. A fürdőszobába mindig egy nagy csikos kalapdobozzal vonult be, amelyben kincseit, krémjeit és festékeit tartotta, órákig piperészkedett, ha tehetett. Barátnőivel – hozzá hasonlóan gátlásos lányokkal – alig járt el programokra, leginkább olvasott, evett, vagy a televízió előtt üldögélt steppelt pongyolájában, és gyakran, könnyen fakadt sírva.

Nálam hét évvel idősebb Anna nővérem pont ellentéte volt Marinak. Ő világeletemben csak társaságban érezte jól magát, akkor, ha szerepelhetett, ha bizonyíthatott – és mindig mindent felsőfokon teljesített is. Tehetsége sokirányú volt, bármibe fogott, mindig könnyedén ő lett a legjobb, akár rajzról, akár versírásról, akár tanulásról, sportról, akár pedig később a szakmájáról volt szó. Azt hiszem, élete célja mindig is az volt, hogy környezetének szeretetét és elismerését megszerezze, ami folyamatosan sikerült is neki, igaz, néha rendkívüli erőfeszítések árán. Például csak avégett, hogy egyik gyerekkori barátnője elismerését elnyerje, az ötvenes évek közepén katolikus hittanra is képes volt eljárni, sőt egészen az első áldozásig jutott. Nővérem első barátja egyébként, Tamás – akivel Anna hét évig „járt” –, igen fontos szerepet játszott életemben, ám mivel ő csak kilenc-tíz éves koromtól lépett a családukba, ezúttal nem írok róla többet.

Legközelebb hozzám nálam négy évvel idősebb Zsóka nővérem állt, vele játszottam, beszélgettem és vele verekedtem is a legtöbbit. Zsóka cigányosan sötét bőrű és hajú, éles eszű, korán és hevesen kamaszodó lány volt, talán az egyetlen négyünk közül, aki szüleimnek – és testvéreinek – komoly gondokat okozott serdülőkori agresszivitásával, lázadásaival és folytonos, mindig elevenre tapintó kellemetlenkedésével. Zsóka kifejezetten szeretett kínozni engem: társasjáték közben csalt, és ha vesztettem, kinevetett, minden ügyetlen szavamért kegyetlenül kigúnyolt, ha pedig az idegeire mentem, kihasználva a köztünk lévő korkülönbséget, gyakran kegyetlenül el is páholt. Néha bizony meg tudtam volna ölni, egyszer szinte eszemet veszítve, késsel kergettem végig a lakáson. Társaságát ennek ellenére imádtam, ha lehet, a nyakán lógtam, és ittam minden szavát. Zsóka mindvégig nagyon jó tanuló volt, orosz–angol szakos tanár lett, hozzáment első nagy szerelméhez, akinek három rendkívül jól sikerült gyereket szült – valójában négyet, de egyikük kevésbé élte túl születését. Zsóka azonban harmincnégy évesen, váratlanul, mellrákban meghalt, abban a betegségben, amelytől egész életében rettegett. Halálát máig nem tudtam kiheverni, de nem is szeretném soha.

Ami a külsőnket illeti, gyermekkorunkban mind a négyen igen soványak, ikszlábúak, sötétbarna hajúak és azt hiszem, elég csúnyák voltunk. Legjobban a fogazatunk hasonlított: valamennyien anyám nagy lapátmetszőfogait örököltük. Kamaszkoruk végére azonban nővéreim mind kivirultak, megteltek, megbögyösödtek, és noha egyikük sem volt olyan magas, mint anyám, azt hiszem, mind határozottan csinosak, úgynevezett „jó nők” lettek. Én pedig később ugyan, de magasabbra nőtem, mint apám, és életem bizonyos időszakában, ezt dicsekvés nélkül mondhatom, igencsak tetszettem a hölgyeknek, aminek közülük jó páran adták tagadhatatlan tanújelét.

Otthonunkban a sok nőnek és a zsidó hagyományoknak köszönhetően állandó zaj uralkodott, mindig mindenki beszélt, megbeszélt, kibeszélt, elemzett, panaszkodott és vitatkozott. Ennek voltak előnyei, például a családukban minden téren uralkodó és

apámra is érvényes, folyamatos kritikán alapuló demokrácia, vagy az, hogy ma is könnyen kommunikálok, sőt szerintem íráskészségem is részben e folyamatos edzőmunka eredménye. Ám e szellemiségnek akadtak súlyos hátrányai is. Az ugyanis, hogy ha az embernek minden szavára figyelnek, minden hibájára könyörtelenül azonnal lecsapnak, és minden tévedését éveikig, sőt évtizedekig gúnyosan emlegetik, erős gátlásokat okozhat az erre alkalmas lélekben. Ugyancsak borzasztó élmény, ha állandóan kritizálnak, elemeznek, kibeszélnék és ledorongolnak bennünket, ha legszentebb érzéseinkből is viccet faragnak, és különösen, ha minden barátunknak és partnerünknek is, megjelelése után azonnal, hasonló sors jut osztályrészéül. Igaz, ez a folyamatos piszkálódás olyan vastag bőrt is eredményez, amelynek az életben igen jó hasznát veheti az ember.

Anyámat már említettem a korábbiakban, mint szellemi fejlődésem korai szakaszának legfőbb irányítóját. Anyám jó módú ügyvéd lányaként, egy Pannónia utcai – apja által épített – családi házban töltötte boldog gyermekkorát. A számtannal támadt súlyos problémái megakadályozták abban, hogy leérettségizzen, így egy Sion nevű titkárnőképzőt végzett el csupán. Mivel gyermekkorában „reichsdeutsch” nevelőnők gardírozták, e nyelvet tökéletesen, ám – köszönhetően egy Svájcban töltött intézeti évnek – érezhető svájci kiejtéssel beszélt, de jól tudott franciául, angolul is beszélni-olvasni egyaránt. Mivel pedig politikusainknál sokkal okosabb édesapja a Szovjetunióknak való hadüzenetkor azonnal átlátta a helyzetet, s lányát oroszul kezdte taníttatni, e nyelven is megtanult némileg. Védett gyerekkorának a '44-es német megszállás vetett véget, ám a bujkálást és az életveszélyeket – amely a nyilasház pincebörtönét is magában foglalta – jó kedéllyel élte meg. Mint utóbb mesélte, inkább izgalmas kalandnak tekintette az átélt megpróbáltatásokat, amelyeket néha elképesztő szerencsével, szüleivel és öccsével együtt, sikeresen túl is élt. Még '44 tavaszán, apja utasítására, aki azt remélte, hogy mint férjes asszony, elkerülheti majd a munkaszolgálatot, hozzáment apámhoz, akit a menyegző előtt csak egyszer látott, ám szülei legnagyobb megdöbbenésére '45 tavaszán nem vált el tőle, hanem további negyven évig mellette maradt, és négy gyermeket szült neki. Apám mellett ugyanolyan védett és anyagilag gondtalan életet élt, mint korábban otthon, ám sorsa mégsem bizonyult felhőtlenül boldognak, hiszen harmincnyolc évesen rák támadta meg, amely miatt rettenetes műtéten kellett átesnie. Energikus és egyben flegma magabiztosságával azonban e szörnyű csonkításon is túltette magát, biztos kézzel irányította háztartását és gyermekei neveltetését. Jellegzetes, kevésbé nőies, kifelé irányuló, nagy lépteivel, karján kosárral járta az Újlipótváros utcáit, ahol szinte mindenkit ismert, és mindenkit kifaggatott, hogy friss ismereteit azonnal megossza a legközelebbi szembejövővel. Anyám sokat olvasott, „uram”-ként emlegetett apámra tekintettel igazi irodalmat is, ám főként angol vagy német ponyvák tömegét. Elkísérte férjét a kötelező koncertekre, vendégségekre – az előbbieken aludt, az utóbbiakon nagy elánnal társalkodott művelt témákról –, leckét írt, tanult velünk, családi történetekkel és pletykák tömegével traktált bennünket, anyjával és öccsével veszekedett (apámmal soha), és elképesztő energiát fektetett abba, hogy minél kevesebbet költjön. A spórolás valóságos mániájává vált, különösen azok után, hogy '60 körül feladta klinikai könyvtárosi állását, és háztartásának, családjának védfalai mögé vonulva vissza, teljes anyagi függőségben kellett élnie. Anyám, azt hiszem, szép nő volt, bár anyja küllemét egyetlen gyermek sem képes objektíven megítélni, ahogyan azt sem ítélem meg, vajon boldog volt-e az élete. Remélem, igen, hiszen családja, nagyrészt neki köszönhetően, kivirágzott, megsokasodott az idők során – tizenkét unokája született – és e család zöme mindig töretlen szeretettel vette őt körül. Apám elvesztésétől kezdve csak furcsa határozatlanság lett úrrá rajta, nővérem halála azonban már teljesen elvette az életkedvét. Halála

rettenetes volt: valamilyen idegrendszeri betegség következtében előbb megbolondult, majd szinte teljesen megbénult. Fél év haldoklás után, 80. születésnapja előtt pár héttel halt meg férje volt klinikáján. Isten vagy a sors sajnos mélységesen igazságtalan, de avval vigasztalom magam, hogy egy olyan világ, ahol a gonoszokat, amellet, hogy egész életükben gonoszoknak kellett lenniük, még meg is büntetik, a jókat pedig, akik egész életükben jók lehettek, mint anyám, még meg is jutalmazták, sokkal szörnyűsebb és igazságtalanabb volna a létezőnél.

Utoljára hagytam apámat, akit világeletemben csodáltam, és mélységesen szerettem, ám akivel, mint minden fiúnak az apjával, nekem is meg kellett vívnom saját harcomat. Apám családjáról, származásáról már írtam, ám minderről ő maga is írt, ha nem is teljesen tárgyilagosan, „Az évszázad gyermeke” című könyvében. Apám, a hihetetlenül művelt, több nyelven beszélő, Európa-hírű belgyógyászprofesszor, sikeres író, „közéleti személyiség” valóságos olümposzi istenként lebegett fejünk felett. Nem sokat láttunk belőle, hiszen reggeltől késő estig dolgozott vagy olvasott, csak vacsoránál és a hétvégi ebédeknél ereszkedett le közénk: ilyenkor aztán versengve próbáltuk atyai figyelmét dicsekvésünkkel és szellemeskedésünkkel felkelteni. Ha pedig valami halaszthatatlan ügyben mégis meg kellett zavarnunk őt a munkában, szemüvegét a homlokára tolvá, türelmetlenségét rosszul leplező, jóindulatú mosollyal hallgatott végig bennünket, majd egy-két általában gúnyos szóval elintézte ügyünket. Csakhogy ez az egy-két szó sokszor úgy döfött a szívünkbe, mint valami izzó tőr, mély s tartós sebet ejtve, mely évtizedekig sem gyógyult be olykor. Megesett ugyan nagy ritkán, hogy apánk vasárnap délelőtt kocsin elvitt bennünket kirándulni a Pap rétre vagy Nagykovácsiba, később már csupán Leányfalura – ilyenkor azonban megérkezvén, félrevonult olvasni; hosszabb társalgásra vagy pláne játékra rávenni nem lehetett soha. Nyaralni szinte sosem jött velünk, mert az vétkes idővesztéséget jelentett volna számára. Ezért is érintett igen mélyen, amikor egyik – óvodáskori – születésnapomra saját kezűleg készített kis papírfaluval lepelt meg – természetesen rajzolni is csodálatosan tudott –, amelyben az igazi házak közt emberek, tehenek és disznók tanyáztak, vagy mikor másszor leült velem cselencsezni, és végigjatszotta a hosszadalmas partit. Apám, aki negyvenhat évvel volt idősebb nálam, valóban imponáló ember volt, hibátlan szabatossággal fogalmazott, minden kérdésre tudta a választ, sokat keresett, mindig szürke öltönyben járt, magas volt, krumpliorrú, szemüveges és tekintélyes, hajhálóban aludt, és úgy hívták, hogy professzor úr, az utcán pedig mindenki előre köszönt neki, még nagyon híres emberek is alázattal emelték meg látára a kalapjukat. Egy ízben bevitt a klinikájára – mert neki olyan is volt –, ahol hőként láttam, hogy kopasz, fehér köpenyes orvosok és ijesztő, fonendoszkópos doktor nénik hajlonganak előtte, mézesmázos mosolyokat eresztve felém. Ezt a lenyűgöző élményt alig ellensúlyozta az a tény, hogy Apu sliccelt hálóingben aludt, hogy nyusziarcot tudott vágni, s hogy alvás után mindig kifordult a füle, amit kézzel kellett visszafordítani. Később, már késő kamaszkoromban jöttem csak rá, hogy apám sem tökéletes, mulatságosan hiú, szeret megalázni másokat, stréber, sznob, és egyéb bűnei is vannak. Sőt, jól emlékszem, tizenhat évesen egy nauplion-i hotelszobában, életemben először arra is rá kellett ébrednem, hogy öreg, ami igencsak megrázó felfedezés volt számomra. Apám életének utolsó negyven éve valóságos diadalmenetnek tekinthető, csaknem mindent elért, amit ép ésszel kívánhat az ember. Ám azt, hogy ő miként élte meg ezt a negyven évet, soha senki nem tudhatja meg. Apu hetvenhárom éves korában, gyomorrákban halt meg, hosszas szenvedés után, morfiummámorban. Azt hiszem, tévedtem kamaszkoromban, mégiscsak tökéletes ember lehetett.

Most, hogy családtagjaim bemutatásával végeztem, látom, mennyire nem ismerem őket. Az, amit én láttam belőlük, egyetlen kép a sok lehetséges közül. Igazi lényükről, titkaikról, vágyaikról nyilván ugyanúgy nem tudok és sejtjek semmit, mint ők az enyémeikről. Bár bizonyosan közelebb kerültem hozzájuk, mint ismerőseik többsége, számomra is csak egyfajta imágót, álarcot mutattak, és ha olykor-olykor az álarc mögött valódi vonásaikat felvillanni véltem, talán csak érzékcsalódás áldozatául estem. Ám az is lehet, hogy nincs is valójában énünk, nincs valódi személyiségünk, hanem csak annak a sokféle képnek vagyunk végösszegei, amelyet a külvilág alkot rólunk, illetve mi magunk alkotunk önmagunkról, ráadásul ezek a képek is folyamatosan változnak az idők során. Az ókori görög bölcs felhívása: „ismerd meg önmagad”, tehát valójában olyan labirintus bejáratát ékítő felirat csupán, amelyből soha nincs menekvés, és amelynek mélyén még Minotaurusz sincs.

Személyiségemet a családon, az óvodán-iskolán, a barátokon és a könyveken túl azonban még sok minden alakította. Nagyjából tízéves koromig asztalos szerettem volna lenni, és ebben Bathó Miklós játszotta a főszerepet, aki konyhánkat újíttotta fel, majd több könyvespolcot és ágyat is készített számunkra. Miklós munkájának nemcsak teremtő szépsége, tempója, pontossága és látható eredménye nyugtázott le, hanem csodálatos enyv-, firnisz- és fenyőillata is. Órákig bámultam, ahogy gyalul, fűrészsel, szeretettel simogatja az anyagot, illeszt, mér és ragaszt. Karácsonyra fadobozos asztalos-szerszámkészletet kértem szüleimtől, amelyet meg is kaptam. Hosszú éveken át próbáltam utánozni Miklós alkotóművészetét, szinte teljesen sikertelenül, de ez sem keserített el, csupán családom és társadalmi osztályom erős nyomása térített el végül attól, hogy az asztalosi pályát válasszam. Vajon milyen asztalos vált volna belőlem? Kézügyességem nincs, tárgyi alkotóerőm, képzeletem is hiányzik, egyedül a fát, a fa testének meleg tapintását, eleven illatát szeretem ma is: vajon elég lett volna ennyi is ahhoz, hogy e hivatásban boldogságra leljek?

Anyámmal sokat jártam különféle ősi és nem létező neveket viselő boltokba is. Anyám a péket makacsul Gláznernek, a csemegeboltot Picknek, a büfét Ilkovicznak, a tisztítót pedig Huppertnek nevezte, mintegy semmibe véve a szocializmus vívmányait. Gyakran vitt magával a Lehel téri piacra is, ahol sokáig válogatott, alkudozott és veszekedett a kofákkal, és ahol végül kedvenceimmal: egy szelet fanyar és homlokizzasztó parasztgomolyával, maróan csípős zöldpaprikával vagy lépes mézzel jutalmazta segítőkészségemet. Hazatérve segíthettem az ebéd előkészítésében is, borsót, babot fejthettem, diót törhettem, hajthattam a darálót, gyúrhattam a tésztát, s figyelhettem, ahogy az étel csodája készül. Sok időt töltöttem a konyhában, ahol mindig jutott számomra valami finyencség, forró sültzsírba forgatott kenyér, töpörtyűdarab, forralt tej bőre, süteményszél, meleg, vajjas-snidlinges kenyérsercli. Emlékezetem szerint rendkívüli véznaságom ellenére mindig is imádtam enni, sőt inni is: szüleim botránkozására kiskorom óta kedveltem a sört és a bort, sőt az általuk okozott mámort is. Apám italok tömegét kapta ajándékba betegeitől, ő maga azonban a szilveszteri pohár pezsgőn kívül soha egyetlen kortyot nem ivott. Az italok a sarokszobai tabernákulumban álltak, sokszor évekig is bontatlanul. Zsóka nővéremmel néha titkon kinyitottuk a tabernákulum ajtaját, és beleittunk az üvegekbe: fantasztikus élmény volt a lopott gyönyör, a csodálatos zamatú mámor, amelyet a megdézsmált italok okoztak nekünk. Emlékszem, ahogy Zsókéval boldog és cinkos mosollyal fekszünk közös ágyunkon az elfogyasztott egy-két korty gin enyhe, borókaízű szédületében. Zsóka ajkához emeli a mutatóujját, úgy jelzi némán: soha erről egy szót sem. Látod, Zsozsó, mostanáig hallgattam, de egyszer úgymint minden kiderül.

FIGYELŐ

ÉNEK

Pollágh Péter: *Vörösróka*
Palimpszeszt + PRAE.HU, 2009.
 108 oldal, 1790 Ft

„Mert most tükör által homályosan látunk,
 akkor pedig színről színre.”

(1Kor.13,12)

Pollágh Péter költészete a kezdetektől szemben áll a „nagy szavak”-kal és az egyetemes közértetőségre törekvő közlésformákkal. Ahogy egy elemzője még az előző könyve kapcsán írja: „Pollágh Péter Fogalom című verseskötetét talán csak az fogja megérteni, aki egyszer már maga is végig-gondolta a benne kifejtett gondolatokat – vagy legalábbis ezekhez hasonlókat gondolt.” (k.kabai lóránt: TRACTATUS POETICO-PHILOSOPHICUS. In: *Kilincs*, 2007/1–2.) Irányelve régtől ez: inkább egy „bukott mondat”, mint egy közhely. Nem célja mindenkivel megértetnie magát, inkább egy alig követhetőre kódolt önkifejezési mód eszközeivel él.

Kötetei – a maguk módján – egyre letisztultabbak: ahogy szavai fogynak, úgy válik árnyaltabbá, ami megmarad, és mélyülnek el szimbólumai. Erotikája is egyre kifinomultabb – egyre perverzebb. A versek terjedelmén, a sorok hosszán is lemérhető ez a tendencia: egyre kevesebbet beszél, hogy többet mondhasson.

A VÖRÖSRÓKA az előző két kötet szintézise. Az szövegek újra testesebbek lettek, kiterjedésük összeért az első kötetből még hiányzó súlyosabbnak ható tartalommal, ám ez a találkozás lényegében mégsem nyújt újat vagy többet, de még igazán mást sem, mint ami eddig volt. A VÖRÖSRÓKA – harmadik könyv léte – még mindig zsenge: beszélője gúnyolódik, és rajong (magáért), mint egy kamasz.

Itt minden(ki) én. A szimbólumok kibomlását, egymásba csúszását, majd szétesését csak ez az én koordinálja, ebből következően válik az alkotó felől egyoldalúvá, önkényessé és igazságtalanná a VÖRÖSRÓKA világa. Ezért cserébe én egyenlítősképpen megengedtem magamnak, hogy a kötetbe foglalt verseket, valóban mint

egy világ összetartozó részeit, egy szöveget, egy rendszert kezeljem, amiben bármi előre- vagy visszautalhat bármire (kibővítve vagy módosítva a korábban/később elhangzottakat), és aminek kapcsán naivan feltételezem a költő óvatosságát saját eszközei tekintetében.

Mint mondtam: itt minden út egyetlen, ugyanazon zsákutcába vezet. A szimbólumok között, mint matematikai képletek behelyettesíthető elemei között, elkülöníthetünk első- és többedrangúakat.

Elsőrangú szimbólumoknak tekinthetők a mindenkori én mellett vagy helyett fellépő alteregók, az én különböző identitásvariánsai, mint például a (Vörös)róka, Natalie, a Dédi vagy a tükör, akik/amelyek részben (például: NATALIE A TÜKÖRBEN) vagy egészben (például: A DÉDI DALA) azonosak a versekben megszólaló lírai énnel, annak szerepeinek vagy még inkább: démonjainak feleltethetők meg. Közülük a tükör („egy test lelke”, „temetetlen üveg”) a legösszetettebb, a legkiemeltebb, a legtelítettebb és a leginkább változékony szimbólum.

A tükör trükk. A tükör általi homály bizalmat feltételez a befogadó részéről, hiszen a tükörben csak én láthatja pontosan azt, amit a versben közvetít – más mást lát(hat/na). Hinnünk kell, hogy amit tőle a látványról megtudunk, nem pusztán blöff. Tudósítónk azonban nem akar meggyőzni minket a szimbólumok által kódolt üzenet abszolút igazságáról, hanem épp ellenkezőleg: örvend a félvértésnek, a többértelműségnek, és esze ágában sincs kihagyni egyetlen lehetőséget sem (a néhol kissé erőltetett) szórakozásra: a kiemelt szimultaneitásra. Gúnyolódik velünk, de nem csak velünk.

Natalie-val például egészen különös viszonyban áll. Natalie feltehetőleg gyereklány, feltehetőleg a moziból (egy filmből) ismerhetjük, de a film most nem játszik („A fájás nem mozi”). N. (szexuális értelemben) izgatja a versben beszélőt, ám ha ezt „helytelenek” is tekintjük, nem feltétlenül akként kell, mint egy pedofíl hajlamú férfi vonzalmát. Inkább egyfajta beteges szerepróbbálgatásról van szó: „Egész nap / hasonlítunk” – mondja én N.-nek. A tükör előtt Natalie bőrébe bújjuk, eljártassa, bántja, megalázza, gyönyörkö-

dik benne – magában. Narcizmusa, melyet a tükörben él ki, itt a legerőteljesebb, de kisebb mértékben egyébként is állandó. Én folyton én után vágyódom. Natalie nem célja, csupán eszköze önmagához, mint ahogy (ez esetben) a tükör is, amitől a játék végén megszabadul: „*Csak te törsz el, / Natalie: nem én.*” Natalie a tükörben alárendelt szerepet kap, és én különböző módokon kerekedik felül rajta – így van leosztva. N.-nek és vele összefüggésben a tükörnek nincs meg az a titokzatos, irracionális és nyomasztó ereje, mint a tükör-én, tükör-apa, tükör-Dédi, vagy tükör-róka találkozásokban, ahol a lírai én rákényszeríti magát, hogy az adott kontextusba helyezett tükörben démonaival nézzen szembe. Ez utóbbi esetekben én számára a pusztá látványnak tűnje van.

Az apa kontextusában a tükör már valami olyasminek a szimbóluma, amin szükségképpen túl kell lépni, amit össze kell törni a függetlenséghez, a leváláshoz, ám ez most már nem játék. Itt a tükörrel egyszerre, mint egy konkrét emléktárggyal, a családi örökség egy értékes részével és mint az emlékek újraélesztőjével, megelvenítőjével találkozunk, amelyben a beszélő felfedez egy másfajta örökséget: az apáéhoz hasonló arcvonásait. („*Zabálja az arcod, / s egyre éhesebb.*”; „*Bajban van az arcom, / te adtad rám.*”) A fiú tudja, hogy meg kell szabadulnia az apa jelenlététől, ám a tükör paradox helyzetbe sodorja: önvizsgálatképp az apjával kerül szembe, azaz nem kerülheti ki, ha célja van magával. – Ez egyébként a költő belátása alapján nem lehetetlen feladat, csak – nyilván – nehéz: „*hibás vagy, / de nem az apád*”.

Hasonló megközelítésben jelenik meg a Dédi is. A két könyvből (1. KÖNYV, 2. KÖNYV) álló kötet második részét a költő teljes egészében a Dédi-nek szenteli. „*A Dédi öreg édesség.*” Egészen másképp van jelen, mint az apa. A Dédi rajongva szeretett, eltemetett, szép anya, aki démonikus módon mégis elevenen él még az énbén, és benne egykori énsége: a dédunoka. A Dédi démoniája kétélű, mert egyrészt a Dédi szájába adott szavakban néhol felszökken egyfajta ördögi téboly („*mossa a tükört, a kicsit. Ha felsír, el kell törni, / motyogja és habzik / a mosolya*”), másrészt a versek egy halott Dédi szokásairól, aktualitásáról beszélnek jelen időben. Az én is kettős (személyiségű), mert részben hagyja magát megfeleltetni a Dédi-nek („*Egyedül van otthon. Velem*”), részben pedig új szerepet vállal a Dédi mellett: valamiféle gyermekbábét. Ahogy a Dédi feltűnik,

a beszélő infantilissá válik, a Dédi pedig játékká („*Baba*”). Csakhogy amikor a gyermek-én a Dédivel játszik, vele együtt a megjegyzett, de nem tudatosított halállal is játszik, ártatlanul. Ezek a kettős játszmák a gyermek nyelvén kibontva végül frusztrált szövegekbe torkoltnak, melyekben új kontextusban jelennek meg a már az 1. KÖNYV-ből ismerős, járulékos szimbólumok. Ezek a következtetlennek tűnő új kontextusukból vizsgálhatnak a korábbiakra, rendhagyó párbeszédet alakítanak ki velük, és részben (formailag) összefűzik, részben (tartalmilag) viszont még széttartóbbá teszik a kötetet.

A címadó identitás – a Vörösróka – kötetben betöltött szerepe inkább kirakat jellegű, mint valódi. Alakja csupán nagy vonalakkal ábrázolt, nem adja ki magát, egyfajta mindent levetközött felszínesség: vörös és fehér, és unatkozik, nem egyértelmű, kinek az oldalán áll, miközben valójában csak egy oldal létezik. „*A Róka segíti le kesztyűd, / s asztalhoz int.*” – Itt például nyilván az egyazon testhez tartozó kezek segítik le egymásról a kesztyűt, és az én önszántából indul az asztalhoz. Az átvett vagy átadott „uralom” azonban az én veszélyeztetettségét és beszámíthatatlanságát sugallja, ijesztget: „*Hagyta, hogy örülj, / míg letörte a vissza- / pillantódat, s már érzed: / van olyan szintű fájdalom, / amiért te is eladó vagy.*”

Én szándékos gondatlansága következtében a másod- és többedrangú szimbólumok használatuk közben sorra belecúsúznak az elsődleges szimbólumok alkalmazási körébe oly módon, hogy végül is a legalacsonyabb rangú szimbólum is az elődlegeket erősíti közvetve. Így például a tükörhöz tapad a hidegség, az édesség és a fehérség érzete. Vagy amikor (Natalie és a róka után) később a Dédi is fehérben játszik, az egész fehérszimbólum valami absztrakt módon összeér, ahogy Olga alakja Natalie-val, ahogy Natalie is a fájdalommal, ahogy a kocka a cuccal. Végül még a százszor összetört tükörből is a hideg által („*hideg volt, mint egy tükörben*”) hűtő lesz és zűrzavar.

Az azonos rangú szimbólumok nem csak a felettük vagy alattuk lévő társaikkal állhatnak kapcsolatban: egymással is játszanak. A tükörben például (mellérendelő, többnyire egymást feltételező viszonyban) mindenki szerepel az ének közül. A másodlagos szimbólumok szolgáltatók ehhez a kötőanyagot. Apa és Dédi a tükörben, mint Családi örökségben, illetve azáltal jelennek meg: „*Jó, ha egy tükör családi.*” Natalie már az egyik róla szóló, fent említett

vers címével is árulkodik, ő is „*volt már benne*”, a Vörösróka pedig a visszapillantót törte le raszul. Ezeket az azonos szintű kapcsolódásokat újabb, másodrendű szimbólumok is gerjesztik. Például a róka által képviselt hatalom és uralom bármikor megcsillanhat a tükrön mint uralkodó üvegen.

A felsorolt alteregókat leszámítva minden kifolyik a markunkból a mindenkori énnel kapcsolatban. A szándéka, a színe, de még a nemi identitása is bizonytalan, illetve változó. Nem tudjuk – és ő sem tudja magáról –, hogy a tükörnek mikor melyik oldaláról beszél, hogy uralma valódi-e (tükör)képei felett, vagy azok uralkodnak-e rajta. Bonyodalmas, önfeledt, lírikus hempergés ez a saját játékaival, amiben az izgalmat a játékok önálló életre kelése és szabadjára engedése adja. Ez a szó szoros értelmében vett öncélúság esetenként túlfut, narcizmusból provokációvá („*kiélem neked a nagy arcomat*”), önmitizálásból magamutogatássá alakul („*Nekem, tükör, te vagy a legszebb*”) – kikezd az olvasóval. A költő kereti magát, az olvasótól nem pusztá értelmézést, még csak nem is interakciót vagy más jellegű aktivitást vár el, hanem megmutatja neki, hogyan veri át. Így a kötet maga nem más, mint a csalás kézzelfogható, ám szép bizonyítéka.

Nagy Bernadett

„MINT A HÚSLEVES VAGY A HEGYMÁSZÓKÖTÉL”

Verses öröknaptár

Kiadó-szerkesztő: Horgas Béla, Levendel Júlia,

Horgas Judit

A versválogatásban részt vett: Bohus Magda,

Takács Márta

A könyvet tervezte: René Margit

Negyedik, átdolgozott kiadás

Liget, 2009. 544 oldal, 5000 Ft

Remélem, nem minősül tolakodásnak, ha a bevezetőben az édesanyámra hivatkozom – mentésem, hogy amit róla írok, a tárgyhoz tartozik. 1919-es születése olyan korosztályba sorolta, melynek tagjai számára a vers még mást jelentett, mint amit ma a legtöbb embernek jelent. Ma már gyakran az értelmiségi is természetes

gesztussal lapozza át folyóiratban, hetilapban a verseket. Ő még együtt élt a költészettel. Nem irodalmár: művészettörténész volt, a kisplasztikát választotta szakterületéül, de szenvedélyesen olvasott. Számára a könyv menekülési útvonal volt, melyen a Kádár-korszak reménytelen tompaságából egy másik élet impulzusokkal teli világába jutott. Sűrűn megesett, hogy az emlékezetében elraktározott verssorokat a hétköznapi tapasztalataira alkalmazta. Sokszor idézte Aranyt, Petőfit, Tóth Árpádot, Kosztolányit, József Attilát és egyéb, számára kedves költőket, mindig az adott élethelyzet tartalmához, hangulatához híven. Persze fordításokat is citált fiatalkorának népszerű repertoárjából Blake-től Browningig, néha pedig, de csak németül (bár franciául is tudott), eredetiket Goethétől Rilkéig. Moglehet, *örök barátainak* listáján közzismert művek szerepeltek, s az általa előszeretettel idézett részletek egyazon irányba, a pesszimizmus sötétjébe mutattak, valamit mégis megtanultam abból, ahogyan a költészet felé fordult. Azt, hogy a verset *használni* lehet: élni benne, vele és általa. Azt, hogy a költészet a valósággal korrelációban nem kevesebbel szolgál, mint énünk kulcsával: az önmegismerés legtisztább, legsűrűbb anyagú eszközét kínálja.

Ez lehetne tehát a verssel való együttélés egy fajtája: a költészetet az életjelenségeire, tapasztalataira vonatkoztatni. De milyen az, ha valaki szó szerint veszi az *együttélés* fogalmát? Ne teljen el úgy nap, hogy nem olvastál verset! Naiv álom? A modern élet keretei között megvalósíthatatlan utópia? Tartsák bár sokan annak, a VERSES ÖRÖKNAPTÁR szerkesztői úgy gondolták, összeállítanak egy költői kalendáriumot, mely az év minden napjára kínál olvasnivalót. Az alapgondolat – de valóban csak az – a korán elhunyt író-költő-fordító, Végh György hagyatékában maradt fenn. Ez indította el a szerkesztők fantáziáját; az első kiadást 1991-ben jelentették meg, ezt az évek során további két új változat követte, mígnem 2009 őszén napvilágot látott a legújabb, jelentősen átdolgozott negyedik alak: egy súlyra is tekintélyes album igényes tervezéssel és szedéssel, kiváló minőségű papíron, hogy ne csak az intellektus, de a szem is gyönyörködjék. Mert ez az antológia nem csupán az év minden napjához társít egy-egy magyar verset (kizárólag halott költők tollából), de a versekhez – igaz, nem mindegyikhez – írók-költők-irodalomtörténészek kommentárjait mellékeli, és (szintén nem minden esetben, de sú-

rűn) képekkel: a modern magyar festészet re-
mekeinek reprodukcióival is szembesíti a költői
tartalmat.

A művészeteket egymással összehozni min-
dig termékeny gondolat, s nem csak azért, mert
művelők amúgy hajlamosak elkülönülni. Szó
a képpel, kép a zenével, zene a mozdulattal tár-
sulva olyasmit nyújthat, amit egyedül soha. Vers
és festmények együtt: ez már komplex gyönyör-
űség, a szellem és az érzékek lakomája. Olvasod
Illyés *A HAVAZÁSBAN* című rövid, de drámai at-
moszférajú versét, tőle jobbra megpillantod Bernáth Aurél festményének (TÉL) féllalomba rin-
gató szürkésfehérjét, az előteret betöltő hatal-
mas, árnszerű varjúval, majd önkéntelenül azt
mondod: szó és látvány egymást erősíti. Hason-
lót érzel Tóth Árpád *ŐSZI KÉRDÉS*-ének strófái
alatt Kernstok Károly tájképén (LIGET DÉLUTÁNI
NAPSÜTÉSSEN) a fény és árnyék játékát szemlélve.
Vörösmarty tömör, de egyetemes elmúlásvízi-
ójához (MINT A FÖLDMIVELŐ...) már-már illusztrá-
cióként csatlakozik Mednyánszky ENYÉSZET-e.
A LEVÉL A HITVESZEHZ Radnótijának vallomásra
is érvényes válasz Ámos Imre 1943-as keltezésű
FÉRFI ÉS NŐ című rajza. Ne hagyjuk említetlenül
az olyan frappáns esetet, amikor kép és vers
címe azonos: NAKONXIPÁNBAN HULL A HÓ. Ezúttal
nem Gulácsy festménye illusztrálja Kormos köl-
teményét, hanem fordítva, lévén a kép az ins-
pirációforrás. De a harmónia mellett sűrűn meg-
jelenik az ellenpont is: milyen más élmény Csok-
konai évődő játékoságával (SZERELEMDAL A CSI-
KÓBÓRÓS KULACSHOZ) Korniss Dezső mesevilágát
(TÜCSÖKLAKODALOM) konfrontálni; milyen izgal-
masan, de hitelesen csikordul össze Petőfi NEM-
ZETI DAL-a Bortnyik Sándor szögletes formáival
(HÁZAK NAPKORONGGAL), s milyen eltérő eszközök-
kel jeleníti meg az elvont filozofikumot Vörös-
marty (GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN) és Kondor
Béla (FÉRFI KONSTRUKCIÓVAL)! Az utóbbi esetek-
ben a kor, a stílus, az eszköztár markánsan eltér,
de az alapgondolat, a hangulat egymásra utal.

A „minden napra egy vers” koncepciója sok-
féle lehetőséget kínál tálcán. Adott a hónapok
és évszakok váltakozása, a természet ciklusrend-
je a maga örök ismétlődésével. Ez a legtermé-
szetesebb szerkesztési elv, s csínján is kell vele
bánni, nehogy a kötet túlságosan kalendárium-
szerűvé váljék. Sorakoznak a VERSEK ÖRÖKNAPTÁR-
ban bőséggel évszakversek, hónapversek, de
szerencsére nem tengnek túl, emellett a szer-
kesztők megragadják a lehetőséget, s az ismert

mellett helyet adnak a kevésbé ismertnek. Persze
megtalálható a kötetben Petőfitől A PUSZTA TÉLEN,
Radnótitól a SZÁLL A TAVASZ, Juhász Gyulától a
MAGYAR NYÁR 1918, vagy épp Ady verse, az ŐSZÜLŐ
ERDŐK RETTEGÉSE – de már ebben a rögtönzött
felsorolásban is négy versből kettő a ritkábban
felbukkanó költemények közé tartozik. Jó az
arány: ezt mutatják a hónapversek is. Igaz, ott
a válogatásban Kosztolányitól a FEBRUÁRI ÓDA –
ez aligha maradhatna ki –, de már a következő
hónapban nemcsak Áprily híres MÁRCIUS-ára
lapozunk, olvashatjuk József Attila jóval keve-
sebbet idézett, azonos című költeményét is, mely
nem egyszerűen hónap- s nem is évszakvers,
több annál: a természetben tapasztaltakat állít-
ja érzékeny párhuzamba a történelem árnyaival
és a magánélet disszonanciáival. Verset hívnak
elő a különféle egyházi és történelmi ünnepek:
Csokonai ÚJSZTENDEI GONDOLATOK-jától Dsida
NAGYCSÜTÖRTÖK-jén és Kassák MESTEREMBEREK-
jén (május 1.) át Illyés *EGY MONDAT...-áig* (októ-
ber 23.) és Karinthy KARÁCSONYI ELÉGIA-jáig. De
ezt teszik maguk a költők, születésük, haláluk
vagy épp valamely fontos művük keletkezésé-
nek dátumával. Január 1-jéről, Petőfi születés-
napjáról Babits kemény méltóságú korszakvá-
doló verse, a PETŐFI KOSZORÚI emlékezik meg,
Kölcsey HIMNUSZ-át természetesen január 22-
énél találjuk, de azt már csak az irodalmi ada-
tokban tájékozottabb olvasó sejtí meg, miért
épp december 3-ánál szerepel az *IME, HÁT MEG-
LELTEM HAZÁMAT*, s miért november 14-énél a
VADLUDAK: az előbbi József Attila halálának, az
utóbbi Áprily Lajos születésének dátuma.

A költészet tehát táplálékként és eszközként
szolgál a mindennapi életben, „*mint a húsleves
vagy a hegymászókötel*” (Tóth Eszter-idézet az új
kiadás Horgas Béla fogalmazta előszavából), de
játsszani is hív: rokonszenves, hogy a szerkesztés
hátterében megbúvó seregnyi adatot, történelmi
összefüggést a kötet az olvasónak nem csupán
nem rágja a szájába, de néhány kivételtől elte-
kintve többnyire nem is árulja el. Nem tolak-
szunk, nem vagyunk tudálékosak: ha van ked-
ved, kalandozz velünk, lapozz fel lexikonokat,
nézz utána tényeknek életrajzokban, de ha csu-
pán gyönyörködni akarsz, az is elég. Hasonló-
képpen a magasrendű játék kategóriájába so-
rolható az új felfedezése. Lehet a régi is új, ha
eddig nem ismertük. A kötet nagy költők ár-
nyékban meghúzódó verseire vet éles fényt: más
összefüggésben említettem már Karinthy köl-

teményét, a KARÁCSONYI ELÉGIÁ-t, melyet a nagyközönség alighanem a költő életművének „nem jellemző” fejezetébe sorol. Nos, Vas Istvántól például olvasható a kötetben a méltán híres HATÁROZÓK ÉS KÖTŐSZAVAK, de nem sokkal odébb a NAGYSZOMBAT, 1704-re lapozunk. A nem jellemző kategóriájába tartozik Füst Milántól a nyers-hedonista érzékiségű (és kötött formájú) GÚNYDAL PERGOLÁRA vagy Petőfitől a mind formai szabadságában, mind lélektanában elképesztően modern ITT ÁLLOK A RÓNAKÖZÉPEN... Igazságot szolgáltat a könyv – sok egyéb alkotás mellett – Kálnoky László nemcsak terjedelmében, de gondolatú súlyában is hatalmas létfilozófiai költeményének, a SZANATÓRIUMI ELÉGIÁ-nak, „*e különös lassúságú zuhatag-vers*”-nek (Tandori). Jelen vannak a régebbi magyar irodalom alakjai Janus Pannoniustól Balassi Bálintig, Bornemisza Pétertől Tompa Mihályig és Faludi Ferenctől Kemény Simonig, ugyanakkor a legújabb kiadás a nemrég elhunytak közül is többeket szerepeltet, például szolgálhat Eörsi István, Orbán Ottó, Beney Zsuzsa, Petri György vagy a fiatalabb eltávozottak közül Csajka Gábor Cyprián, Simon Balázs neve. És el ne feledjük: versnek tekintí a VERSES ÖRÖKNAPTÁR a magyar népdalt és népi szövegkincset, elsősorban a folklórhagyomány archaikus rétegéből, az úgynevezett „régí stílus” remekeiből, illetve balladaszövegekből, szokásokhoz kapcsolódó rigmusokból válogatva (SZIVÁRVÁNY HAVASSÁN; TAVASZI SZÉL VIZET ÁRASZT; MEGÖLTÉK A BASA PISTÁT; A NAGY HEGYI TOLVAJ; JÚLIA SZÉP LEÁNY; PORKA HAVAK ESEDEZNEK).

Végül pár szó a könyv harmadik rétegéről, a kommentárokról. Ezek sem iskolás szabálysággal csatlakoznak a versekhez: előfordul, hogy jelentős költemények maradnak széljegyzet nélkül, máskor kevésbé számon tartott opushoz is értelmező próza csatlakozik. A szerzők a magyar irodalmi színskála legtöbb árnyalatát képviselik: van köztük élő és holt, idős és fiatal, hagyományhű és modern gondolkodású, író és költő, esztéta és irodalomtörténész. Verset kommentál Géher István, Rába György és Tandori Dezső, de ott van Szepesi Attila, Agh István és Tornai József, Lackfi János és Márton László, vagy Balassa Péter, Bécsy Ágnes és Vidor Miklós. Természetes, hogy ebben a minőségben a kötet összeállítói is megszólalnak: Levendél Júlia, Horgas Béla és Horgas Judit is jegyez szöveget. A sokféleség nem zavaró, inkább felszabadít, illusztrálván a szerkesztők gondolatát: „*egy időtlen re-*

mény tört át a mai idők szétszaggató viharain, mely azt bizonyította legparányibb rezdüléseivel is, hogy bizonyos szellemi szint fölött egyetértés van, összhangzat”. Néhány különleges pillanatban a kommentárok közé vegyül a múlt egy-egy nagy klasszikusának olyan szövege, amely értelemszerűen nem a VERSES ÖRÖKNAPTÁR céljaira íródott, de ide illik. Példaként Kosztolányi (Kazinczy-, Petőfi-) és Nemes Nagy Ágnes (Babits-, József Attila-) reflexióit említhetem. Sőt olyan alkalom is akad, amikor vers kommentál verset: a szerkesztők Petőfi NEMZETI DAL-a mellé érzékeny kézzel odahelyezték Arany ÉVNAPRA című, 1850. március 15-i keltezésű gyónását („*Az ember gyöngye: félve néz feléd, / s mint egykor a tanítvány mesterét, / Nehéz időkből megtagad...*”).

Az eddigiekből következők: nincs meghatározva, hogy a „versről való beszéd” milyen pozícióból hangozzék, milyen céllal, bonyolultsággal, milyen műfajban fogalmazódjék meg. Rába és Géher elemez, Tóth Eszter édesapja ÁPRILIS című versének genezisébe enged filológiai bepillantást, különféle elvetett szövegvariánsokat szembesítve a véglegessel. Beney Zsuzsa keletkeztörténeti tényeket hív segítségül Pilinszky IN MEMORIAM N. N.-jéről szólva, Balassa Péter zenetörténeti kontextusba helyezi József Attila MEDVETÁNC-át. Bécsy Ágnes saját élményét osztja meg az olvasóval, elárulván, magánéletébe mikor, hol, milyen mozdulattal metszett bele a TÉLI ÉJSZAKA szikéje. Márton László ítéletet is mer mondani: szerinte Ady ELBOCSÁTÓ, SZÉP ÜZENET-e, „*gusztustalan vers*”, „*a magyar kultúra legendás komiszságainak egyike*”, „*a fejedelmi dívad kiszámított őrzőngése*”. Tandori viszont lelkes elkötelezettségében emelt hangú, költői recitativókat vet papírra Sárközi György, Jékely Zoltán vagy Berda József verseiről. (Ha a recensens lehet szubjektív: Tandoritól származnak a legszemélyesebb és leginkább torokszorító széljegyzetek – olyan bekezdések, amelyek hófukkkal-poézisükkel olykor maguk is versekként funkcionálnak, és legalább olyan katarzissal szolgálnak, mint a költemények, melyekhez a kötet mellékeli őket.) Mindez az olvasatok végtelen lehetőségét tudatosítja a befogadóban, azt sugallván: ahány találkozás, a verssoroknak annyiféle újjászületése lehetséges. Vagyis (a bevezetőben leírtakat megfordítva:) a költészet a mindennapokban velünk, bennünk és általunk él – ha mi is úgy akarjuk.

Csengery Kristóf